

Az ismeretlen Ludovít Štúr

KOR/RIDOR KÖNYVEK 6.

2016

Sorozatszerkesztő:

Demmel József

Az ismeretlen L'udovít Štúr

Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról

Szerkesztette: Demmel József

MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK KUTATÓINTÉZETE

BÉKÉSCSABA | 2016

Lektorálta és az előszót írta: Eva Kowalská

Szerkesztette: Demmel József

A kiadvány megjelenését támogatta:
Józsefvárosi Szlovák Önkormányzat
Szlovák Intézet

© Deák Ágnes, Demmel József, Katona Csaba, Kertész Botond,
Eva Kowalská, Matus László, 2016

© Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016

Felelős kiadó: Kovács Anna

Borítókép: František Kolář: Ludovít Štúr, litográfia, 1861
Hátsó borítókép: Ludovít Štúr iskolai füzet, Győr, 1829

Borítóterv: Kraszlán Martin

ISBN 978-615-5615-22-1

Nyomdai előkészítés: Croatica Nonprofit Kft.
Felelős vezető: Horváth Csaba ügyvezető igazgató
Készült a Croatica Nonprofit Kft. nyomdájában, 2016-ban.

Tartalom

Előszó (Eva Kowalská)	7
Deák Ágnes: A megfigyelés legendája. Ludovít Štúr és a titkosrendőrség az 1850-es években	11
Kertész Botond: Az evangélikus Štúr	33
Demmel József: Normaszegő csoportból modern nemzet? Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom története – antropológiai megközelítésben	50
Matus László: „ <i>Akkor érhetjük el legszentebb céljainkat, ha nem csakán szlovákok, hanem össz-szlávok leszünk.</i> ” Ludovít Štúr és a törzsi nacionalizmus	71
Utószó. Kánontól kánonig. Ludovít Štúr (újra)értelmezései (Katona Csaba)	88
Szerkesztői megjegyzések	99
A szerzőkről	100
Névmutató	101

Előszó

A Ludovít Štúr életét és korát kutatók általában két megközelítés valamelyikét vallják: többségük kiindulási pontja az a meggyőződés, hogy róla már jóformán mindent kikutattak és megírtak, és alig akadhat valami kiegészíthető vagy korrigálható. A másik, erősen kisebbségi megközelítés ennek épp az ellenkezőjét állítja, és a megszokott elképzelések és ismeretek elmélyítését vagy korrekcióját vetíti előre. Mi a valóság és meddig fejlődhet, juthat mélyebbre a kutatás? A 19. és főleg 20. századi szerzők és történészek Štúrral összefüggésben a lehetőségeikhez mért maximális munkát végezték el. Másrészt viszont egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy eddig még nem használtuk ki azokat a kínálkozó impulzusokat, amelyek a 20. század végén lezajlott politikai és technológiai változásokat követően lehetővé teszik, hogy újszerű, komplexebb módon vizsgáljuk Štúrnak és kortársainak a társadalmilag aktív életszakaszát, korukat és körülményeiket. Jellemző, hogy Štúr éppen napjainkban „lépi át” azokat a képzeletbeli határokat, amelyek közé a „hazai” (ebben az esetben a szlovák) történetírás zárta. Köszönhetően azoknak a szerzőknek, akik a magyarországi („uhorskói”) és magyar kontextusban kívánják őt „meghonosítani”, amelyből egyébként élete nagy részében ő maga sosem lépett ki. Élete és tevékenysége új megvilágításba kerül, érdekes és gazdagító összefüggések közé: már a Demmel József által felkínált értelmezési keret is bizonyítja, hogy az ismeretek (többnyire) nem is annyira új források felfedezése révén mozdíthatók előre, mint inkább egy új módszertan, konceptuális keret alkalmazásával, ami egyébként gyakran kapcsolódik össze generációváltással.

A kanonizált személyiségek esetében időnként egészen szembetűnő, hogy folyton szűk nemzeti (esetünkben szlovák) kontextusba zárjuk őket, miközben például Štúr már ifjúkorában „nagy szláv istennek” nevezték a magyar diákok. Részükről ez ironikus megnevezés volt, ám sok igazság volt benne. Például a feltörekvő szlovák vagy szerb értelmiség egésze szemében, ha nem is „szláv isten”, de mindenképpen a nemzetről és a szlávokról alkotott korabeli elképzelések szerinti egyik legnagyobb szláv személyiség volt. Nem meglepő tehát, hogy a szlávság és a pánszlávizmus nemcsak Štúrnak tulajdonított fogalmak, hanem általa aktívan megélt és másokkal megosztott, tevékenységét meghatározó fogalmak voltak. Hogy ezt a szempontot újra „játékba kell hozni” és tekintetbe kell venni Štúr ténykedéseinek vagy műveinek értékelésekor, ez Matus László fontos figyelmeztetése.

Nemcsak az új koncepciók eredményezhetnek egy sor új ismeretet, hanem az is, ha olyan anyagokban mélyülünk el, amelyek nem a „nagy eseményekre” vonatkoznak. Az egyes intézmények társadalomtörténeti vizsgálata sokat hozzátehet a kor logikájának és életének megértéséhez. Deák Ágnesnek köszönhetően végre napvilágot látnak a rendőrség, illetve az állami erőszak-apparátus működésére vonatkozó információk egy olyan korból, amelyet a neoabszolutizmus eldorádójának szokás nevezni. Ludovít Štúr és a forradalom további vezéreinek és kiemelkedő alakjainak mitizált üldözésének kérdése így teljesen világos választ kap a könyörtelen tények formájában... Hasonló jellegű a válaszkérés arra a kérdésre, amely a Štúr műveiben fellelhető „evangélikusság” nyomait firtatja – nemcsak írásos műveit vizsgálva, hanem mindazt, amivel azok felé fordult, akiket felemelni és vezetni akart. Kertész Botond azt mutatja meg, hogy nem vizsgálható csak az „írás”, tevékenységének a „lelkére” kell összpontosítani. A „Štúr-eset” mintapéldául szolgálhat a szekularizációs folyamat vizsgálatához, amikor a vallás értékeit keresték, és helyükbe a nemzet értékei léptek.

A bemutatott szövegekben nem a kánon megérintéséhez szükséges bátorság az egyedül szimpatikus és ösztönző. Egyúttal arról is tanúszkodnak, hogyan valósulhat meg a közös kutatások kívánalma: nem

a közös válaszok, hanem a közösen megélt múlt iránti közös érdeklődés az az út, amelyen jelenlegi ismereteink és megértésünk előremozdítható. Ami azonban a legfontosabb: új viták és értelmezések számára nyílik itt tér. Hiszen a tudósnak, aki hivatásának a nem sejtett dolgok feltárását és a megszokottak korrigálását tartja, feltétlenül örömet okoz a posztulátumairól folytatott vita, mert csak így járulhat hozzá ahhoz, ami nem csak őt magát teszi gazdagabbá. E kötet nem rejti véka alá ezen őszinte szándékát.

Fordította: Avar Hajnalka

DEÁK ÁGNES

A megfigyelés legendája. Ludovít Štúr és a titkosrendőrség az 1850-es években

Demmel József Ludovít Štúrról szóló könyvében *A megfigyelés legendája* című alfejezetben összefoglalja mindazt, amit a szlovák és magyar történettudomány összegyűjtött arról, hogy a szlovák nemzeti mozgalom legendás vezetője 1851 és 1856 eleje között hogyan élt Modorban, és hogyan alakult viszonya a császári közigazgatási és rendőri hatóságokhoz azután, hogy az 1849-ben elhangzott császári és miniszteri ígéretek ellenére a császári kormányzat, bár a helyi, járási és megyei közigazgatásban komoly lépéseket tettek a helyi nyelvek hivatali használatának engedélyeztetése és a helyi nem magyar elitek politikailag megbízhatónak tekintett tagjainak az államigazgatásban és a bíraskodásban való alkalmazása érdekében, fő céljuknak mégis a nemzeti mozgalmak politikai gyengítését és leszerelését tekintették, s nem jelentett kivételt ez alól a szlovák nemzeti mozgalom sem. Demmel beszámolója szerint a szlovák történetírás általánosan elfogadott toposza az, hogy ezekben az években Štúr rendőrségi és/vagy csendőrségi megfigyelés alatt állt, miután Jozef Miloslav Hurbannal együtt a pánszlávizmus, illetve kommunizmus vádja alól kellett tisztáznuk magukat. Demmel ezzel szemben joggal mutatott rá, hogy nem álltak rendelkezésre források, amelyek bizonyították a rendőri/csendőri megfigyelés tényét, miközben elszórt, igaz, nem bőséges adatok arra utaltak, hogy a modori városi tanáccsal való konfliktusában Štúr számíthatott a „*kerületi kommandant úr*”, azaz a katonai kerületi parancsnok támogatására.¹

¹ Demmel, 2011. 278–281.; lásd még: Matovčík, 2014. 145., 156. (Köszönöm Demmel Józsefnek az információt); a magyar történetírás is azt vallja, hogy 1849 őszétől kezdve a három ikonikus szlovák nemzeti vezető, Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban és Ludovít Štúr rendőrségi megfigyelés alatt állt. Sashegyi, 1979. 51.

A két rendelkezésre álló utalás egyikét a rendőri/csendőri felügyeletre az újságíró Tábori Kornél tette az 1920-as évek elején, aki azt állította, hogy Richard Belcredi gróf iratai között talált egy jelentést, melynek írója, egy ismert felvidéki család tagja úgy nyilatkozott, hogy „*Stur Lajos tót vezér ... nagy elkeseredéssel nyilatkozott »a bécsi urakról«.*”² Erőfeszítéseink ellenére sem sikerült Tábori kijelentésének forrására bukkanunk,³ ráadásul Demmel is rámutatott arra, hogy ez esetben nyilvánvalóan nem hivatalos rendőrségi aktáról lehetett szó.⁴ Ezen a vonalon tehát nem tudunk tovább haladni. A másik utalás a modori kádár Daniel Lačný visszaemlékezése, aki szerint „*modori tartózkodása idején Štúr végig az osztrák csendőrség szigorú felügyelete alatt állt, nem volt szabad elhagynia a várost, és a polgárokkal sem érintkezhetett, nehogy valakivel ismeretséget kössön.*”⁵ A szemtanú hitelességét nincs okunk kétségbe vonni, de nem tudjuk, valóban rendelkezett-e olyan információkkal, ami kétséget kizáróan megalapozza közlését. Az állampolgárok gyanakvása, hogy a köz- és magántereken egyaránt az államhatalom megbízottjainak éber tekintetei követik lépteiket és szavaikat, a közérzület általánosan meghatározó eleme volt ebben az évtizedben a társadalom

² Tábori, 1921. 271.

³ A Tábori által megadott levéltári jelzet: „385/A.” leginkább a bécsi központi birodalmi rendőri vezető szervek államrendőrségi iratanyagát tartalmazó, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött, úgynevezett „Informationsbüro” állag „A Akten” sorozatára utalhatna, de a szóba jövő években ilyen iktatószámok alatt nem találhatóak idevonható iratok. Ráadásul ugyanitt rendelkezésre állnak kimutatások arról, hogy Tábori Kornél mely iratokat tanulmányozta, s azon a listán sem szerepel ilyen számú akta egyetlen évből sem. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Kurrentakten 236/1921. Köszönöm Oross Andrásnak az információt.

⁴ Richard Belcredi gróf 1865 nyara és 1867 eleje között töltötte be a miniszterelnöki posztot, s felügyelte a rendőri szervek működését, hivatalos rendőrségi akta címzettje is ekkoriban lehetett. Ha tehát a kérdéses rendőrségi aktában fennmaradt jelentés (levél?) valóban létezett, az Štúr halála után egy évtizeddel emlékeztethetett egykori kijelentésére.

⁵ Lačný visszaemlékezését közli: Štúr, 2012. 600–601.

legkülönbözőbb rétegeiben. Anélkül persze, hogy az államhatalom valóban képes lett volna akkoriban állampolgárainak ilyen totális ellenőrzésére.

Az államrendőrségi tevékenység kutatásának lehetséges forrásai

Vizsgáljuk meg, milyen forráscsoportokban kell és lehet Štúr rendőrségi/csendőrségi megfigyeléséről forrásokat keresnünk. Az államrendőrségi információszerzésnek több párhuzamos szervezete működött a birodalom minden tartományában. A nagy kerületi közigazgatási központokban az állami rendőrigazgatóságok/biztosságok feleltek ezért, vidéken, így Modoron is elsősorban a csendőrségre hárult a rendfenntartáson kívül az államrendőrségi adatgyűjtés. A rendőri ügyek 1852 késő tavaszáig a belügyminisztérium, utána pedig az akkor létrehozott *Lefelső Rendőrhatóság* (Oberste Polizeibehörde) vezetése alatt álltak, az államrendőrségi ügyek ezen szervek mindenkori vezetőjének, azaz Alexander Bach belügyminiszter, majd pedig Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagy felügyeletével. Mindkét szerv államrendőrségi iratait napjainkban az *Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv* részlege őrzi egy egységes „*Informationsbüro*” állag keretei között. Emellett a *Lefelső Rendőrhatóság* vezetőjének elnöki iratai is tartalmaznak államrendőrségi információkat, ezek az akták az *Österreichisches Staatsarchiv* egy másik részlegében, az *Allgemeines Verwaltungsarchivban* hozzáférhetők. A csendőrséget önálló hatóság vezette 1852 áprilisáig, élén kezdettől Kempen báró állt. A bécsi központ mellett a magyarországi politikai–közigazgatási szervek, mindenekelőtt az ország élén álló katonai és polgári kormányzóság rendőri ügyosztálya, illetve az illetékes pozsonyi kerületi hatóság vezetőinek elnökei feleltek az államrendőrségi adatgyűjtésért azokon a területeken, melyeken Štúr kifejtette tevékenységét. Kutatásaink a bécsi rendőrségi, a magyar országos és a pozsonyi kerületi rendőrségi iratanyagra (Magyar Nemzeti

Levéltár, Országos Levéltár), illetve részben a Magyarországot megszálló 3. hadsereg-parancsnokság, valamint a pozsonyi székhelyű 2. katonai kerületi parancsnokság irataira (Hadtörténelmi Levéltár) terjedtek ki. A csendőrségi iratanyag feldolgozása e tekintetben még várat magára, de mivel Bach és Kempen kezdettől informálta egymást, a rendőrségi iratanyag betekintést enged a csendőri egységek által Bécsbe továbbított információkba.

Ki számított politikai szempontból gyanúsnak?

Hogy egy személy „hivatalosan” politikailag gyanúsnak vagy rovott múltúnak számított-e, eldönthető a magyarországi kormányzóságon vezetett nyilvántartás alapján. Kempen a rendőri ügyek átvételét megelőzően, még 1852. április 17-én utasította a csendőrparancsnokokat, hogy készítsenek listát a területükön található gyanús, illetve gyanús hírben álló személyekről, s helyezték feltűnésmentes megfigyelés alá, hogy szükség esetén azonnal őrizetbe vehessék őket.⁶ Nyáron pedig szigorú titoktartás kötelezettsége mellett elrendelte a rendőri–közigazgatási hatóságok számára azok összeírását, akik 1848/1849-ben különös jelét adták az uralkodóház iránti lojalitásuknak, ahogy a politikailag kompromittáltakét is. Az utóbbiakról szóló kimutatásoknak ki kellett térni az adott személy társadalmi állására, nemzetiségére, előéletére, családi, vagyoni viszonyaira, korábbi és jelenlegi összeköttetéseire, a politikai veszélyesség fokára.⁷ A *Legfelső Rendőrhatalóság* második ügyosztályán

⁶ Kempen utasítása a csendőrezredek parancsnokaihoz. Bécs, 1852. április 17. (másolat) HHStA, Ministerium des Äußern, Informationsbüro (a továbbiakban: IB) BM Akten 6041/1859.

⁷ Kempen levelei de la Motte grófhhoz, a helytartóság helyettes elnökéhez. Bécs, 1852. június 14., július 31. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) D 52 Abszolutizmus kori iratok, Der Bevollmächtigte Kaiserliche Commissar für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (K. k. Statthaltereii für Ungarn), Elnöki titkos iratok, 1852:2977 („Aufzeichnungs-Anträge”), 1853:462.

azután a két szálon befutott információkból egységes nyilvántartást alakítottak ki az állampolgárokról (*politische Grundbücher*), amely azonban nem maradt ránk.⁸ 1852 nyarán természetesen a magyar korona országában is sor került ezekre az összeírásokra.⁹ A magyarországi kormányzóságon egy kartotékrendszerű kimutatást készítettek, amit szerencsére ismerünk. Emellett fennmaradt a rendőrségi központi irattárban Heinrich Attems gróf pozsonyi kerületi főispánnak erről készült jelentése is.

Az országos kimutatásban Štúr nem szerepel a megbízható személyek között, ahogy az Attems grófnak a kormánypárt híveiről összeállított listáján sem. A gyanúsak között ugyanakkor felbukkan a „*Štur*” név, keresztnév megjelölése és bármiféle adat nélkül. Az egyes ránk maradt iratokban azonban gyanús személyként feltűnik egy bizonyos magyarbarát „*Daniel Sztur*” kucorai (Bács-Bodrog megye) evangélikus lelkész, valamint Štúr Ján nevű öccse, báni (Trencsén megye) járási szolgabíró-sági segéd – önmagában a családnév tehát nem perdöntő. (Igaz, Ján Štúr szerepel a politikailag nem gyanús személyek kimutatásában, de más személynél is előfordult, hogy mindkét nyilvántartásba felvették, nyilvánvalóan más-más időpontban.)¹⁰ A 3. hadsereg parancsnokságának

⁸ Jelentés Hartmann altábornagy számára. Bécs, 1859. április 27. Allgemeines Verwaltungsbücherei Oberste Polizeibehörde (a továbbiakban: AVA OPB) Präsidium II. 2776/1859.; vö. „für das Grundbuch der Comprom. benützt”, OPB Präs. II. 2158/1856., idézi: Angyal, 1925. 192.

⁹ Kempen levelei de la Motte grófhhoz. Bécs, 1852. június 14., július 31. MNL OL D 52 1852:2977 („Aufzeichnungs-Anträge”), 1853:462.; a megyékből befutott jelentések egy részét lásd uo. 1853:462.

¹⁰ Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok „Akten politisch Unverdächtiger”. K. k. Civil- und Militär-Gouvernement irataiból (A megbízható személyek között szerepelt Ján Štúr és Daniel Jaroslav Bórik); Akten Politisch Verdächtige und Angklagte, uo., a Hurbanra vonatkozó kimutatást lásd Fz. 63. Nr. 321.; Attems jelentése a *Legfelső Rendőrhatalomhoz*, Pozsony, 1853. július 3. AVA, OPB Präs. II. 2644/1853. (sérült, hiányos akta) Attems a kormányhűek között megemlítette ugyanakkor az Osztrólczy család két tagját: Osztrólczy Miklóst és Gézáát. Štúr és a család kapcsolatáról lásd: Demmel, 2011. 121–124.; Štúr testvéreiről lásd uo. 58–59.

vagy a részben abból, valamint a civil helytartóságból 1851-ben alakult kormányzóság iratai között azonban fennmaradt két – nyilvánvalóan még 1852 előtt készült – kimutatás a kompromittált személyekről. Ezek egyikében szerepel „*Stuhr szerkesztő*”, akit befutott jelentések nyomán minősítettek kompromittáltnak,¹¹ a másokban ismét csak ennyi áll: „*Stur*” és a minősítés: „*gyanús hírben áll*” („*bedenklich geschildert*”).¹²

Kik álltak hivatalos rendőrségi vagy csendőrségi megfigyelés alatt?

A pozsonyi katonai kerületi parancsnokság 1853-ban kelt egyik irata pontosan összefoglalta a megyei hatóságok és a pozsonyi rendőrigazgatóság számára, hogy kiket is kell politikailag kompromittált személynek tekinteni. Eszerint Magyarországon a kompromittáltak hat kategóriáját különítették el: a hadbíróságok által elítélt, de amnesztiában részesülteket; a hadbíróságok által rájuk kiszabott büntetést letöltött személyeket; azokat, akik ellen indult ugyan hadbírószági eljárás, de ítélet nélkül ért véget; a hivatalos engedéllyel vagy anélkül külföldről hazatért volt menekülteket; azon személyeket, akik a forradalom utáni időszakban „inkorrekt” felfogásról tettek tanúbizonyságot; valamint a komáromi és pétervárad kapitulánsokat. Az első kategóriába tartozó személyek mindegyikét, a többiekbe tartozók közül pedig egyeseket választott lakóhelyük elhagyásának tilalma sújtotta az uralkodó 1851. december 6-i döntése értelmében, amely bevezette a „bellebbezés”, azaz az internálás intézményét olyan politikailag egyértelműen veszélyes személyekre

¹¹ „Index der Kompromittierten”. Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 103. r. sz.

¹² „Index über politisch Compromittierten aus der Revolutionsepoche 1848/49 und der Gegenwart”. Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 104. r. sz. Erre a forrásra a következő publikáció hívta fel a figyelmet: Kantek, 2015. 47–48. Köszönöm Demmel József segítségét a tanulmány feldolgozásában.

vonatkozóan, akiket konkrét vádak alapján hadbírószági eljárás során nem lehet elítélni. Ezen internáltakra (*Confinirten*) várt a legszigorúbb rendőrségi megfigyelés. Lakóhelyüket csak a kormányzóság engedélyével változtathatták, de minden, akár csak egy napos lakóhelyelhagyáshoz is szükséges volt a kerületi katonai parancsnokság engedélye. Írásbeli kötelezvényt kellett aláírniuk arról, hogy tudomásul veszik az internálás szabályait. Az internálást a *Legfelső Rendőrhatóság* rendelhette el. A többiek szigorú vagy enyhébb rendőri megfigyelés alatt álltak, ami lehetett „nyílt” vagy „rejtett”. A katonai kerületi parancsnok a nyílt megfigyelést a notorikus, a kormányzat ellen ismételt és nyíltan fellépő személyek esetében tartotta szükségesnek, mondván, nem érdemelnek kíméletet; a már a „javulás” útjára lépőket ellenben ugyan figyelni kellett, de lehetőleg úgy, hogy ne érezzék. Útlevelel természetesen nekik is – mint minden állampolgárnak 1856-ig – szükségük volt az országon belüli utazáshoz is, de enyhébb eljárási szabályokkal juthattak ahhoz, mint az első kategóriába soroltak.¹³

Štúr a felsorolt kompromittáltságot előidéző tényezők közül legfeljebb „*a forradalom utáni időszakban »inkorrekt« felfogásról tettek tanúbizonyságot*” kategóriát lehetett alkalmazni. Az 1852 előtt a kompromittáltságról készült, már említett kimutatások egyike jelölte a rendőrségi megfigyelés tényét és minőségét is. Štúr esetében, ahogy idéztük, csak a „*gyanús hírben áll*” minősítés szerepel, míg Jozef Miloslav Hurban „*nyílt megfigyelés*” („*offene polizeiliche Aufsicht*”), Štúr egyik, később még említésre kerülő híve, Ondrej Hodža pedig „*feltűnésmentes*”, azaz rejtett felügyelet („*unauffällige Aufsicht*”) alatt állt.¹⁴ Ez a forrás tehát, miközben világossá teszi, hogy Štúrt számon tartották az illetékes

¹³ „Instruction für die Comitats- und Polizei-Behörden im Pressburger Distrikte über die Eintheilung und Behandlung der politisch Compromittirten” címmel feljegyzés aláírás nélkül, Pozsony, 1853. április 13. Hadtörténelmi Levéltár Abszolutizmus kori iratok, K.k. Militär-Districts-Commando Preßburg 1853:4228.

¹⁴ „Index über politisch Compromittierten aus der Revolutionsepoche 1848/49 und der Gegenwart”. Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, Fondokhoz nem kapcsolható könyvek, 104. r. sz.

hatóságok mint az államrendőrségi adatgyűjtés potenciális célszemélyét, bizonyítja, hogy ekkoriban Štúr nem állt célzott rendőrségi megfigyelés alatt.

A történeti irodalomban leginkább azzal a megállapítással találkozunk, hogy Štúrt a pánszlávizmus bélyege miatt tekintette a kormányzat politikailag gyanús személynek. Nézzük meg, hogy a fennmaradt rendőrségi iratokban hogyan jelenik meg a pánszlávizmus!

A szláv nemzeti mozgalom hívei a rendőrségi forrásokban

Kétségtelen, hogy a szlovák nemzeti mozgalom vezetői (köztük Štúr is), akik egészen 1850 elejéig a bécsi központi kormányzat politikai és katonai szövetségeseinek számítottak, 1849 őszen kényes politikai helyzetben találták magukat. Miközben a bécsi kormányzat hivatalnoki helyek osztogatásával igyekezett meghálálni a szolgálatokat, a nemzeti mozgalmakat immáron mint a birodalmi egység megvalósításának lassítóit és akadályozóit törekedtek leszerelni nyelvhasználati követeléseiknek a közigazgatás és igazságszolgáltatás alsó, az oktatás alsó és középső szintjein való kielégítésével. Ezekben a hónapokban mindemellett az új kormányzati kurzus magyarországi döntéshozói és a szlovák nemzeti mozgalom vezetői között inkább az együttműködés dominált, közös erővel igyekeztek a helyi magyar elitet kiszorítani a hivatali pozíciókból, s ebben Štúr is aktív részt vállalt.¹⁵

¹⁵ A szlovák beadványokat Geringer császári biztos iratai között lásd: MNL OL D 51 Abszolutizmus kori levéltár, Der Bevollmächtigte kaiserliche Commissar für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (K. k. Statthaltereii für Ungarn), Elnöki iratok 1849:61., 62., 66.; uo. D 55 Abszolutizmus kori levéltár, Der Bevollmächtigte kaiserliche Commissar für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (K. k. Statthaltereii für Ungarn), Általános iratok 1849:3008., 1849:5875.; vö. Štúr levele Hurbanhoz, 1849. In: Štúr, 2012. 545.; Steier, 1937. 1. köt. 583–619.; Sashegyi, 1979. 51–52.; Deák, 2000. 149.

Ugyanakkor a későbbi ellentétek már ekkoriban is érezhetőek voltak. 1849 őszén Jozef Miloslav Hurbannal szemben merültek fel olyan vádak, miszerint vezetésével a szlovák szabadcsapatok Trencsén és Nyitra megyében földesurak fosztogatásában vettek részt. E panaszokat 1849 őszén Geringer kivizsgáltatta, és alaptalannak találták azokat, Hurban 1000 ezüst forint kártérítést kapott – igaz, már ekkor Bach azt minősítette kívánatosnak, hogy Geringer igyekezzen Hurbant eltávolítani politikai agitációjának korábbi helyszíneitől (Hurban ennek ellenére újra elfoglalhatta hlubokai lelkészi helyét). 1850 novemberében, amikor kitüntetésre javasolta őt a magyarországi helytartóság, a minisztertanács csak a jóvátételi összeg folyósítását engedélyezte, kitüntetést azonban nem, s Hurban áthelyezésének kívánatos voltát megerősítették.¹⁶ Štúr ellen két népgyűlésen elhangzott beszéde kapcsán rendelt el vizsgálatot 1849 szeptemberében Geringer, de minden bizonnyal kedvező lehetett az eredmény, hiszen októberben Hurban és Daniel Bórik mellett Štúr hivatali alkalmazására is utasította Forgách Antal grófot, a pozsony-nyitrai polgári kerület főbiztosát.¹⁷ Ezenkívül 1851 őszén a bécsi katonai kormányzóság kérésére a 3. hadseregearancsnokság tanúként idézte be a szlovák szabadcsapat egykori vezetőit, köztük Štúrt is egy Bécsben folyó vizsgálat kapcsán. A modori polgármesteren keresztül érték el őt, s kötelezte magát, hogy november elejéig megjelenik Pozsonyban a hadbíróság előtt tanúvallomás-tétel végett. Ezt feltehetőleg meg is tette, mivel nincs nyoma az iratokban folytatásnak.¹⁸ Štúr sem kapott kitüntetést 1848–1849-es érdemeiért, de az ő neve – Hurbannal ellentétben

¹⁶ Lásd a Hurbannal kapcsolatos iratok némelyikét, Bach két leiratát Geringerhez. Bécs, 1850. június 22., november 13. MNL OL D 51 1850:533., 1850:994., 1850:1886.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1860. november 6. Die Protokolle II/4. 49.; kárpótlási ügyére lásd: MNL OL D 110 Abszolutizmus kori levéltár, K.k. Districts-Regierung Pressburg, Általános iratok 23 821.XVIII.1850. Vö. Szarka, 1993. 107–108.

¹⁷ Steier, 1937. 2. köt. 619., 629–630.

¹⁸ A 2. katonai kerületi parancsnok jelentése Attemshez. Pozsony, 1851. szeptember 5. MNL OL D 109 Abszolutizmus kori levéltár, K.k. Districts-Regierung Pressburg 1851:1021.

– eredetileg sem szerepelt a magyarországi helytartóság kitüntetési javaslatában, így azzal a bécsi minisztertanács nem is foglalkozott. Štúr neve a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben egyáltalán nem fordul elő ezekben az években.

A „pánszlávizmus” motívuma visszatérően 1850 elejét követően bukkant fel a Felső-Magyarországról befutó hangulatjelentésekben, s azokban rendre feltűnt az 1848-as szlovák triumvirátus egy-egy tagja. Érkeztek a hivatalokba az érintett megyékből lakossági panasziratok is, amelyek az 1849 őszen hivatalba jutott egyes „pánszláv” érzelmű hivatalnokok ellen kértek védelmet, vagy arról panaszkodtak katolikus papok, hogy a katolikus többség hátrányt szenved, mivel a hivatalviselésnél kizárólag a „pánszláv” érzelmek nyomnak a latban, és így tovább.¹⁹ Lényeges súlyt azonban a hatóságok nem tulajdonítottak ennek.

1851 nyarán, őszen átmeneti változás történt a hivatalos reakciókat illetően. Nem tudjuk, milyen csatornákon keresztül, de feltehetőleg Kempen közvetítésével csendőrségi forrásokból Bachhoz információk érkeztek a felső-magyarországi szláv propagandáról, mindenekelőtt Hurban agitációjáról, mondván, lelkeszi kötelességeit elhanyagolja, állandóan utazgat, ismert és elkötelezett szlovák nemzeti helyi vezetőkkel találkozgat. Kempen utasította az 5. csendőrezred parancsnokát Hurban

¹⁹ Vö. MNL OL D 44 Abszolutizmus kori levéltár, K. k. Militär und Civil-Gouvernement, Polizei Section 1852:2323. Árva és Turóc megyei szláv hivatalnokok, lelkeszek panaszirataival kapcsolatban 1851 tavaszán Štúr követője, Ondrej Hodža került a hatóságok figyelmének előterébe. A pozsonyi katonai kerületi parancsnokság jelentése Geringerhez. Pozsony, 1851. február 6. MNL OL D 51 1851:342. Ugyanerről lásd még: Ambrózy János jelentése a pozsonyi kerületi hatósághoz. Liptószentmiklós, 1851. február 17. MNL OL D 109 1851:67., Bach levélfogalmazványa Geringerhez. Bécs, 1851. március 4. HHStA IB A Akten Nr. 4824. (Hodžáról 1852 nyarán azt jelentik, hogy az uralkodó magyarországi látogatása alkalmával nem német, hanem „szláv” nyelven készül köszönteni Ferenc Józsefet. MNL OL D 109 1852:603.); lásd még: a 2. katonai kerületi parancsnokság jelentése Heinrich Attems grófhhoz, pozsonyi kerületi főispánhoz. Pozsony, 1851. március 6. uo. 1851:97.; további, a pánszlávizmust említő aktákat lásd még: uo. 1851:1001., 1852:603.; az említett lakossági panaszokra lásd példaként: MNL OL D 51 1850:263., 1850:1561.; vö. Deák, 2000. 157.

megfigyelésére. A helyi vezetők, a Felső- és Alsó-Nyitra megyei főnökök s Henrich Attems gróf pozsonyi kerületi főispán azonban úgy nyilatkozott, hogy bizonyítható politikai kifogás nem vehető fel ellene, s azt sem támogatták, hogy áthelyezéssel eltávolítsák őt a szlovákok által lakott területekről. Ennek ellenére Bach utasította Attemst augusztus végén Hurban és társainak „*éber szemmel tartására*”. Októberben Kempen az 5. csendőrezred parancsnokának újabb jelentésére hivatkozva ismét csak szeparatista pánszláv pártról beszélt, pontosan megnevezve, kikkel érintkezik rendszeresen Hurban, kiket keres fel alkalmilag, s Bachnak felvetette, hogy Hurbant vagy az egyházközségén belüli tartózkodásra kell rábírní, vagy áthelyeztetni, egyidejűleg értesítette, hogy utasítást adott „*Hurban és társai további feltűnésmentes felügyeletére*”. A további megfigyelés sem hozott eredményt, végül is csak annyit lehetett megállapítani, hogy gyakran utazgat.²⁰ Elsősorban két csoporttal, a lelkészekkel és az állami hivatalnokokkal kapcsolatban aggasztotta a császári kormányzat bécsi vezetőit a pánszláv vád,²¹ hiszen ők foglalkozásukból

²⁰ Attems gróf jelentése Bachhoz. Pozsony, 1851. július 18., Bach levélfogalmazványa Attemshez. Bécs, 1851. augusztus 28., Kempen átíratái Bachhoz. Bécs, 1851. augusztus 24., 1851. október 11. HHStA IB A Akten, Nr. 8670.; vö. a 2. katonai kerületi parancsnokság jelentése a kormányzósághoz, Pozsony, 1854. június 24. MNL OL D 44 1854:849.; Attems gróf, a 2. katonai kerületi parancsnokság és az 5. csendőrezred parancsnoksága közötti levelezést, erről lásd: Hadtörténelmi Levéltár, Abszolutizmus kori iratok, II. 9. K. k. Militär-Districts-Commando Pressburg, Reservat, 1851:311–312.

²¹ Matej Slabey, a Zólyom megyei bíróság ideiglenes államügyésze például 1850 nyarán tiltakozó iratot nyújtott be a hivatal német ügykezelési nyelve ellen. A hivatali vizsgálatot a szlovák nemzetiségi célkitűzésekkel szintén azonosuló Fraňo Hánrich kerületi államügyész folytatta le, megállapítva, hogy Slabey tisztázta magát a pánszlávizmus vádjá alól, s 1848–1849-ben bizonyított lojalítására tekintettel nem javasolta felmentését. Az ügy aktáit lásd: MNL OL D 51 1851:1089.; jelentések születtek 1851 őszén Samuel Štefanovič járási biztosról (Štúr egykori diákjáról) is, aki állítólag egy esti összejövetel alkalmával előbb mondott pohárköszöntőt a „szláv” (azaz feltehetően a szlovák) nemzetiségre, mint az uralkodóra. Vö. MNL OL D 109 1851:1001.; az Árva és Turóc megyei szláv hivatalnokok, lelkészek panszíratai nyomán 1851 tavaszán Ján Jesenský országos törvényszéki

(Folytatás a 22. oldalon →)

adódóan a lakosság nagyobb tömegeire gyakorolhattak hatást. Ugyanakkor láthatólag a differencia aközött, ahogy a bécsi centrumban megítélték a szlovák vezető személyeket, s aközött, ahogy a kerületi és megyei vezetők vélekedtek, továbbra is megmaradt (annak ellenére, hogy a helyi civil hatóságok hangulatjelentéseikben, valamint a csendőregységek s azok nyomán a katonai kerületi parancsnokság jelentéseiben továbbra is fel-felbukkant a „pánszláv” agitáció vagy titkolt szervezkedés motívuma).²² Mutatja ezt az, hogy amikor 1853 nyarán Attems gróf összeállította „*a kormány hívséges híveinek*” már említett listáját („*Verzeichnisse der treuen Re[gie]rungs-Anhänger*”), abba belefoglalta Michal Miloslav Hodžát és Hurbant is, az ellenük megfogalmazott vádakot a magyar párt rágalmainak minősítve.²³

Mi lehet a szembeszökő különbség oka? A bécsi vezetők a szlovák igényeket a szlovák nyelv hivatali és oktatásbeli használatának érvényesítésére, a közigazgatásban nemzetiségi szempontból „tisztá” szlovák járások, illetve bírósági körzetek kialakítására mint a birodalmi egység eszményének hátramozdító, akadályozó tényezőit kezelték már ekkoriban. A helyi hivatalnokok viszont inkább azt tekintették fontosnak, hogy a szlovák vezetők megbízhatóan lojálisak a dinasztia iránt, nem gondolnak a Habsburg birodalmi keretből való kilépésre, nem támogatnak külső hatalmat (azaz a szó szoros értelmében nem orosz szimpátiákkal telt, azaz nem pánszláv irányultságú a mozgalmuk). Elkülönülési igényüket, vélték, lehet „szeparatista” jelzővel illetni, de ez nem veszélyes az állami egységre (ellentétben a magyar szeparatizmussal), sőt, az 1849-ben meghirdetett nemzeti egyenjogúsítási elvnek még meg

(Folytatás a 21. oldalról →)

ülnök ellen került sor hivatali vizsgálatra. Jesenský 1849 decemberében még egyike volt a szlovák légio azon egykori tagjainak, akik köszönőiratot juttattak el az uralkodónak a kapott hivatali posztokért. (MNL OL D 55 1849:5875.) Karl Krauß lovag igazságügyminiszter átírata Bachhoz, Bécs, 1851. február 25. HHStA IB A Akten Nr. 4824.

²² Vö. MNL OL D 44 1852:2323.

²³ Attems gróf jelentése a Legfelső Rendőrhatósághoz. Pozsony, 1853. július 3. AVA, OPB Präs. II. 2985/1853. (sérült, hiányos akta)

is felel.²⁴ Igaz, ennek ellenére egyik érintett kerületi főispán sem javasolta 1852-ben a tervezett szlovák kulturális egyesület, a „*Matica Slovenská*” megalakulásának engedélyezését – a fő érvek az volt, hogy az efféle egyesületek csak ritkán maradnak eredeti célkitűzéseiknél, s hamar a politika területére tévednek, ami nem kívánatos, márpedig iskolákon, olvasóegyleteken keresztül kiterjedt szervezettel rendelkeznének, amit nehéz lenne ellenőrizni. A pánszlávizmus egyáltalán nem szerepelt a főispánok érvelésében.²⁵ Még a helyi viszonyokat ismerő, bár a gyanakvásra fokozottan hajló csendőri–katonai hatóságok részéről is ismerünk olyan jelentést, amely például Zólyom megye kapcsán leszögezi, hogy a szláv intelligenciát „*a kormány iránti feltétlen odaadás*” jellemzi, semmiféle kormányellenes szláv agitáció sem folyik, a „*pánszláv*” jelzőt csúfnévként a kormányzattal szembeni érzelmeiket állandóan kifejezésre juttató „*magyarok*”, azaz, teszik hozzá, „*elnemzetlenített szlávok*” aggatják az előbbiekre.²⁶

Láthatólag a krími háború gerjesztett újra nagyobb figyelmet a rendőri és politikai–közigazgatási vezetők között az állítólagos pánszláv propaganda iránt. Az Oroszországhoz fűződő hivatalos kapcsolatok látványos elhidegülése, a színpalak előtt semleges, de azok mögött az orosz érdekekkel szemben ellenséges, törökbarát külpolitikai irányvonal azonnal más, nagypolitikai kontextusba emelte a szláv nyelvek és irodalmak fejlesztését propagáló tevékenységét, minden lojalitásnyilatkozatuk ellenére.²⁷ 1854. március elején a 2. katonai kerület parancsnoka azt jelentette a kormányzóságnak, hogy a nagyszombati katonai állomásparancsnok bizalmas úton azt az értesülést kapta, hogy a miavai

²⁴ Lásd például Bokrányi János ideiglenes államügyész jelentése Ján Hlaváč kerületi főállamügyésznek. Rimaszombat, 1852. május 29. MNL OL D 44 1. doboz No. 1691.

²⁵ Attems gróf jelentése Geringerhez. Pozsony, 1852. február 4., Forgách Antal gróf jelentése Geringerhez, 1852. január 29. MNL OL D 55 1852:2767.

²⁶ A 2. katonai kerületi parancsnokság hangulatjelentése. Pozsony, 1852. április 16. MNL OL D 44 1852:988.

²⁷ Vö. AVA OPB Präs. I. 556/1854., 791/1854., 3829/1855.; MNL OL D 44 1854:2685.

járásban a szláv lakosság között az orosz–török „nézeteltérések” („*Differenzen*”) óta feltűnő érzékenység tapasztalható, a parasztok állítólag azt mondogatják, „*közel az idő, hogy újra szükség lesz ránk*”; Hurban állítólag Szerbiába levelezik – tette hozzá. S ugyan kiderült, hogy az értesülések alaptalanok, a katonai parancsnok mégis jobbnak látta azokat továbbítani a kormányzósághoz.²⁸ Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója 1854 májusában adott utasítást Joseph Protmann pest-budai rendőrigazgatónak, a két felsőmagyarországi kerület vezetőinek és az 5. csendőrezred parancsnokának arra, hogy a „*jelenlegi körülmények között*” a „*közismerten szláv tendenciát követő személyeket*” megfigyeljék, a hangulatjelentésekben e témát „*különös figyelemmel*” kezeljék, a csendőrparancsnok pedig e tárgyat „*a lehető legélesebb figyelemmel, de feltűnés nélkül*” kezelje.²⁹ Továbbra is leginkább a szlovák hivatalnokok és lelkészek tevékenységének tulajdonítottak elsősorban figyelmet – Hodža és Hurban mellett ismét a Trencsén megyei törvényszék helyettesítő államügyésze, Ján Jesenský és Štúr már említett öccse, Ján Štúr báni járási szolgabírói segéd ellen merültek fel gyanúsítások. Albrecht főherceg, majd Kempen Jesenský áthelyezését is indítványozta az igazságügyminiszternek, s tudjuk, hogy Štúr öccsét valóban áthelyezték Fülekre.³⁰

²⁸ A 2. katonai kerületi parancsnokság jelentése a kormányzósághoz. Pozsony, 1854. március 6. MNL OL D 44 1854:849.

²⁹ Albrecht főherceg levélfogalmazánya Protmannhoz, Attems grófhhoz és Kotz báróhoz (a helytartósági osztályok vezetőihez), Gabler alezredeshez, az 5. csendőrezred parancsnokához. Buda, 1854. május 19. (német nyelvű) MNL OL D 44 1854:1263.

³⁰ Jelentés Albrecht főherceg megbízásából Kempenhez. Buda, 1854. október 22., Kempen levélfogalmazványa az igazságügyminiszterhez, Bécs, 1854. november 2. HHStA IB BM Akten, 5948/1854. Érdekes adalék lehet, hogy Albrecht főherceg Jesenský jellemzésénél Beniczky Lajos 1848. évi magyar kormánybiztos visszaemlékezésére is hivatkozott, melyet várfogsága idején írt, s nyomtatásban csak a 20. század elején jelent meg. (Beniczky, 1924. 514.: „*Als die gefährlichsten Individuen in der Turóc bezeichnete er [Sulczer] mir die Pfarrer evangelischer Konfession Horváth, Hodscha und Mescha, den einen jungen Jeszenszky...*” [Sulczer (Folytatás a 25. oldalon →)

1854. június végén a 2. katonai kerületi parancsnokság felhívta a kormányzóság figyelmét a Felső-Nyitra megyei Dobravodán (Jókón) május 11–12-én tartott megemlékezésre, amelyet a szláv költő és lelkész, Ján Hollý tiszteletére emelt emlékmű felavatása alkalmával tartottak. A jelentés Hurbant, [Martin] Čunderlík túrrétei (Nyitra megye) katolikus papot, egyházkerületi vezetőt, Jozef Viktorín káplánt Óbudáról, Ján Palárik káplánt Pestről, Juraj Obermayer katolikus papot Vittencből (Nyitra megye), Štúrt, Tomaskovics nagyszombati polgárt (akit állítólag „Svatopluk”-nak csúfoltak), (feltehetőleg Ondrej) Hodžát és még többeket említett résztvevőként, és tudni vélte, hogy diákküldöttségek érkeztek Prágából és Pozsonyból, s hogy az istentiszteleten, ahogy a díszebéd alkalmával is „lelkésült pánszláv beszédek” hangzottak el. Az illetékes csendőrparancsnok azt is pontosan tudta, hova levelezik Hurbant (azaz a postáját is megfigyelték). A jelentés azután eljutott Buda közvetítésével Kempen íróasztalára is, aki körültekintő vizsgálatot rendelt el, fő szervezőként láthatólag azonnal Hurbant szemelve ki. Az uralkodó első hadsegédén keresztül azonnal tudósította az uralkodót is, kijelentve, hogy az esemény politikai jelentőségű az adott pillanatban, amikor Oroszországba vetik bizalmukat a szláv mozgalmak hívei. A vizsgálat után azonban világossá vált, hogy a járási hatóságok jóváhagyásával került sor az eseményre, azon a díszebéd kivételével jelen is volt egy csendőrtiszt; valóban részt vettek azon diákok is, de szó sem volt diákküldöttségekről. Az elhangzott énekek, illetve tósztok részben valóban politikai tartalmúak voltak, de „*kevésé [...] megbotránkoztatók*”.

„*Turóc megye legveszélyesebb személyeiként Horváth evangélikus papot, Hodžsát és Meschát a fiatal Jeszenszkyt ... nevezte meg*”) Nem tudjuk, pontosan milyen csatornákon keresztül és milyen célból jutott el a főherceghez a szöveg, de ez az adat azt sejteti, hogy Beniczky fogvatartói megrendelésére készítette el iratát; Ján Štúr áthelyezését említi Demmel, in: Štúr, 2012. 560.; más ügyekről lásd még: jelentés a tótrónai lelkész, „Franz Petrovics” (Turóc megye) egy kifogásolt, a szláv (szlovák?) nép különleges és legyőzhetetlen voltáról szóló beszédéről. 1854. augusztus: AVA OPB Präs. I. 1640/1854., 2844/1854., Präs. II. 2972/1854., 3434/1854., 4537/1854. (A lelkészt megfigyelés alá helyezték.)

Ugyanakkor azt derítették ki a helybeli bírótól, hogy Hurban a községben tett látogatása alkalmával tett néhány nem lojális kijelentést is. Ezután Hurbant szigorú rendőrségi megfigyelés alá helyezték, ami azonban ez alkalommal sem hozott eredményt. A 2. katonai kerület parancsnoka ennek ellenére megújította azt a javaslatot, hogy érjék el, hogy Hurbant egyházi felettes hatósága más, döntően nem szlovákok által lakott területre helyezze át.³¹

A rendőrség/csendőrség tehát valóban bőséges mennyiségű információt szállított Pozsonyba, Budára és Bécsbe a szlovák nemzeti elkötelezettségű személyiségekről – lássuk, hogyan jelenik meg Štúr ezekben az iratokban.

³¹ Jelentéseket az eseményről lásd: HL II. 9. 1854:1461., MOL D 44 1854:849., AVA, OPB Präs. I. 2161/1854., 2604/1854., 4131/1854., 328/1855. Hurban állítólag a következőket jelentette ki: „... Russland mit Oesterreich deshalb einen Krieg beginnen wolle, weil Letzteres den Türken geholfen habe; es wäre besser gewesen, wenn Russland zur Zeit der Revolution dem österreichischen Kaiser keine Hilfe geleistet hätte, weil dieser schon längst nicht mehr in Wien wäre. Uibrigens wisse der Himmel, was jetzt geschehen werde, das aber sei gewiß, daß sich wieder etwas herانبilde, weil das Volk mit so großen Auflagen belegt wird.” [„Oroszország azért akar állítólag háborút kezdeni Ausztriával, mert az a törököket segítette; jobb lett volna, ha Oroszország a forradalom idején nem nyújt segítséget az osztrák császárnak, mert akkor az már régen nem székelne Bécsben. Egyébként az ég tudja, mi történik majd, de az biztos, hogy valami újra kifejlődik, mivel a népet oly sok kiadás terheli.”] A nemzeti kölcsönről pedig állítólag úgy nyilatkozott, hogy „... man vom Volke zu viel verlange, und daß dasselbe zu arm sei, um das Geld erlegen zu können; es wäre besser, wenn die Leute etwas zu leben hätten, und die Steuer bezahlen könnten, als dem Kaiser so viel Geld zu borgen, denn man wisse nicht, ob derjenige, der Geld borgt, dieses je wieder sehen werde. Der Kaiser verlange das Geld nicht, dies thuen nur die Herren, um sich schön zu machen. Er [Hurban] habe sich anders gezeigt, als er zur Zeit der Revolution sein Leben zu opfern bereit war.” [„...a néptől túl sokat követelnek, az túl szegény ahhoz, hogy előteremtse a pénzt; jobb lenne, ha az embereknek lenne valamikéjük, s tudniuk fizetni az adót, minthogy oly sok pénzt kölcsönözzenek a császárnak, hisz nem tudni, hogy valaha is viszontlátják-e, amit kölcsönként adtak. A császár nem követeli a pénzt, azt csak az urak teszik, hogy szebb színbe állítsák magukat. Ő másnak mutatta magát, amikor a forradalom idején életét feláldozni is kész volt.”] Mangelberger főhadnagy (18. csendőrszázad parancsnoka) jelentése Kempenhez, Pozsony, 1854. nov. 15. AVA OPB Präs. I. 4131/1854. Az ünnepségről lásd: Demmel, 2015. 544–545.

Štúr a rendőrségi iratokban

Az *Informationsbüro* aktáiról készült korabeli névmutatókötetekben 1851–1854 között mindössze kétszer fordul elő Štúr neve. Iktatókönyv sajnos csak az 1849–1850-ben született iratokról maradt ránk, abban egyetlen bejegyzés sem tanúskodik Štúrról született feljegyzésről.³² A magyarországi kormányzóság rendőri ügyosztályának iratairól készült mutató-, illetve iktatókönyvekben is csak elszórtan bukkanhatunk nevére.³³ A 2. katonai kerület parancsnoksága titkos iratainak Mutatókönyvében is csak egy alkalommal fordul elő a neve,³⁴ de mint látni fogjuk, ennek ellenére néhány iratban feltűnik.

Egyetlen olyan jelentést ismerünk, amelyik Štúrt aktív politikai tényezőként említi: 1851 februárjában Turóc és Árva megyében újra megsokasodtak a hivatalban lévők elleni lakossági panasziratok és aláírásgyűjtések. Az azok mögött állók sorában – Hodža, Ján Francisci, Ján Jesenský és általában az egykori szlovák szabadcsapat állományának társaságában – Štúrt is felsorolta a pozsonyi katonai kerületi parancsnokság jelentése.³⁵ A magyarországi hadsereg-parancsnokság azután vizsgálat során megállapította, hogy az akció bírósági tisztviselőktől in-

³² A 8670/1851., 4049/1853. bejegyzésnél, mely utóbbi azonban hiányzik, csak annyit tudunk, hogy 1853 szeptemberében iktatták. HHStA IB A Akten, BM Akten Indices, A Akten, Protokoll 1849–1850.

³³ MNL OL D 44 Mutatókönyvek: 1852: 548: „Anführer der Slovaken”; 1853-ban nem fordul elő a neve; 1854: 849, 3786: jelentések Hollý emlékművének avatási ünnepségéről; 1855: 216: mint pozsonyi szláv újságszerkesztő és Hurbannal, Michal Miloslav Hodžával együtt nemzeti vezető 1848-ban.

³⁴ HL Abszolutizmus kori iratok, II. 9. K. k. Militär-Districts-Commando Pressburg, Reservat, 51. r. sz. Register der Reservat-Stücke, 1851. A mutatókönyv annyit árul el, hogy Turóc megyei községek panaszával kapcsolatos az akta, amely azonban ma már nem áll rendelkezésre.

³⁵ A 2. katonai kerületi parancsnokság jelentése Geringerhez. Pozsony, 1851. február 6. MNL OL D 51 1851:342.

dult ki szlovák lelkészek és falubírók támogatásával, de ekkor már nem szerepelt Štúr az akcióban résztvevők listáján.³⁶

1851 nyarán, őszén Hurban kapcsán „*a dolog nélküli Štúr*” („*der geschäftslose Stuhr*”) is bekerül a jelentésekbe – valóban mint az előbbihez hasonló „*fanatikus pánszláv*” („*als fanatischer Panslaw*”).³⁷ Szeptember elején ugyanis a Liptó megyei főnök jelentette, hogy Štúr találkozott Michal Miloslav Hodžával, amit Attems gróf azonnal Hurban utazgatóival kapcsolt össze, s utasította a megyei vezetőt az éberségre. Attems kezdeményezésére a 2. katonai kerület parancsnoka pedig az 5. csendőrezred parancsnoka számára rendelte el „*Hurban, Hodža, Štúr és a többi szláv pártvezér mozgásának és tevékenységének*” „*pontos megfigyelését*”.³⁸ Ennek köszönhetően Bossányi Simon, a liptói vezető a hónap végén jelentette, hogy Štúr Koritnica fürdőhelyre utazott, s ez alkalommal ismét meglátogatta Liptószentmiklóson Hodžát, s részletesen beszámolt arról, hogy Štúr mindezen idő alatt kikkel érintkezett. De azonkívül, hogy nem sikerült megtudni a látogatás pontos célját, más gyanús momentumról nem tudott hírt adni.³⁹ Nem véletlenül ekkoriban tűnik fel egy alkalomra Štúr a katonai kerületi parancsnokság heti hangulatjelentésében is: Eszerint „*a pánszláv tendenciákról ismert*” („*der wegen panslavistischen Tendenzen bekannt*”) Štúr Modorban a küszöbön álló lelkészválasztás alkalmával igyekezett a lakosságot befolyásolni annak érdekében, hogy vagy a jelenlegi káplánt, Daniel Minichet, vagy Štúr testvérét, Samuel Štúrt válasszák meg, amit viszont a polgármester élesen ellenzett („*Isten mentse meg a várost mindkettőtől!*”) „*Von beiden*

³⁶ Karl Krauß lovag igazságügyminiszter átirata Bachhoz. Bécs, 1851. február 25., Bach levélfogalmazványa Karl Geringer báróhoz, a magyarországi polgári ügyek császári biztosához. Bécs, 1851. március 4. HHStA IB A Akten Nr. 4824.

³⁷ Kempen átirata a belügyminisztériumhoz. Bécs, 1851. október 11. HHStA IB A Akten, Nr. 8670.

³⁸ Attems gróf, a 2. katonai kerületi parancsnokság és az 5. csendőrezred parancsnoksága közötti levelezést, erről lásd: HL II. 9. 1851:311–312.

³⁹ Bossányi Simon Liptó megyei főnök jelentése Attems grófhhoz. Liptószentmiklós, 1851. szeptember 22. HL II. 9. 1851:42.

behüte Gott die Stadt!”). A katonai kerületi parancsnok Attems gróffal egyetértésben készült fellépni, hogy Štúrt eltiltsák ettől, azt is felvetve, hogy ha szükséges, egyszerűen eltávolítják a városból.⁴⁰ Nem tudjuk azután, milyen konkrét lépésre került sor, erről a rendelkezésre álló akták már nem tudósítanak.

A fenti kivételektől eltekintve a legjellemzőbb az, hogy a jelentések Štúrt pusztán valamilyen esemény résztvevőjeként említik, például a Jókön lezajlott megemlékezés alkalmával „*a pozsonyi újságszerkesztő Štúr*” néven („*der Preßburger Zeitungs-Redacteur Stur*”). De ennek kapcsán is éppenhogy csak előfordult a neve – az már más kérdés, hogy a rendőri hatóságok láthatólag egyáltalán nem tudták, hogy az ünnepség mozgatórugója és szervezője Jozef Viktorin volt, őt is csak futólag említették az összefoglalók.⁴¹

Ezen említett példákon kívül Štúr neve a rendőrségi aktákban kizárólag csak 1848–1849-es egykori tevékenysége kapcsán került említésre.⁴² Mindezek fényében nyugodtan kijelenthetjük, Štúr nem állt az

⁴⁰ A 2. katonai kerületi parancsnokság hangulatjelentés fogalmazványa a magyarországi katonai és polgári kormányzósághoz. Pozsony, 1851. október 20. HL II. 9. 3. doboz

⁴¹ Lambacher csendőr százados jelentése. Nagyszombat, 1854. június 9. AVA, OPB Präs. I. 2161/1854.

⁴² Példaként említhetjük Eduard Podolsky pozsonyi rendőrigazgató 1855. január közepi jelentését, amelyben beszámol arról, hogy a politikai gyanús személyek között számon tartott és internált volt selmecbányai főjegyző és bíró, Antalffy József a selmecbányai rendőrbiztosnak átadott három még 1848. április eleji dokumentumot, köztük egy Pozsonyból a selmecbányai polgár Mathias Krjen csizmadiamesterhez került levelet, melyben értesítették, hogy prágai diákok érkezése várható, hogy, ahogy értékeli Antalffy, elinduljon a „*pánszláv összeesküvés egy saját szláv birodalom alapítása érdekében*” többek között Štúr vezetésével. Értesítették akkor erről a magyar hatóságokat, de a dokumentumok eredetije Antalffy birtokában maradt. Ő pedig most „*alattvalói kötelességének*” érezte, hogy mindezt jelentse, „*miután újabban az orosz háborús közbelépés a Dunánál a pánszlávizmust és annak szeparatista vágyait ismét többször is napvilágra hozta*”. Az aktában nem maradt nyoma, hogy bármiféle konkrét intézkedés történt volna. Podolsky jelentése a kormányzósághoz. Pozsony, 1855. jan. 17. (német nyelvű). MNL OL D 44 1854:1263. Az ügyről lásd: Beniczky, 1924. 444–448.

államrendőrségi adatgyűjtést végző szervek figyelmének előterében, visszavonult magánemberként nem volt ok célzott megfigyelés alatt tartani, inkább csak Hurban tevékenységének holdudvarában tűnt fel a csendőrségi, rendőrségi vagy közigazgatási aktákban.⁴³ Ennek köszönhetően azonban egy időszakban, 1851. szeptember–októberében bizonyítható, hogy célzott adatgyűjtés folyt róla. Meglepő és az államrendőrségi adatgyűjtéssel foglalkozó hivatalok tevékenységének sikerességét illetően kételyeket támasztó tény az, hogy a császári hatóságok semmit sem tudtak Štúr készülő röpiratáról (*A szlávok és a jövő világa*), annak valóban pánszláv irányultságáról. E tekintetben teljesen tájékozatlanok voltak, Štúr sikeresen konspirált, és eredményesen rejtette el az avatatlan tekintetek elől például Izmail Ivanovics Szreznyevszkijjel, a szentpétervári egyetem professzorával és Mihail Fjodorovics Rajevszkijjel, a bécsi orosz követség papjával folytatott levelezését is.⁴⁴ Pedig ez lehetett volna az egyetlen kézzelfogható ok arra, hogy Štúrt a bécsi birodalmi kormányzat ellenfelének, sőt ellenségének minősítsék. A modori kádár visszaemlékezésében megörökített óvatossága elsősorban ennek tulajdonítható, s nem állandó és intenzív csendőrségi/rendőrségi célzott megfigyelésnek.

Mindemellett, mint minden állampolgárnak, Štúrnak is számolni kellett azzal, hogy a közigazgatási, rendőri hatóságok egyik legfontosabb feladatköre az alattvalók szemmel tartása volt. Míg 1848 előtt Magyarországon más politikai és szervezeti feltételek mellett az államrendőrségi adatgyűjtés jobbára a politikailag aktív elitre, valamint a hivatalnokokra terjedt ki, addig 1848–1849 forradalmi tömegmozgalmai után az adatgyűjtés hatóköre a birodalmi vezető elit szándékai szerint a társadalom

⁴³ Kantek idézett cikke további példát említ, miszerint a Štúrék modori házában nevelődő Kosta Kostić bátyját orosz emisszáriusnak tartva figyelte a rendőrség 1855 őszén. Kantek, 2015. 48–49.

⁴⁴ Lásd leveleit, in: Štúr, 2012. 548–553., 557.

⁴⁵ Štúr és az államrendőrség közötti viszony történetének furcsa csavara az, hogy a következő évtized végén, 1867-ben a rendőri titkos alaphelyzetben közöttük (Folytatás a 31. oldalon →)

egészére ki kellett, hogy terjedjen. Ennek súlyát, bármennyire is igyekezett inkább háttérben maradni, neki is éreznie kellett.⁴⁵

Források és szakirodalom

- Angyal* 1925 Angyal Dávid: A magyar hírlapirodalom 1849–1860. In: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. Angyal Dávid. Budapest, 1925.
- Beniczky* 1924 Beniczky Lajos bányavédéki kormánybiztos és honvédeztudós visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. S. a. r. Steier Lajos. Budapest, 1924.
- Deák* 2000 Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzeti-ségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest, 2000.
- Deák* 2015 Deák Ágnes: „Zsandáros és policzajós idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867. Budapest, 2015.
- Demmel* 2011 Demmel József: A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Pozsony, 2011.
- Demmel* 2015 Demmel József: Kirándulás a magyar nemzeti múltba? Jozef Viktorin szlovák életműve és a visegrádi várromok. Századok, 149. (2015) 3. sz.
- Die Protokolle II/4.* 2011 Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 4. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka, unter Mitarbeit von Anatol Schmied-Kowarzik. Wien, 2011.
- Kantek* 2015 Kantek, Karol: Čo (zatial') nie je v múzejných expozíciách o Ludovítovi Štúrovi (a tajnej polícii). In: Múzeum, 3/2015. 44–49.
- Matovčík* 2014 Matovčík, Augustín: Ludovít Štúr: Kalendárium života a diela. 1815–1856. Martin, 2014.

szerepelt egy bizonyos Karol Štúr, a 62. gyalogezred tisztje. A garnizon lelkészének javaslatára engedélyezte számára a rendőrminiszter havi 7 forint kifizetését, nem tudjuk, miféle szolgálatok ellentételezéseként. A rendőri hatóságok tévesen Ludovít Štúr fiaként tartották számon. HHStA IB Annexe Kt. 21. Vö. Deák, 2015. 367.

- Sashegyi* 1979 Sashegyi, Oskar: Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach 1849–1860. (Zur Kunde Südosteuropas II/7.) Graz, 1979.
- Steier* 1937 Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. Budapest, 1937.
- Štúr* 2012 Štúr, Ludovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Szarka* 1993 Szarka László: A szlovákok története. Budapest, 1993.
- Tábori* 1921 Tábori Kornél: Titkosrendőrség és kamarilla. Akták-Adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bev. írta: Marczali Henrik. Budapest, 1921.

KERTÉSZ BOTOND
Az evangélikus Štúr

Štúr evangélikus kapcsolatai

Minél kisebb egy közösség, annál inkább számon tartja nagyjait. Az újkorban az evangélikusok Magyarország népességének 6-9%-át tették ki,¹ ez már elég kicsiny számarány ahhoz, hogy fontos legyen a közönségnek megemlékezni minden neves hitsorsosáról. Štúrnak a magyar történelmi panteonban helyet foglaló kortársai közül Kossuth Lajos, Petőfi Sándor és Görgey Artúr evangélikusságának példája jól mutatja, hogy ez a felekezeti emlékezet bizony időnként történetileg igen gyenge lábakon áll. Míg Kossuth élete végéig tartotta kapcsolatát egyházával,² addig Petőfi inkább szégyellte, hogy a „*tót egyházból*” származik,³ Görgey hitéletéről beszélve pedig csak szepességi ősei,⁴ vagy öccse (nem elhanyagolható) egyházi aktivitásáról tudunk beszélni.⁵ Hitéletük különböző intenzitása ellenére mindhárman nagyra becsült tagjai a magyar evangélikus panteonnak.⁶

Első pillantásra Štúr evangélikussága nyilvánvaló, még Kossuthénál is egyértelműbb és megfoghatóbb. Apja evangélikus tanító volt, ráadásul a legősibb és az egyházi életben is igen aktív evangélikus arisztokrata család, a Zay-familia birtokközpontjában szolgált.⁷ A világiakra és egy-

¹ Balog–Gergely, 1996. 149–162.

² Fabiny, 2004. 9–37.

³ Tóth-Szöllős, 2002. 109.

⁴ Görgey, 1916.

⁵ Görgey István 1869 és 1874 között a pesti evangélikus gyülekezet jegyzője, illetve ügyésze (jogtanácsosa) volt. Zászkaliczky, 2011. 202–203., 283.

⁶ Tóth-Szöllős, 2002. 47., 78., 109.

⁷ Demmel, 2011. 52–56.

háziakra tagolódo evangélikus egyházkormányzati struktúrában a tanítók besorolhatatlan „felszerzetek” voltak. Ugyanazokat az iskolákat végezték el, mint lelkész-kollégáik, akik legtöbbször szintén dolgoztak tanítóként, mielőtt egy gyülekezet hívására papi pályájukat elkezdhetnék. Leánygyülekezetekben lényegében a lelkészi szolgálatot is végezték – az anyagyülekezet papja évente 3-4 alkalommal volt jelen személyesen. *De iure* és gyakran *de facto* is a lelkész beosztottjai voltak, ezt tükrözött alacsonyabb anyagi és társadalmi presztízsiük is. A tanítók műveltsége, felkészültsége között jóval nagyobb különbség volt, mint a lelkészi karon belül: néhány latin iskolai osztályt végzett kiszolgált katona vagy falusi mesterember éppúgy lehetett tanító,⁸ mint külföldi egyetemre járt, kiváló képességű értelmiségi. Štúr, mint egy tanító fia, sokat érezhetett ebből a bizonytalan helyzetből. Azt is érdemes itt megjegyeznünk, hogy Ludovít testvérei közül ketten, Karol és Samuel is evangélikus lelkészek lettek, a családi kapcsolat az evangélikus egyházzal tehát a következő nemzedékben még tovább erősödött.⁹

Štúr tanulmányait evangélikus iskolákban végezte. A zayugróci elemi iskolát a győri algimnázium, majd a pozsonyi líceum követte, iskoláit az 1838/39-es tanévben a hallei egyetemen fejezte be.¹⁰ Minden készen állt arra, hogy a társadalmi mobilitás útjára lépve, Štúr meghívást kapjon egy evangélikus gyülekezetbe, ahol felszentelt lelkészként szolgálhatott volna. Tudjuk, hogy nem ezt az utat választotta, de ez nem jelenti azt, hogy a későbbiekben egzsztenciálisan ne kötődött volna evangélikus egyházához.

Demmel József kutatásaiból ismert, hogy Štúr létfenntartásának módjait életének több pontján sűrű vagy kevésbé sűrű homály fedi, de ismert „munkahelyei” közül a legtöbb az evangélikus egyházhoz kapcsolódott. Tanított – leginkább fizetés nélkül – a pozsonyi líceumban,¹¹ hosszabb-

⁸ Szeberényi János (1780–1857) későbbi bányakerületi püspök első tanítója is egy falusi csizmadia volt. Kertész, 2014. 9.

⁹ Demmel, 2011. 57–59.

¹⁰ Uo. 341–342.

¹¹ Uo. 81–82.

rövidebb időszakokban házitanító volt legnagyobb részét evangélikus családoknál.¹² Bár sohasem volt szilárd pozíciója az evangélikus egyházi hierarchiában, időnként mégis volt lehetősége arra, hogy részt vegyen a különféle szintű evangélikus konventeken, ha másként nem, hát megfigyelőként (lévén, hogy ezek az alkalmak nyilvánosak voltak). 1847-ben azonban a *Dunáninmeni Evangélikus Egyházkerület* hivatalos követői között is megtaláljuk a nevét, mint az árvai esperesség világi képviselőjét.¹³ Nem véletlen, hogy a legkiemelkedőbb evangélikus közéleti szerepe olyan alkalmakhoz – az 1842-ben és 1844-ben benyújtott felségfolyamodványok megszövegezése és szervezése – kötődik, melynek legitimitását az evangélikus konventek igen erőteljesen kétségbe vonták.

Az „evangélikus Štúr” leginkább az informális kapcsolataiban ismerhető fel. Bár kapcsolati hálója figyelemreméltóan kiterjedt volt, eszméit mégis leginkább az evangélikus „médiумokon” keresztül tudta megvalósítani. Ebből legfontosabbnak tanítványi körét tekinthetjük, akik tanítóként vagy lelkészként az evangélikus gyülekezeteken keresztül tudták a „szláv gondolatot” éppen olyan hatékonyan terjeszteni, mint ahogyan az irodalmi nyelvet is szinte hihetetlen gyorsasággal, széles körben elfogadtatni. Štúr életében a szlovák nemzeti mozgalom minden akciójában és megnyilvánulásában kiemelkedő, olykor kizárólagos volt az evangélikusok részvétele. Nem állunk messze a valóságtól, ha úgy fogalmazzunk, hogy az 1840–1850-es évek szlovák nemzeti mozgalma evangélikus ügynek tekinthető.¹⁴ Štúr e felsőségétől viszonylag független, az anyanyelve iránt már hivatásánál fogva is érzékeny evangélikus értelmiségi réteg tudatos felhasználásával tudta programját megvalósítani.

Milyen volt az az evangélikus egyház, amely mint láttuk, Štúr életét ilyen mélyen meghatározta? Mindenekelőtt szlovák többségű. A három (és fél) nyelvű evangélikusoknak legalább 40%-a szlovák volt, a négyből három egyházkerületben még nagyobb volt a számarányuk.¹⁵ A 19.

¹² Demmel, 2011. 97–107.

¹³ EOL, Jegyzőkönyvek, Dunáninmen, 1847. június 30. 1.

¹⁴ Demmel, 2011. 171–218.

¹⁵ Balogh–Gergely, 1992. 163.

század közepén Schwartner Márton leírása szerint a 451 evangélikus anyagyülekezetből 249 szlovák, 79 német, 57 magyar, 20 szlovák-német, 15 német-magyar, 12 magyar-szlovák és 12 háromnyelvű volt.¹⁶ Azonban ez a „tót egyház” mégsem tudott olyan nemzeti egyházzá válni a szlovákok számára, mint az ortodoxia a szerbeknél és a románoknál. Egyrészt az evangélikus egyházon belül kisebbségben lévő németek és magyarok anyagi ereje és társadalmi-politikai befolyása ellensúlyozta a szlovákok számbeli túlsúlyát, másrésztől arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a szlovákok többsége katolikus volt.¹⁷

A 19. századi evangélikus egyház lelkészei, gyülekezetei, iskolái széles körű autonómiát élveztek. A meglehetősen bizonytalan, félig „privát” jogállású Štúr eltávolítása is fél évbe telt pozsonyi helyettes tanári pozíciójából,¹⁸ Hurbant vagy Hodžát pedig nem is lehetett kimozdítani gyülekezetéből,¹⁹ bármennyire is igyekeztek a legfelsőbb egyházi hatóságok. Fontos jellemzője volt a korabeli egyházkormányzatnak a paritás, azaz az egyházi és világi elem elvileg egyenlő részvétele az egyházkormányzatban. Ez a paritás a gyakorlatban is működött ebben az időben. Az „urak” ugyan általában át tudták vinni akarataikat a különböző egyházkormányzati fórumokon, döntéseik végrehajtását azonban eredményesen tudták szabotálni a lelkészek, ha azzal nem értettek egyet. Ha helyben volt nagy befolyású felügyelő egy-egy gyülekezetben, akkor ott általában a lelkésznek kellett engednie. Ennek a sajátságos paritásnak köszönhető, hogy bármilyen kemény rendeletek is születtek az egyházban a magyarosítás érdekében, ennek alig-alig volt gyakorlati foganatja az 1840-es években.

¹⁶ Benža–Kusendová, 2011. 57. Schwartner a 3 dunántúli vend (szlovén) gyülekezetéről nem tett említést.

¹⁷ 1880-ban 19,7% volt a szlovákok aránya a római katolikusok között. Balogh–Gergely, 1992. 163.

¹⁸ Demmel, 2011. 345–346.

¹⁹ Hurban felfüggesztése érdekében 1846-ban indított eljárást a Dunáninnen Egyházkerület, ő azonban megmaradhatott hlubokai parókiáján. EOL, Jegyzőkönyvek, Dunáninnen, 1846. július 15.

Nagyon fontos, ám nehezebben észrevehető és ritkábban említett jellegzetessége volt a kor evangélikus egyházának a teológiai megosztottság. A magyar nyelvű egyházi nyilvánosságot a liberális teológiai meggyőződés uralta. Ez keveset beszélt az evangélikusságról, annál többet emlegette a protestantizmust. Számára a protestantizmus legfontosabb feladata a szabadság biztosítása volt, elsősorban szellemi és tudományos szinten, amelynek egyenes következménye volt a haladásba vetett rendíthetetlen hit. Ez a „haladás” azt is jelentette, hogy a lutheránus egyház hitvallási iratokban megfogalmazott 400 éves tanításait egyáltalán nem érezte magára nézve iránymutatónak.

Az egyháztagok (általában) csendes többsége ennél jóval konzervatívabb álláspontot képviselt. Érzéseiknek leghatározottabban éppen a szlovák nemzeti mozgalomban is fontos szerepet betöltő lelkészek adtak hangot. Írásaikban az (általuk értelmezett) lutheri tradíció változatlan megőrzését követelték, azzal vádolva a liberálisokat – elsősorban a világi „politikásokat” – hogy az ősök hitét, sőt magát a keresztyén tanítást is megtagadták és kigúnyolták. A nyelvi–nemzeti küzdelmet szinte kibogozhatatlanul átszótték a teológiai ellentétek magyarok és szlovákok között. Rendszeres volt az a vád is, hogy a világi vezetők egyházi pozíciójukat illegitim módon politikai célokra – azaz a magyarosításra használják fel. Természetesen erre kész volt a viszontvád is, hogy a nyelvhasználatért való kiállás is politikai célt takar, nevezetesen a pánszlávizmus terjesztését. Ezek a nyelvi-teológiai küzdelmek leginkább a protestáns unió megvalósításának tervei körül lángoltak fel az 1840-es években. Az unió sorsa is a jól bevált modellt követte: a konventek eldöntötték, a liberális egyházi sajtó lelkesen támogatta, néhány konzervatív, német és szlovák brosúra hevesen ellenezte, a lelkészek és gyülekezetek (a reformátusok éppúgy, mint az evangélikusok) pedig csendben elszabotálták.²⁰

²⁰ Kertész, 1999. 33–45.

Štúr gondolkodásának evangélikus gyökerei

A fent felvázolt teológiai-nemzetiségi koordináta-rendszerben Štúrt a teológiailag konzervatív szlovákok között kellene megtalálnunk. Írásaiban találunk is erre utaló idézeteket. „*Miért vétetik rossz néven a szlávoknál, hogy anyanyelvökben tökéleteskedni igyekezzenek s ezen cél elérésére fordítják szorgalmukat? Lehet-e egy nemzetet más nyelvben – kivéven az anyait – művelni?*”²¹ – írta Štúr 1840-ben, és még számtalanszor hasonlóan. Az anyanyelven való oktatás, művelődés fontossága eredeti lutheri gondolat. Luther, aki a Bibliát németre fordította, és ezzel, valamint széles körű német irodalmi munkásságával az irodalmi nyelvet is megteremtette, kézzelfogható példa volt a nemzeti mozgalom valamennyi evangélikus követője számára. Valójában tényleg nehéz is volt vitatni ennek az érvelésnek az igazságát az evangélikus egyházon belül. Amilyen sokat tett Luther a gyakorlatban az anyanyelvűség elterjesztéséért, elméletben oly keveset írt ennek fontosságáról. Kevés kivétel között idézhetjük a *Német teológia* című munka (Johannes Tauler misztikus prédikációi) 1518-ban kelt előszavát: „*Hálát adok Istennek, hogy őt itt németül úgy hallom és tapasztalom, amilyennek sem én, sem velem együtt ők nem tapasztalhatták meg soha, sem latinul, sem görögül, sem héberül.*”²² Esetleg félrevezetőnek tűnhet Štúr nézeteit Luther mondatainak tükrében vizsgálni. A 19. században Luther az evangélikus lelkészek körében még nem tartozott a legolvasottabb szerzők közé. A Luther-reneszánsz a reformáció 400. évfordulója (1917) előtt kezdődött, de igazán a két világháború között bontakozott ki. Azonban azok a gondolatok, amelyeket az általunk idézett Luther-mondatok megfogalmaznak, az evangélikus egyház ismert tanításai közé tartoztak a 19. században is.

²¹ Corvin Mátyásnak a Nagy szombathi Város tanácsára írt szláv levele. In: Štúr, 2012. 55.

²² Luther, 2011. 93–94.

„Az említett lelkész meg akarta akadályozni a szláv Bibliák árusítását, hogy ily módon eltérítse a népet a Szentírás, az evangélikus vallás legfőbb forrásának olvasásától, hogy így a nép szláv könyvek hiányában, könnyebben elfelejtse anyanyelvét”²³ – írta Štúr 1843-ban a Kiskőrösön megtörtént esetet, amikor a szlávok sérelmeit sorolta fel Mailáth gróf kérésére. Luther reformációja négy alaptételének egyike a „*sola scriptura*”, azaz az egyedül a Szentírás által való megigazulás. Ehhez volt valójában szükség a Biblia lefordítása, amelyről így írt Luther egy 1521-ben kelt levelében: „Közben posztillát írok és tervezem németre fordítani az Újszövetséget, mert a mieink követelik tőlem, hallom, Te is dolgozol ezen a munkán, folytasd, amibe belevágtál! Bárcsak minden városnak lenne saját bibliafordítója, se egyedül ez a könyv forogna mindenki nyelvén, kezében, szemében, fülében és szívében!”²⁴ Štúr itt tehát ortodox lutheri teológiai érveléssel erősítette a nyelven esett sérelem kritikáját. Érdemes azt is megemlíteni, hogy nem a „protestáns”, hanem a liberális teológusoknál oly ritkán előforduló „evangélikus” kifejezést használta.

„A Trencsén megyei Zayugrócban magyar tanítót ültettek a gyermekek nyakába, méghozzá egy olyan iskolában, ahova jobbára csak a köznép gyermekei járnak [...] Ez a tanító naponta több órát tölt az iskolában, ami által a vallás meg a többi tantárgy oktatása igen megrövidül és elhanyagoltatik.”²⁵ – ez az idézet is az előbbi írásból származik. Ismeretes, hogy Luther nagy hangsúlyt helyezett az iskolák alapítására, fenntartására. Elsősorban nem a „műveltség terjesztéséért”, hanem azért, hogy a hit lényegét megértsék és megtanulják már a gyerekek is. Egyik legnépszerűbb hitvallási iratában, a 19. századi Magyarországon is általánosan használt Kiskátéban így fogalmazott: „Ezzel kapcsolatban külön is buzdítsd a többséget és a szülőket, hogy jól kormányozzanak és iskoláztassák

²³ A magyarországi szlávok panaszai és sérelmei a magyarok törvényellenes túlkapásai ellen. In: Štúr, 2012. 91.

²⁴ Martin Luther levele Johannes Langnak (Erfurt). Wartburg, 1521. december 18. Luther, 2013. 301.

²⁵ A magyarországi szlávok panaszai és sérelmei a magyarok törvényellenes túlkapásai ellen. In: Štúr, 2012. 89.

a gyermekeket. Figyelmeztessd őket arra, hogy kötelességük ezt tenni, és hogy milyen átkos bünt követnek el, ha ezt nem teszik.”²⁶ Ezt a konzervatív iskolafelfogást tükrözi Štúr panasza, amikor a vallásoktatás megrövidülését emelte ki, elsősorban a „felesleges” magyar tanítás miatt.

„...teljesen világos, hogy minden ember csak anyanyelvén képes áhítatosan imádkozni, és mindenki csak általa tudja énekekben kifejezni legbensőbb érzelmeit. Elvégre idegen nyelvű énekek, ha megérti is őket, nem lehetnek érzéseinek és lelkiállapotának hű tolmácsolói.” – fogalmazott Štúr Mailáthnak készített iratában.²⁷ Hogy az anyanyelv éppen az imádság és az ének miatt oly fontos, szintén Lutherig visszavezethető gondolat. Luther különösen az éneket, illetve a zenét értékelte nagyra. Asztali beszélgetéseiben többször is említette a zene kiemelkedő jelentőségét: „Mert a zene Isten adománya és ajándéka, nem pedig emberi vívmány. A zene elűzi az ördögöt, és felvidítja az embereket. Hallatára feledjük a haragot, a bujaságot, a gógót és egyéb fő bűnöket. A teológia után a zenének adom a második helyet és a legnagyobb dicsőséget.”²⁸

Štúr írásaiban azonban nemcsak a lutheri ortodoxia teológiai érveit találjuk meg, hanem a teológiai liberalizmusra is bőven találunk példákat. „Ugyan ki akarna lemondani a nyelvről, amelyen Istenéhez szól, amelyen magasztalja a legtökéletesebb szellemet...?” – olvashatjuk a mondatot ugyanabban az írásban, amelyből az előbbiekből idéztünk. Isten, mint a legtökéletesebb szellem – azaz nem a teremtő és a teremtésről gondoskodó Atya – a liberális teológiának is a radikálisabb elképzeléséhez áll közel, sokkal inkább hasonlít a szabadkőművesség, mint a hagyományos evangélikus teológia meggyőződéséhez. „...habár a régi időkben a Kőművesek minden országban amaz ország vagy nemzet vallásán tartoztak lenni, bármely lett légyen is, most alkalmasabbnak vélhető csupán

²⁶ Luther, 1983. 80.

²⁷ A magyarországi szlávok panaszai és sérelmei a magyarok törvényellenes túlkapasá ellen. In: Štúr, 2012. 67.

²⁸ Luther, 2014. 744.

azon vallásra elkötelezni őket, amelyben minden ember egyetért...” – olvasható az 1723-ban kelt „szabadkőműves alkotmányban”.²⁹

A korábbi szlovák helyett magyar nyelvű istentiszteletek bevezetése ellen tiltakozott Štúr 1843-ban, a Mailáth gróf számára írt tanulmányában, az alábbi érveléssel: „Ha van valami, ami az ember számára szent, akkor a vallás az, mert benne elvész minden világi szükséglet, s az ember mindent mást félrehagyva, tudatára ébred hite mélységének; az válik számára legfontosabbá. Megfosztani őt ettől a tudattól, és megakadályozni, hogy fölemelje lelkét Isten mindenható szelleméhez, a legnagyobb istentelenség, amit el lehet követni ellene.”³⁰

Ez az általános, szent, magasztos, de minden személyes Isten-kapcsolattól és Krisztustól is megfosztott „vallás” kifejezetten a liberális teológia vallásfogalmához áll közel. Zay Károly evangélikus egyetemes felügyelő, a magyarosítás legelkötelezettebb egyházon belüli támogatója is hasonlóan vélekedett a „korszerű” vallásosságról 1845-ben megjelent, *Dies Buch gehört dem Vaterland* című munkájában: „... az embernek úgy kell élnie, hogy ha létezik Mennycsország, akkor ennek kapuját az ő halhatatlan lelke nyissa meg, és Istent az ő teljes magasztosságában lássa meg.”³¹

Országgyűlési követként Štúr többször beszélt a népnevelés fontosságáról. Rendre a kor szabadelvű „közhelyeit” idézte a népoktatással kapcsolatban. „Hiába készülnek tervek a nép nevelésére, amíg fennállnak azok a viszonyok, melyekről beszéltem, mert e viszonyok között maga a nép sem tartja fontosnak, hogy művelődjön, pedig ki ne ismerné el közülünk, hogy elhanyagolt, babonák közt vergődő népünknek nagy szüksége lenne rá?”³² – mondta el Štúr, 1847-ben. Ehhez hasonló gondolatot fogal-

²⁹ <http://szabadkomuvesseg.hu/page/alkotmany> (Letöltés: 2015. november 16.)

³⁰ A magyarországi szlovák panaszai és sérelmei a magyarok törvényellenes túlkapásai ellen. In: Štúr, 2012. 90.

³¹ Zay, 1845. 175.

³² Štúr követi beszéde az országgyűlésen, 1847. december 21-én. Az idézett rész nem szerepel az Országgyűlési Naplóban, hanem csak a beszéd szlovák nyelvű változatában, amelyet a Slovenské Národné Noviny 1848. január 18-i számában közölt. Štúr, 2012. 438.

mazott meg néhány hónappal később Ballagi (Bloch) Mór, aki ekkor a szarvasi gimnázium tanára volt: „Alólról nő fölfelé a fa, s az álladalom gyökerét és törzsökét az úgynevezett nép képezi. Hogy a fa virító és gyümölcsöző legyen, leginkább a gyökeret és törzsököt kell ápolnunk [...] Ezeknél fogva a népnevelésről gondoskodást olly formán kívánnám, hogy a nevelés, mellyet a nép nyerendő, alapját képezze az egész nemzeti művelődésnek.”³³

„Felszabadult és műveltebb nép nem szolgálhat rossz eszközül az országunkban kifejlődő szabadság ellen.”³⁴ – hangzott el országgyűlésen 1848 januárjában, amikor Štúr az anyanyelvi oktatás fontosságára hívta fel a figyelmet. Az általános művelődés és a szabadság összefüggése axióma volt minden liberális teológus és politikus számára. Bár az érvelés hasonló volt, a következtetés homlokegyenest ellenkező: Štúr a szlovák, a szabadelvű politikusok döntő többsége a magyar nyelven való tanítást látta a szabadság legfőbb zálogának. Hetényi István, a Soproni Líceum tanára egy 1842-ben publikált írásában írt a népoktatás és a szabadság összefüggéséről: „az érdemi a polgári és politikai tökéletes szabadságot, akinek esze és szíve lehetőleg ki van képezve; aki felséges önállásával vissza nem él soha, ki tehát a szabadság fel-tétit, a sine qua nont, pontosan betölti. [...] fejletlen, neveletlen, durva népnek a szabadság nem való.”³⁵

Ismeretes, hogy az 1849 utáni időszak a szlovák nemzeti mozgalom számára is a csalódás, kiábrándulás ideje volt. Štúr legtöbbet vitatott műve, *A szlávok és a jövő világa* is ezt tükrözi. Nem könnyen illeszthető az önálló szlovák irodalmi nyelvet megteremtő, ezért oly sok belső konfliktust is vállaló Štúr életművébe az az írás, amely az Oroszországhoz való igazodás, a klasszikus pánszlávizmus útja mellett érvelt és tett hitet. Nehezen szabadul az olvasó attól a gondolattól, hogy egy életművét veszendőbe menni látó, megkeseredett és kiábrándult értelmiségi munkáját tartja a kezében. Štúr ebben a művében írt a legtöbbet a vallás sze-

³³ PEIL, 1848. június 18. 792–793. 25. sz.

³⁴ Štúr követi beszéde az országgyűlésen, 1848. január 15-én. In: Štúr, 2012. 444.

³⁵ PEIL, 1842. szeptember 1. 260.

repéről, és a fordulat itt is kitapintható korábbi meggyőződéséhez képest. A pravoszlávia felé fordulva látszólag radikálisan szakított evangélikus gyökereivel is.

A szlávok és a jövő világa nagy teret szentelt az egyházak társadalmi szerepének kifejtésére. Štúr úgy vélte, hogy a keresztyénség, még inkább a reformáció hatása, hogy a nyugati történelem fejlődésének meghatározó gondolata a szabadság lett. „Már több évszázada, de mindenekelőtt a reformáció óta minden megmozdulásában, amelyet vagy maga váltott ki, vagy amely a reformációval párhuzamosan zajlott a politika szférájában, látjuk a vágyat, a feltartóztathatatlan igyekezetet a felszabadulásnak és az emberek egyenjogúságának kivívására, szakadatlanul halljuk a »szabadság, egyenlőség, testvériség« jelszavának harsogását.” – írta Štúr. Ehhez a szabadsághoz azonban az 1850-es évek kiábrándultsága idején ambivalenssé vált a viszonya. Egy oldal eltéréssel olvashatjuk a szabadságról, hogy „Ez a hatalmas, emberéletek millióit követelő és iszonyú megrázkódásokat kiváltó gondolat”, illetve kicsivel lejjebb: „Mindezek által az emberiségnek egyre nemesebbnek, szabadabbnak és öntudatosabbnak kell lennie, és egyre inkább közelednie kell az eszményi emberi élethez.”³⁶ Štúr helyesen látta, hogy a szabadság ügye valóban a reformáció óta lett a nyugati kultúra központi kérdésévé. Luther egyik legfontosabb írásában, a *Keresztyén ember szabadságáról* fejtette ki erről szóló gondolatait. „Abban van a mi igen fenséges, tiszta méltóságunk és igazi mindenható uraságunk, lelki királyságunk, hogy nincs jó avagy rossz dolog, ami nekem javamra ne válnék, ha hiszek, és hogy nekem semmire sincsen szükségem; ellenkezőleg: az én hitem nekem mindenekre elégséges. Íme ily drága jó a keresztyén ember szabadsága és hatalma.”³⁷ Látjuk, hogy Luthernél a szabadság még tisztán teológiai fogalom volt, egyéni és nem közösségi érték, lelki és nem fizikai állapot.

Štúr azonban már azzal a szabadságértelmezéssel találkozott, amely a felvilágosodás következménye volt. Ez a szabadságértelmezés együtt

³⁶ A szlávok és a jövő világa. In: Štúr 2012. 269–271.

³⁷ Luther, 1901. 325.

járt a fejlődésbe vetett töretlen hittel. A fejlődés és a protestantizmus azonosítása a liberális teológia alaptétele volt a 19. században. Zay Károly írta, 1845-ben: „*A protestantizmus alapeszménye az örök tiltakozás a lelki szolgátság ellen, az értelem szabad használata, a folytonos tökéletesedés [...] A protestantizmus a legszebb virága az emberi fejlődésnek, a legmélyebb vallásosság és a gondolatok legszabadabb áramlásának egyesülése.*”³⁸ Štúr határozottan szembefordult ezzel a világgéppel. Úgy vélte, hogy a szabadság korlátlan hangsúlyozása végeredményben nagyon rövid időn belül az egyház, sőt a vallás eltűnéséhez fog vezetni nyugaton, ennek a következményei pedig katasztrófálisak lesznek: „*Ha elpusztítjátok egyházaitokat, ti félig lehanyaglott, félig hanyatlóban levő nyugati nemzedékek, mit állítotok a helyükbe, amikor majd minden irányból zúdul rátok a romlás?*”³⁹ Ezt a borúlátást érdekes módon Zay Károly könyvében is megtaláljuk. Ő is úgy vélte, hogy az emberiség elveszítette addigi biztos kapaszkodóit és a romlás felé tart. „*Nincs többé vallás, nincs többé Isten, az ember elveszítette a lelkét és hiába kutat gyógyír után a romlás ellen [...] Hogy a régi vallás helye ne maradjon betöltetlen, egy új evangéliumot találtak helyette, egy olyan evangéliumot, amely megfelel a kor ürességének és tartalmatlanságának, a mammon evangéliumát.*”⁴⁰

Štúr válasza az önmagát felszámoló nyugati szabadság „22-es csapdájára” a pravoszlávia volt, amely szerinte sohasem törekedett világi hatalomra, megőrizte az államtól való függetlenségét, mégis meggyőződése szerint támogatta azt, ezzel hozva stabilitást és adva lelki támaszt a népnek. Szerinte ez, a szláv nép lelkének mélyéből fakadó, türelmes vallásosság testesíti meg leginkább a keresztyénség valódi értékeit. Štúr igen szemléletes képpel hasonlította össze a keresztyén felekezeteket: „*Ha a római hatalom egyházát Péter egyházaként fogjuk fel, és a protestantizmust Szent Pál tanításaként, ez az egyház [ti. a pravoszlávia] János, a harmadik szent apostol egyháza volt, és máig is az.*” Péter és Pál azonosítása a kato-

³⁸ Zay, 1845. 63.

³⁹ A szlávok és a jövő világa. In: Štúr, 2012. 278.

⁴⁰ Zay, 1845. 371.

licizmussal, illetve a protestantizmussal régi, máig élő tanítás a teológiában, János apostolt pedig a szeretet szinonimájaként használja a keresztény hagyomány. Luther azonban éppen e három apostol tanításának szintézisét vallotta, ahogyan ezt az Újszövetség fordításának előszavában írta: „*János evangéliuma és Szent Pál levelei, legfőbbképpen a rómaiakhoz írt, és Szent Péter első levele e könyvek magja és vejeje; ezért illő, hogy ezeket tartsuk legelőbbre...*”⁴¹

Bármennyire is a pravoszlávia mellett foglal állást Štúr, műve egyik alapgondolata a civilizáció összetartó erejéről mégis mélyen protestáns, illetve lutheri gyökerű. „*A vallás egészében véve az áldozatot testesíti meg, minduntalan eszünkbe juttatja, és áldozatkészségre serkent. A vallási szertartás szimbolikusan az áldozatot jeleníti meg, a vallás tanítása áldozatra buzdítja az elmét, érthető, világos, átszellemült szavakkal. Egyetlen vallás sem nélkülözhetette az áldozatot, és a kereszténység is mindenekelőtt a Megváltó áldozatán alapul, melyre szüksége van az emberiségnek.*” Az áldozat, pontosabban az emberré lett Istennek, Krisztusnak a keresztfán a bűnök megváltásáért hozott áldozata a lutheri teológia egyik legfontosabb tanítása. „*Jézus Krisztus, a mi Istenünk és Urunk, »meghalt bűneinkért és feltámadott megigazulásunkért«, Róm 4,25; egyedül ő »Istennek ama báránya, akii hordozza a világ bűnét« Jn 1,29 és »Isten mindnyájunk bűnét Őreá vetette« Ézs 53,6. Továbbá: »Mindnyáján vétkeztek és megigazulnak ingyen az Ő kegyelméből a Jézus Krisztusban való váltság által az Ő vérében« stb., Róm 3,23-25. Minthogy ezt így kell hinnünk és másként semmiféle jócselekedettel, törvénnyel vagy érdemmel nem tudjuk elnyerni vagy megszerezni, azért világos és kétségtelen, hogy csak az ilyen hit igazít meg bennünket.*”⁴² – írta Jézus keresztségének fontosságáról Luther 1537-ben keletkezett hitvallási iratában, az ún. *Schmalkaldeni cikkekben*. Štúr írásában többször visszatért az áldozat fontosságának hangsúlyozására. Úgy vélte, hogy a protestantizmus teljességgel elvetette az áldozat gondolatát.

⁴¹ Luther, 2011. 290.

⁴² Luther, 1983. 276.

Štúr gondolatainak elhelyezéséhez az evangélikus koordináta-rendszerben foglalkoznunk kell azzal is, amiről nem beszélt. Úgy tűnik, hogy a korabeli egyházpolitika egyáltalán nem foglalkoztatta, az irányítása alatt álló médiumokat tudatos módon „szekularizálta”. A *Slovenské národé noviny* szerkesztői programjában egy szóval sem utalt arra, hogy esetleg az egyházi közélet híreit is szeretné közzétenni,⁴³ ami pedig a korabeli napilapok számára természetes volt. A *Tatrín* egyesület alapszabályában pedig kimondottan szerepelt, hogy nem foglalkozik „*vallási és egyházi vonatkozású könyvek*” kiadásával.⁴⁴

A reformkori országgyűlések egyik legfontosabb témája a vallásszabadság kérdése volt, amely 1832-től folyamatosan napirenden volt. A kérdés végül csak az 1847/48-as országgyűlésen jutott nyugvópontra, az 1848/20. tc. elfogadásával. Štúr sem ismertté vált felszólalásaiban, sem követi beszámolóiban nem tett utalást a kérdésre. Mondhatnánk, hogy városi követként ez nem volt feladata, azonban ezt az érvelést gyengíti, hogy az örökváltás ügye sem érintette közvetlenül Zólyom városának polgárait, amely kérdéshez viszont nagy terjedelemben szolt hozzá. Csupán egy alkalommal, csak a kisebb városok szavazati jogának megtartása érdekében hivatkozott egy fél mondatban a lelkiismereti szabadság fontosságára és értékére. Ekkor sem aktuális kérdésként, hanem történeti érvelésként kezelte a lelkiismereti szabadság ügyét: „... *ezekben a városokban leltek támogatásra azok is, akik a lelkiismereti szabadság védelmében ragadtak fegyvert.*”⁴⁵

Štúr volt az egyik szerzője az 1842-es felségfolyamodványnak (bár az aláírók között nem szerepel a neve). Az 1842-es evangélikus egyetemes közgyűlésen szenvedélyes vitát kiváltó beadvány csak részben foglalkozott egyházi problémákkal és – érthető módon – csak nagyon kis mértékben használt teológiai érveket. Konkrét, egyházi ügyet érintő

⁴³ Tudósítás a Slovenské národné novinyról és az Orol tatránkyról. In: Štúr, 2012. 124–125.

⁴⁴ A Tatrín alakuló közgyűlésén elfogadott alapszabályok. In: Štúr, 2012. 420.

⁴⁵ Štúr felszólalása az országgyűlésen. 1848. március 13. In: Štúr, 2012. 448.

kérés a pozsonyi szlovák tanszék megtartása, a lelkészek kötelező magyar nyelvismeretének eltörlése, az anyanyelvi népoktatás és istentisztelet, valamint a latin nyelvű anyakönyv- és jegyzőkönyvvezetés megtartása voltak. A fenti kéréseknél jóval hangsúlyosabban szerepeltek olyan igények, amelyhez az evangélikus egyháznak nem volt köze. Ilyen a sajtóban terjedő rágalmak megfékezése, szláv cenzor alkalmazásának kérése, illetve az egyetemen szlovák tanszék felállítása. A gyülekezetek erőszakos magyarosítása miatt a beadvány írója szerint az emberiség, az állam és a vallásosság érdekei sérültek.⁴⁶

Összefoglalás

Mit jelentett Štúr evangélikussága, mennyiben határozta meg gondolkodását és életét, hogy ehhez a felekezethez tartozott? Hiba lenne Štúr evangélikus voltát túlbecsülni. Mint láttuk, az egyház adta hivatalos közéleti kereteket csak kevéssé használta ki programja megvalósítására. Legjelentősebb egyházi működése, az 1842-es felségfolyamodvány szerkesztésében való részvétele „illegitim” módon az egyház jogi fórumainak tudatos megkerülésével zajlott. Nyelvi programját nem próbálta meg az egyházi konventeken népszerűsíteni (ebben a tekintetben minden bizonnyal reálisan mérte fel a helyzetet) és nem választotta az egyházi karrier lehetőségét sem. Annál inkább használta az evangélikus egyház igen jól működő informális hálózatait. Tanítványai, a nézeteivel rokonszenvező lelkészek, tanítók, világi értelmiségiek, evangélikus nemesek hihetetlenül hatékonyan működtek közre abban, hogy Štúr legyen az 1840-es évektől a szlovák nemzeti mozgalom egyik legmeghatározóbb szereplője.

Štúr a legtöbb esetben átértelmezi a lutheri örökséget. Az anyanyelvhasználat vagy a népoktatás kiterjesztése számára nem az üdvösség szempontjából nélkülözhetetlen eszköz volt, hanem a nemzeti közösség

⁴⁶ Rapant, 1942. 337–347.

kialakítását szolgálta. Abban is bizonyosak vagyunk, hogy Štúr nem tudatosan nyúlt vissza a lutheri örökséghez, sőt, amint a *A szlávok és a jövő világa* esetében láttuk, nem is vett tudomást az áldozat fogalmának helyéről a tradicionális evangélikus gondolkodásban. Az evangélikus kulturális kód azonban olyan mélyen hatotta át Štúr gondolkodását, hogy tudatosság nélkül is felhasználta saját üzenetének megfogalmazásához. Annál is inkább érdemes volt így tennie, mert környezete, legfontosabb támogatói szintén ebben a kultúrában éltek.

Štúr számára egyetlen valódi közösség létezett, a nemzet. A vallást, az Istenbe vetett hitet ugyan fontosnak, sőt elengedhetetlennek tartotta, de nem tulajdonított értéket az egyháznak, mint közösségnek, sőt inkább konkurenciát látott benne az egyetlen és legfontosabb közösségformáló erővel, a nemzettel szemben. Štúr alapvetően szekulárisan gondolkodott. Munkásságát mélyebben megérthetjük, ha evangélikus környezetét, műveltségét, hitét is megvizsgáljuk, figyelembe vesszük. Azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy Štúr ezeken a kereteken messze túllépett, életműve súlypontjait az evangélikus, illetve a tradicionális keresztyén tanításokon kívül találhatjuk meg.

Források és szakirodalom

- Balogh–Gergely* 1992 Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992, Adattár. Budapest, 1992.
- Benža–Kusendová* 2011 Benža, Mojmír–Kusendová, Dagmar: Historický Atlas Evanjelickej Cirkvi A. V. na Slovensku. Liptovský Mikuláš, 2011.
- Demmel* 2011 Demmel József: A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Pozsony, 2011.
- Fabiny* 2004 Fabiny Tibor: Az evangélikus Kossuth. In: Kossuth és az egyházak. Szerk.: Kertész Botond. Budapest, 2004.
- Görgey* 1916 Görgey Albert: A Görgeyek és a reformáció. Igló, 1916.
- Kertész* 2014 Kertész Botond: Békeidők küzdelmei. Szeberényi Gusztáv Adolf élete. Békéscsaba, 2014.

- Kertész* 1999 Kertész Botond: Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Hegedűs András és Bárdos István. Esztergom, 1999.
- Luther* 1905 Luther Márton: A keresztyén ember szabadságáról. In: D. Luther Márton művei II. Szerk.: Masznyik Endre. Pozsony, 1905.
- Luther* 1983 Luther Márton: Négy hitvallása. Budapest, 1983.
- Luther* 2011 Luther Márton: Luther válogatott művei 5. Bibliafordítás, vi-gasztalás, imádság. Budapest, 2011.
- Luther* 2013 Luther Márton: Luther válogatott művei 7. Levelek. Budapest, 2013.
- Luther* 2014 Luther Márton: Luther válogatott művei 8. Asztali beszélge-tések. Budapest, 2014.
- Rapant* 1942 Rapant, Daniel: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842, 2. Dokumenty. Liptovský Sv Mikuláš, 1943.
- Štúr* 2012 Štúr, Ludovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Tóth-Szöllős* 2002 Tóth-Szöllős Mihály: Evangélikus arcképcsarnok. Buda-pest, 2002.
- Zay* 1845 N. N. [Zay Károly]: Dies Buch gehört dem Vaterland. Leipzig, 1845.
- Zászkaliczky* 2011 Zászkaliczky Péter: Táguló látóhatár (1860–1876). In: Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten. Szerk.: Zászkaliczky Péter. Budapest, 2011.

Normaszegő csoportból modern nemzet? Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom története – antropológiai megközelítésben¹

Roman Holec egy 2007-ben megjelent, nagy hatású írásában azt vetette fel, hogy a szlovák-magyar közös múlt csupán egy mítosz, amely nem válhat közös történelemmé.² Štefan Šutaj, a *Szlovák–Magyar Vegyes bizottság* korábbi elnöke is alátámasztotta ezt, amikor azt írta, hogy a közös múlt ugyan bizonyosan létezik, viszont percepciója nem működik: *„A történelemről folytatott közös viták során a történészek véleményét befolyásoló állandó tényező a vitázók etnikai hovatartozása, nemzeti látásmódja, sőt időnként a nacionalizmus általi stigmatizáltsága.”*³ Kétségtelen, hogy a két szlovák történész valós problémára, sőt a közös múlttal kapcsolatos legnagyobb, megoldhatatlannak tűnő problémák egyikére mutatott rá. Mindez jól látszik Ludovít Štúr esetében is: a róla szóló magyar és a szlovák történészi értékelések még az előző évtizedben is homlok-egyenest különböznek egymástól, attól függően, hogy mely nemzethez tartozó historikus munkáját olvastuk. A magyar történészek gyakran egy gyenge társadalmi támogatottságú, hazája integritása ellen törő, az osztrák császár mellé álló értelmiségiként ábrázolták, míg a szlovák történészek jelentős politikusként, akit pusztán a magyarok szlovákellenessége gátolt meg kitűzött célja, vagyis a szlovák nemzeti emancipáció elérésében. Ez az állapot azonban változóban van. Részben azért, mert

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült.

² Roman Holec: Aké dejiny máme a aké potrebuje? <http://www.forumhistoriae.sk> (letöltés ideje: 2016. március 30.)

³ Šutaj, 2014. 9.

Štúr legfontosabb művei, levelei, beszédei 2012 óta magyarul is olvashatók, és így a magyar történészek nem csupán Štúr magyar kortársaitól származó kútfőkből, hanem a közvetlenül hozzá köthető dokumentumokból tájékozódhatnak (míg korábban gyakorlatilag semmilyen, magától Štúrtól származó forrás nem volt hozzáférhető magyar nyelven).⁴ Ugyanakkor az is látszik, hogy a kortárs szlovák történetírás igen ambiciózusan látott neki az 1950-es és 1960-as években kikristályosodott és hosszú évtizedeken keresztül kánonként működő, napjainkra azonban (már csak az azóta eltelt idő miatt is) jelentős részben erodálódott életrajzi narratíva⁵ kritikai felülvizsgálatához. A szlovák történészek, irodalomtörténészek a 2000-es évek⁶ óta komoly korrekciós munkát végeztek el e kánonnal kapcsolatban, és ez a pozitív folyamat a 2015-ös Štúr-év kapcsán rendezett tudományos konferenciák nyomán⁷ egyértelműen felgyorsulni látszik.

A statikussá váló kánon korrekciója során ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a számos kritikai észrevétel, új megközelítés hogyan rendezhető (rendezhető-e egyáltalán) folyamatos elbeszéléssé, élettörténetté? Nemcsak az jelenti a problémát, hogy a régi életrajzi narratíva az egy-egy témára vonatkozó korrekciók miatt egészében is lassan érvényét vesztheti, és nem is csak az, hogy a különböző aspektusú kritikai észrevételek egymáshoz illeszthetők-e, hanem az is, hogy a meghaladni kívánt, jórészt szlovák nemzeti narratívában értelmezhető régi életrajzot felül lehet-e írni úgy, hogy (a szlovák nemzeti érvényességét nem elveszítve) érvényes lehessen például a történelmi Magyarország kontextusában is? Mivel véleményem szerint a magyarországi társadalom kontextusa szó szerint nélkülözhetetlen egy modern Štúr-életrajzban, szükség van

⁴ Štúr, 2012a.

⁵ Vö. Hučko, 1984. Štúr, 1956. Golán, 1956. Bakoš, 1957. Juríček, 1971. Mráz, 1948. Ruttkay, 1971. Ruttkay, 1982.

⁶ Pl. Kodajová, 2005.; Kodajová, 2007.; Passia, 2009; Kamenec, 2007; Chmel, 2007.

⁷ A Szlovák Tudományos Akadémia Történeti és Irodalomtudományi Intézete is kifejezetten izgalmas, előremutató, számos új, fontos témát felvető konferenciát szervezett a témában.

egy olyan modellre, amely révén értelmezhető és elhelyezhető Štúr és köre, vagyis a szlovák nemzeti társadalommá alakuló szlovák nemzeti mozgalom a 19. századi Magyarországon, és amely révén leírható úgy ez a történet, hogy érvényes maradjon szlovákul és magyarul is.

Úgy vélem ugyanis, hogy a štúri projekt megvalósulásának folyamatában olyan mintázatok figyelhetők meg, amelyek lehetővé teszik, hogy e történetet megkíséreljük egy antropológiai modell, Victor Turner széles körben használt társadalmi drámaelmélete segítségével megragadni.

A modell

Victor Turner brit antropológus az afrikai törzsi rítusokat tanulmányozva jött rá, hogy a minden társadalom és kultúra minden szakaszában és szintjén létrejövő társadalmi konfliktusok során hasonló mintázatok figyelhetők meg. Maga Turner is előszeretettel vonatkoztatta az afrikai ndembukkal kapcsolatos megfigyeléseit például a katolikus szerzetesrendek vagy a hippik társadalmára, a rockzenére és a millenáris mozgalmakra.⁸

A társadalmi dráma Turner értelmezésében a társadalmi feszültségek kiáramlásának nyilvános epizódja, azaz a társadalmi konfliktusok megnyilvánulása, négy, egymást felcserélhetetlen sorrendben követő fázisban (megszegés, krízis, jóvátétel, reintegráció/végső szakadás). A megszegés fázisában az adott társadalom egy tagja vagy csoportja megszegi a különböző felek érintkezését szabályozó, létfontosságú normákat, másképp fogalmazva ez a csoport leválik a társadalmi struktúra egy adott, rögzített pontjáról vagy egy adott kulturális feltételrendszeréről, esetleg mindkettőről. A normaszegő lehet akár egyedül is, de magára sosem magányos harcosként, hanem szélesebb tömegek reprezenánsaként tekint. A normaszegés kinyilvánítását gyorsan követi a halmozódó krízishelyzet fázisa. A krízishelyzetben a megszegett normák megtöbbszöröződnek,

⁸ Turner, 1974. 43. Turner, 2002. 120.

az elszakadók és a hagyományos társadalmi struktúrák közti távolság pedig nő. A harmadik, a jóvátétel fázisa a krízis terjedésének a korlátozása érdekében következik be, összhangot kialakító, jóvátételi mechanizmusok révén, amelyeket a megzavart társadalmi rendszer vezető vagy strukturális szempontból reprezentatív tagjai kezdeményeznek. A krízis és a reintegráció szakaszának kulcsfogalmai a liminalitás és a *communitas*, azaz az átmenet és az átmeneti társadalom jelensége. A reintegrálás fázisa lezárja a társadalmi drámát: vagy úgy, hogy a megzavart csoportot visszahelyezi a társadalomba, vagy úgy, hogy társadalmilag elismeri és legitimálja a pereskedő felek közötti javíthatatlan szakadást.⁹

Úgy vélem, hogy mind a szlovák nemzeti mozgalom története, mind Ludovít Štúr életútjának értelmezése szempontjából kiemelkedően produktív lehet a társadalmi dráma modelljének alkalmazása. Azaz, ha a szlovák nemzeti mozgalom történetére (és benne Štúr szerepére) úgy tekintünk, mint egy olyan társadalmi drámára, amely során létrejött egy, magát a hagyományos, magyarországi társadalmi renddel szemben megfogalmazó csoport, amely köré szerveződve kialakult az önálló, az összmagyarországi társadalomból modern, nemzeti szempontrendszerként mentén kiszakadó szlovák nemzeti társadalom. A társadalmi dráma modelljét ugyanis a történészek is nagy haszonnal aknázzák ki – a magyar történetírásban például Kövér György írt már a megjelenése pillanatában klasszikussá váló, nagy jelentőségű monográfiát Turner elméletének felhasználásával, *A tisztaeszlári dráma* címmel.¹⁰ Ezek a kutatások azonban az esetek döntő többségében egy szűkebb, jól lehatárolható közösséget vizsgáltak.¹¹ Jelen tanulmány ugyan látszólag ellentmond ennek, hiszen egy egész nemzeti társadalom kialakulásának állomásaira alkalmazza a modellt, valójában azonban ugyanúgy egy szűk közösséget, Štúrt és körét helyezi a vizsgálat fókuszába. Nem állítom azt sem, hogy

⁹ Turner, 1974. 38–42. Turner, 2002. 107.

¹⁰ Kövér, 2011. Kövér, 2014. 69–80. Katona, 2014. 81–88.

¹¹ Nowak, 2008. 258–271.; Coman, 2008. 94–108.; Cottle, 2008. 109–126.; Rowe, 2008. 127–148.; St. John, 2008. 149–173.; Daly, 1990. 70–85.

ez a szlovák társadalmi dráma a 19. századi szlovák múlt kizárólagos, minden más elbeszélést felülíró narratívájának tekinthető, vagy hogy a múlt minden egyes eleme ezen elméletből levezethető. Ugyanakkor amellet szeretnék érvelni, hogy ez is egy lehetséges narratíva, amely nemcsak logikus (ráadásul mind magyarul, mind szlovákul elfogadható) keretül szolgálhat a 19. századi szlovák múlt leírására, de sok esetben, ráadásul sokszor épp Štúr életrajza esetében eddig tudományosan nehezen elemezhető, forráshiányos, és ezért sokszor pusztán a kutató személyes véleményétől, intuícióitól függő jelenségeket is megmagyarázhat.

Extra Hungariam non est vita? A megszegés fázisa

A 19. század első évtizedeiig a történelmi Magyarország szlovák anyanyelvű lakóit prenacionális identitás jellemezte; hovatarozás-tudatukban nem az anyanyelvhez és az azonos nyelven beszélő közösség képzetéhez kötődő kulturális identitás jelentette az alapvető, meghatározó tényezőt. Ahogy Tibor Pichler írja: *„a szlovák societa a szó szociológiai értelmében még nem létezett. Ez nem jelenti, hogy nem létezett volna »társadalom« szlovákul beszélő emberek tömegei társadalmilag differenciált rétegekkel és szervezetekkel, de tény, hogy nem létezett a magyarországi társadalomtól intézményszerűen elkülönülő szlovák társadalom.”*¹²

Bár a 18. században is voltak nyelvművelő kísérletek és léteztek szlovák történelmi koncepciók, de ezek soha nem feszegették a fennálló társadalmi konvenciókat és politikai normákat – azokat nem meghaladva, hanem a fennálló kereteket maximálisan elfogadva, a fő társadalmi-politikai célokkal összhangban fogalmazták meg Magyarország szlovák nyelvű lakosainak bizonyos érdekeit. Juraj Papánek, Juraj Sklenár vagy Juraj Fándly elbeszélésében a középkori Nagymorva Birodalom

¹² Pichler, 1998. 10.

hanyatlása és a saját koruk közti több száz éves időszak még fehér foltot jelentett. E történetírók célja ugyanis még nem a nemzeti közösségi identitás megerősítése és egy koherens, folyamatos, megszakítatlan elbeszélés létrehozása volt, sokkal inkább a szlovák anyanyelvűek pozíciójának javítása, védelme Magyarországon belül, a legteljesebb mértékig szem előtt tartva a hungarus patriotizmus kereteit.¹³ Ugyanez elmondható Anton Bernolákról,¹⁴ sőt még olyan, a 18. század utolsó harmadában született és akár még 1848-ig is aktív evangélikus értelmiségiekről, mint Juraj Palkovič, Pavol Jozeffy vagy Ján Szeberényi, akik a felvilágosodás szellemében tevékenykedtek a szlovák anyanyelvű nép anyanyelvi képzésének, művelésének előmozdítása érdekében.¹⁵

A megszegés rítusa ebben a hagyományos, prenacionális, a hungarus patriotizmuson és a felvilágosult gondolkodáson alapuló társadalomban nem egyetlen aktushoz kötődik: az eszmei, szimbolikus háttér kidolgozása Pavel Jozef Šafárikhoz és Ján Kollárhoz köthető, míg maga a nyilvános rítus Ludovít Štúrhoz és köréhez. Šafárik és Kollár művei ugyanis tele vannak a tradicionális társadalmi renddel való szakítás szimbolikus aktsuaival. Šafárik volt például az, aki szemben a korábbi jezsuita történetírással, immár nem hagyta üresen a Nagymorva Birodalom és a saját kora közti időszakot, hanem ügyes retorikai megoldással, az „ezeréves álom” koncepciójával hidalta át. Šafárik eljárása, amellyel kitöltötte ezt a hiányt, megteremtette a kereteket a megszegés aktusának elbeszélésére, azaz elbeszélhetővé tette a szlovákok egyediségét, kollektív nemzeti entitásként való felfogásukat. Mindezt korábban, a hungarus

¹³ Tibenský, 1958, 66.

¹⁴ Anton Bernolák maga pl. a következőképp indokolta Szlovák–latin–német–magyar szótárának megírását: „*Pannóniában a Magyarok után leg többen vannak a Tótok; ezen Szótáromnak öszve szerkesztetésében nem akarva is a nagyobb részt kellett tekintetbe vennem; hogy így azon jó teteménynek, melyet a Magyar nyelv gyanapítására is ezen munkámmal tészek, bővséges gyümölcsét többen érezzék. Ha Pannóniának minden Tót lakosai előtt ismérletes lészzen a Magyar nyelv, rövid idő alatt az egész országban minden felől magyar szó fog hangzani.*” Bernolák, 1825. 6.

¹⁵ Demmel, 2014a. 60–73.

patriotizmus fogalmi keretei között nem lehetett volna megtenni.¹⁶ Ján Kollár teremtette meg a szláv/szlovák nemzeti karakterológia, nemzeti szimbolika világát: meghatározta, hogy milyen a szláv/szlovák nemzeti földrajz, nemzeti állat- és növényrajz, melyek a szlovákok nemzeti jó tulajdonságai. A szláv kölcsönösség elmélete révén pedig létrehozott egy olyan, irodalmi köntösbe bújtatott politikai koncepciót, amelyet a politikai cselekvés nyelvére ugyan nem lehetett lefordítani, mégis megteremtette a különböző, nem szláv nemzetállamokban élő szlávok számára a kivonulás lehetőségét egy imaginárius szláv birodalomba.¹⁷

A Ludovít Štúr és köre által szervezett 1836-os dévényi kirándulást pedig a megszegés rítusának nyilvános aktusaként értelmezhetjük, hiszen azáltal, hogy az ősi szláv erődítmény falai között rendeztek modern szlovák nemzeti ünnepélyt, összekapcsolták az ősi szláv birodalmat a jelenkori szlovák törekvésekkel, az ünnep tehát az ezeréves rabság lerázásának, Szvatopluk birodalma és a jelen közti kontinuitásnak a szimbóluma volt. Annak ellenére, hogy Štúr tudatosan alacsonyan tartotta a résztvevők számát, az egész szlovák nemzet egyszeri és megismételhetetlen nemzeti ünnepének tartotta a dévényi kirándulást.¹⁸ Azaz, ez esetben is érvényesnek tűnik a turneri modell, hiszen Štúr már ekkor sem magányos harcosként tekintett a szlovák nemzeti mozgalom néhány tucatnyi tagjára, hanem egy szélesebb közösség képviselőiként (és egyébként majd éppen ezt az attitűdöt rója fel Kollárnak is, amikor 1846-ban szétválnak útjaik).¹⁹

¹⁶ Hogy Šafárik-féle ezeréves rabság milyen nagy hatású gondolati keret volt, ahhoz elég megnézni a következő generációhoz kapcsolódó forrásokat. Štúr például egész életében, első fennmaradt műveitől kezdve az utolsóig, nyilvános beszédeiben, cikkeiben, politikai tanulmányaiban, apologetikai írásaiban és magánlevelezésében is gyakran hivatkozott rá. Štúr, 2012b. 49.; Štúr, 2012c. 223.; Štúr, 2012d. 229. 231.; Štúr, 2012e. 259. 388. Ludovít Štúr levelei Jozef Miloslav Hurbannak, 1849. szeptember 23-án; Izmail Ivanovics Szreznyevszkijnek, 1850. december 15-én. In: Štúr, 2012a. 545. 550.

¹⁷ Kiss, 2007. Kiss, 2008.; Kiss, 2010.

¹⁸ Štúr, 2012a. 466. Ludovít Štúr Michal Godrának, 1836. június 26-án.

¹⁹ „*Ha mindig csak egy, mégoly nagy ember gondolkodásánál maradtunk, az élet helyébe halál lépne!*” – írta Kollárnak 1846. február 7-én. Štúr, 2012a. 521.

„A felvidéki tót vármegyék Stúriának neveztessenek”

A krízis fázisa

A turneri modell szerint a megszegés aktusa után hamarosan bekövetkezik a krízis. Ez esetben is ez történt: Štúr nem sokkal a dévényi ünnep után Németországba ment tanulni, s amikor hazatért, akkor robbant ki a hagyományos társadalmi rend védelmezői és az általa vezetett csoport között a küzdelem, amely a negyvenes évek folyamán széles konfliktushálózáttá terebélyesedett (hiszen ne feledjük, hogy ezt megelőzően a szlovák–magyar viták jellemzően lokális, egy zárt közösségen belüli vagy személyes ellentéteken alapuló, nem közéleti konfliktusok voltak).

Ismert, hogy amikor Štúr 1840-ben újra el akarta foglalni helyettes tanári pozícióját a pozsonyi evangélikus líceum csehszláv tanszékén, az új evangélikus felügyelő, Zay Károly baráti levélben²⁰ figyelmeztette, hogy ezt a magyar nemzet elleni lépésnek tekinti. A konfliktus végül évekkel később Štúréknak az intézményből való végleges eltávolításával ért véget. Közben, ugyancsak 1840-ben indult az első modern szlovák–magyar sajtóvita, amely a lőcsei szlovák diáktársaság tevékenysége miatt robbant ki. Ugyanekkor állt elő az említett Zay az egyházon belül többségben lévő szlovák evangélikusok háttérbe szorítását szolgáló protestáns egyházi unió tervével.

A hagyományos társadalmi rend képviselőivel szemben Štúrék rendre vereséget szenvedtek a nyilvános vitákban: Štúr elveszítette az állását és ezzel a mozgalma számára legfontosabb utánpótlásbázist. Amikor a *Slovenskije národnje novini*ért folyamodott, hosszú évekig nem kapott lapengedélyt. A protestáns unió végül nem valósult meg, de ez sem a szlovák tiltakozások, hanem az egyházon belüli ki nem mondott ellentétek eredménye volt.

Mivel Štúr a hagyományos társadalmi–politikai nyilvános keretek között eleve kudarcra volt ítélve, más eszközökhöz folyamodott. Ennek

²⁰ Kapcsolatuk ismeretlen részleteiről lásd Demmel, 2011. 108–120.

keretétől az önálló szlovák irodalmi nyelv szolgált, amellyel 1843-tól végre egyértelműen lehatárolták a szlovák nyelvűek közösségét.²¹ Nem sokkal később Štúr egy irodalmi egyesület szervezésébe kezdett (Tatrín), amely azonban nem annyira az irodalmi funkciója miatt volt fontos, hanem hálózatszervező potenciálja miatt: itt sikerült a történelem során először egybegyűjteni a szlovák identitás erősítésén dolgozó evangélikus és katolikus értelmiségiek döntő többségét. Fontos eszköz volt az önálló szlovák társadalmi nyilvánosság megeremtése is, hiszen 1845 őszétől megjelent a *Slovenskje národnje novini*, ahol nem a hagyományos társadalmi rend keretei között, hanem saját beszédmódjukat érvényesítve értekezhetek közügyekről.²² 1848 elhozta a politikai és katonai konfliktust is – Štúrék délszláv, illetve császári támogatással hadsereget szerveztek, és sikertelen betörési kísérletet tettek 1848 őszén a cseh–morva határ felől.

1840 és 1848 között tehát széles (személyes, politikai, közéleti, egyházi, iskolaügyi, katonai és államjogi) konfliktushálózat alakult ki a hagyományos struktúrák és az elszakadni kívánó csoport között. Olyan közösségi élmények sora kötődött ehhez az időszakhoz, amelyek általánosíthatóak voltak: kifejezetten nemzeti alapú sérelem számszerűen ekkor kevés szlovákot ért, az adott időszakról mégis úgy beszéltek s beszélünk sokszor ma is, mint amikor „üldözték a szlovákokat”; a szlovák fegyveres eseményekben néhány százán vettek csak részt, mégis „nemzeti”, azaz az egész közösség küzdelmeként jelenik meg.²³

²¹ Demmel, 2011. 151–170.

²² Uo. 171–267.

²³ Štúr egykori tanítványa, Štefan Launer is egy alternatív nemzeti társadalom (tulajdonképp nemzetállam) megeremtésének a kísérlete (s nem „pánszlávizmusuk”, „ruszofilizmusuk” vagy „hazaárulásuk” stb.) miatt bírálta Štúrékat, az őket támadó röpiratában: „*micsoda jogot követel az a félrebeszélő Stúrosság? azon jogokkal, melyek alkotmányunk szerint minden lakosra kiterjednek, s melyekkel minden más nemzetiség megelégszik, azon jogokkal ez a Stúrosság megelégedni nem akar, s új jogokat kíván, s reményl. Úgy de micsoda jogok lehetnek ezek? alkalmasint azt akarják, hogy Stúrt tót palatinussá, s királyi helytartóvá válassza az országgyűlés? ejnye be nagy úr volna az* (Folytatás az 59. oldalon →)

Liminalitás és communitás

A szlovák nemzeti mozgalomra vonatkoztatott társadalmi dráma elméletének tudományos hozadéka akkor válik megragadhatóvá, ha kitérünk a társadalmi dráma középső szakaszainak különleges társadalm szerkezetére is. E két szakaszt ugyanis a liminalitás (átmenet, küszöbhelyzet) jellemzi, amely sok mindent megmagyaráz Štúrék csoportjának belső viszonyaiból, bizonyos lépéseik okairól. A liminalitás ugyanis „*két fázis közötti állapot, a liminális személyek nincsenek se itt, se ott, a törvény, szokás, konvenció vagy szertartás által kijelölt és elrendezett pozíciók között vannak.*”²⁴ A hagyományos társadalmi rendet már elhagyták, de még nem integrálódtak vissza vagy építettek ki saját társadalmat. A liminális személyek egy sajátos közösséget, úgynevezett communitást alkotnak, amelyen belül ugyan mindenki egyenlő, ám ők együtt vetik alá magukat a rituális értelemben idősebbek általános autoritásának. Nincs státusuk, uniformizáltak, és ebből fakad, hogy jellemző a szexuális önmegtartóztatás, hiszen a nemiség kifejeződése az uniformizálást csökkentené. A liminális társadalmak tagjait egy rituálé során gyakran neveiktől is megfosztják és egyenneveket adnak nekik. A communitásra jellemző a szakralitás, valamint a fájdalom és szenvedés elfogadása. Turner arra is felhívja a figyelmet, hogy a communitás nem egy ellenstruktúra a társadalmon belül, hanem a társadalmi struktúra teljes tagadása.

Megfigyelhetjük – előrebocsátva természetesen, hogy még csak a kutatás kezdeti szakaszában vagyunk –, hogy a liminális társadalmak

a Štúr! e volna talán az első sarkalatos jog; azután pedig második sarkalatos jog volna talán, hogy Štúr dialcetusa diplomaticai nyelvvé váljék, s a magyar nyelv az országteremből kiküszöböltessék; harmadik sarkalatos jog volna talán, hogy a tót vármegyék szintúgy küldjenek tót követeket, mint azt Horvátok teszik; [...] negyedik sarkalatos jog volna talán, hogy Štúr még tót érseknek is felkenessék! No – isten neki, maradjon, mert ha már tót palatinus lesz, legyen még érsek is, ha épen úgy akarja; s elvégre ötödik sarkalatos jog volna talán, hogy a felvidéki tót vármegyék Štúriának neveztesenek.” Launer, 2012. 616–617.

²⁴ Turner, 1969. 95.

és a *communitas* számos fontos jellegzetessége megtalálható a Štúr által vezetett közösségben is. Mozgalma szinte kizárólag hozzá hasonló, kifejezetten alacsony társadalmi rétegekből származó fiatalokból állt, akik társadalmi beágyazottsága amúgy is csekély volt, így viszonylag könnyű volt elhagyniuk a hagyományos társadalmi kereteket. Nagyon is jellemző, hogy a štúri életpálya nem értelmezhető már a korabeli Magyarországon befutható életpályamodellek keretében. Felnőtt életszakasza döntő részében ugyanis magántanító/magánnevelő volt,²⁵ ami egy olyan átmeneti, rendszeren kívüli, informális (tulajdonképpen szintén liminális jellegű) foglalkozás volt a korban, amelyet a szegényebb evangélikus diákok tanulmányaik végeztével, az egyetem megkezdése vagy a munkavállalás előtt vállaltak el. Ez a hivatás tehát Štúr képzettsége és képességei alapján mind anyagi szempontból, mind a társadalmi presztízs szempontjából kifejezetten alacsony volt, ám annak ellenére ezt választotta, hogy számos, kvalitásaihoz elvileg jobban illő állást is felkínáltak neki. Figyelemre méltó, hogy ezeket a lehetőségeket (attól függően, hogy ki ajánlotta fel) a legnagyobb felháborodással,²⁶ de legalábbis udvarias határozottsággal utasította el.²⁷

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár voltak törekvések arra, hogy a mozgalomba bevonják a hagyományos társadalmi rétegek képviselőit (pl. a nemességet, illetve a jobbágyok tömegeit), de ezek a kísérletek rendre kudarcot vallottak. Ennek számos objektív oka is volt természetesen,²⁸ magát a jelenséget elméleti szinten azonban magyarázhatjuk a turneri antistruktúrával is: a Štúr-féle elszakadó csoport nem egy magyarországi ellentársadalom volt, hanem a társadalom hagyományos struktúráinak a teljes tagadása – a hagyományos társadalmi

²⁵ E téma részletes feldolgozását lásd Demmel, 2011. 92–107.

²⁶ Štúr például sértett gúnyolódással utasította vissza a neki levelet író August Škul-tétyt, aki lelkesen írta, hogy megválasztották Štúrt Késmárkon a líceum teológia-professzorává. Štúr, 1954. 177, 478–482. Štúr August Horislav Škul-tétynek, 1840. április 25-én.

²⁷ Štúr, 1956. 251–254. Ludovít Štúr Alžbeta Ostroluckának, 1851. október.

²⁸ Vö. Demmel, 2014b. Pichler, 2014.

csoportok csatlakozására elméleti esély sem lehetett. Másképp fogalmazva: annak, hogy pl. a szlovák anyanyelvű nemesek tömegei nem csatlakoztak Štúrékhoz, elsősorban nem az volt az oka, hogy „szűklátókörűek”, „konzervatívok” lettek volna, vagy mert anyagi érdekük – hivatali pozícióik megőrzése – így diktálta, hanem azért, mert a Štúr által elképzelt társadalomban nem volt helye a nemességnek. Hogy mennyire végletesen gondolkodtak e kérdésben, azt Haan Lajos visszaemlékezésének egy részlete is mutatja. Haan, aki fiatal teológushallgatóként az 1830-as, 1840-es években szoros kapcsolatban volt nemcsak a magyar, hanem a szlovák szellemi elittel is, az 1870-es években, immár határozottabb magyar kötődésű evangélikus lelkészként írott, magyar nyelvű naplójában lejegyzett egy történetet, amelyet fiatal korában hallhatott szlovák baráti körében. *„Már a negyvenes években azt mondta Štúr Lajos egy vele e felett vitatkozó magyarnak: nézd csak, úgymond, Europa térképét. A magyar ötmillió, a szláv 80 millió! Oroszország az a fej, Lengyelország az a mell, Serbia, Croatia, Montenegro, azok a lábak,²⁹ Magyarország, az a has, ti pedig e hasban csak amolyan férgek és giliszta vagytok; amikor akarjuk, akkor szarunk ki titeket!”³⁰* Nem túl valószínű, hogy Štúr valóban ilyen durván vágott volna vissza egy magyar vitapartnerének, feltehetőleg itt inkább arról van szó, hogy a pozsonyi szlovák fiatalság legbelső köreiből, akikkel Haan is kapcsolatban volt, bomotként terjedhetett Ján Kollár szláv kölcsönösségének és az antropomorf módon elképzelt Szláviának ez a vaskos diákhumorral kitekert verziója. Nem véletlenül idéztem azonban a durva csattanót, hiszen világosan mutatja, hogy itt nem bizonytalan útkeresésről, nemzeti tájékozódásról van szó, hanem egy végletes szakításról, a hagyományos, a magyar politikai elit által reprezentált társadalmi rend teljes tagadásáról.

²⁹ Az elképzelt Szlávia antropomorf ábrázolása egyébként egyenesen visszavezethető Kollárig, a Slávy dcera 282. szonettjéig. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/142/Kollar_Slavy-dcera/4#ixzz3M9YIymps (Letöltés ideje: 2016. március 30.)

³⁰ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Haan Lajos békécsabai evangélikus lelkész naplója. 52.

A Štúr (mint rituális értelemben rangidős) által vezetett csoport belső jellemzői is megfelelnek a community ismérveinek, miszerint a rituális értelemben rangidős tekintélye megkérdőjelezhetetlen. Štúr követői körében élvezett tekintélye pedig olyan nagy volt,³¹ hogy már a kortársak is gyakran emlegettek diktatórikus hajlamokat,³² holott ez a szerepfelfogás a community belső jellemzőiből (vagy ezekből is) fakadhatott.

A hagyományos társadalmi rendből való kiszakadást és az új közösséghez tartozást fejezik ki azok a szláv nevek is (Miroslav, Miloslav, Rastislav, Horislav, Velislav stb.), amelyeket az 1836-os dévényi ünnepségen vettek fel a résztvevők, hiszen ez megfeleltethető a liminalitás névadási rituáléjának.

A fájdalom, a szenvedés tűrése is központi elvként jelent meg, hiszen Štúr kortársai által talán leggyakrabban idézett mondata szerint „*Mi a szellem szolgálatába állottunk, ezért végig kell menni az élet tövises útján.*”³³

Továbbá: Ludovít Štúr életének és a szlovák nemzeti mozgalom belső köreinek egyik legnagyobb rejtélye az a más nemzeti mozgalomnál nem tapasztalható szexuális önmegtartóztatás, amelyhez Štúr nemcsak önmagát tartotta, de híveitől is következetesen elvárta. Ennek a fiatal férfiakból álló csoportnak az önkéntes vállalását, miszerint a nemzet ügyének érdekében nemcsak nem nőülnek meg, de viszonyt sem létesítenek, mindeddig nehezen lehetett értelmezni; nem véletlen, hogy időről időre felmerült Štúr homoszexualitásának a kérdése is.³⁴ Ha azonban communityként tekintünk rájuk, azonnal értelmet nyer ez a jelenség, hiszen az átmeneti társadalmakban ez maga volt a normalitás, amely mögött valóban a tudatos önmegtartóztatás, s nem a heteroszexuálistól eltérő orientáció áll.

³¹ Ahogy Bohuslava Rajská írja például Štúrról: „*Micsoda kiváló férfiú, és mekkora befolyásra és tiszteletre tett szert fiatal barátai körében – minden szava parancs számukra.*” Rajská, 2012. 578.

³² Pl. Štefanovič, 2012. 588.

³³ Štúr, 2007. 478.; Maróthy, 2012. 575.

³⁴ Demmel, 2011. 132–147.

A communityban jelenlévő szakralitás jelensége pedig olyan furcsaságokat magyaráz meg pl., hogy ennek a mélyen evangélikus szerveződésű és tradíciójú csoportnak az egyes tagjai miért őrizték meg a katolikus ereklyekultusz módjára a vadászbalesetben elhunyt Štúr szétromcsolt lábszárcsontjának darabjait.³⁵

A fent felsorolt példák arra utalnak, hogy érdemes lehet a későbbiekben alaposabb figyelmet is szentelni a 19. század középső harmadában a szlovák nemzeti mozgalom és a szlovák nemzeti társadalom liminális jellemzőinek.

Epilógus: a jóvátétel és a végleges szakadás fázisai

A turneri elméletet figyelembe véve a kiterjedő krízis szakaszát a visszarendeződési kísérletek, az úgynevezett jóvátétel fázisa kell hogy kövesse. A fegyveres konfliktust követő időszakban, amikor a mindkét oldalon ismert és használt *bon mot* szerint a nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül, e jóvátételi mechanizmusok beindítására nem volt lehetőség. Az októberi diploma kiadását követően azonban 1860 őszén újjáéledt a magyarországi közélet. A magyar politikai elit egyik legfontosabb, nyíltan deklarált célkitűzése ekkor a nemzetiségi kérdés mindkét fél számára megnyugtató rendezése volt. Ennek egyértelmű megnyilvánulása volt, hogy Turóc és Liptó politikai vezetése a magyar mellé a szlovákokat is hivatali nyelvvé választotta (hiszen erre ekkor, szemben a korábbi és későbbi idősorozatokkal, törvényes lehetőség volt), valamint, hogy e két megye vezető politikusai (főispánok, alispánok, képviselők, szolgabírók stb.) magukat nyíltan szlováknak vallva aktívan részt vettek az 1861. június 6-án és 7-én megtartott turócszentmártoni memorandumgyűlés tárgyalásain, sőt számos fontos pontját

³⁵ Lačný, 2012. 604–605.

ők fogalmazták meg, és eleinte azt is vállalták, hogy az országgyűlés elé terjesztik a szlovák kéréseket. Ha két egyenrangú nemzet képviselői közti, a kiegyezést szorgalmazó tárgyalásnak tekintjük ezt a korszakot, akkor aligha érthetjük meg, hogy az a fajta politikai, társadalmi, közéleti nyitottság, az a párbeszéd és a konfliktusok rendezése iránti elemi igény és lelkesedés, amely ezeket a hónapokat jellemezte, hogyan torkollhatott a másik fél szélsőséges elutasításába. Ha azonban Turner társadalmi drámaelméletébe helyezzük az eseményeket, azok mozgatórugói rögtön érthetővé válnak. Ugyanis itt nem a korábbi megközelítések által kiindulópontként kezelt „nemzetek közötti megbékéléséről” volt szó, hanem arról, hogy az adott egységes társadalom vezetői, vagy legalább strukturális szempontból reprezentatív tagjai (ez esetben Liptó és Turóc politikai vezetése) megkísérelték beindítani a megzavart társadalmi rendet helyreállító jóvátételi mechanizmusokat, azaz megkísérelték reintegrálni a magyarországi társadalomba ezt a (szlovák) nemzeti szempontrendszerek szerint már-már elszakadó csoportot.³⁶ Ahogy ekkoriban a memorandumtárgyalásokon aktívan részt vevő Révay Simon turóci főispán a felsőházban megjegyezte: *„Legközelebb tapasztaltam – kezdi Révay –, hogy a 12 év előtt felső Magyarországon keletkezett párt, mely szláv párt alatt, ismeretes volt, és mely az ármány ámitgatásainak engedett, nem létezik többé, ezen tót ajkú Magyarhon fiai, kívánalmaik teljesülését nem várják többé máshonnan, de egyedül – a mi hazánk jövőjére jelentékeny, – egész bizalommal fordulnak az itt összegyűlt honatyákhoz, – és meggyőződésem az, a mennyiben méltányosak, és igazságosak, azokat ezen országgyűlés elismerni fogja, s azok teljesedésbe is jövendnek. Ezen teljesedés által, annál inkább fog nálunk erősödni azon meggyőződés, hogy ami eddig elmulasztatott, cél-szerű közlekedési eszközök által, a természet által mostohán mért jobblétök emelkedni fog, miáltal nemcsak anyagi érdekek, de hazánk teljes politikájának azon szükséglete is el lesz érve, hogy Magyarország fölvidéke, Magyarország szívéhez még jobban csatolva lesz.”*³⁷

³⁶ Demmel, 2014b. 167–189.; Demmel, 2013.

³⁷ Főrendiházi, 1861. 125.

A magyar politikusok tehát azt akarták, hogy a szlovák fél hagyjon fel önállósodási törekvéseivel – míg a szlovákoknak éppen ez volt a fő céljuk.

A végső szakadás pedig a magyar politikai elit paradigmaváltása nyomán következett be. Eötvös József, majd Deák Ferenc halála után a mérsékelt liberalizmus nemzetiségi politikáját felváltotta a Tisza Kálmán és Grünwald Béla nevével fémjelezhető hatalmi etatizmus kora. 1874–1875 folyamán a Grünwald kezdeményezését felkaroló magyar kormányzat erőteljes nyomásgyakorlása után a három szlovák tannyelvű gimnáziumot és a *Matica slovenskát* bezárták.

* * *

A társadalmi dráma modellje tehát megragadhatóvá teszi azt a folyamatot, amely során modern nemzeti szempontrendszer mentén létrejött és egyúttal kivált az egységes magyarországi társadalomból egy közösség, amelynek saját nemzeti társadalmat épített. E folyamat kulcsfigurája Ludovít Štúr volt, az általa vezetett communityson belül pedig létrejöttek a nemzeti társadalom fontos keretei: saját, elbeszélhető történelem, győzelmekkel és kudarccokkal, eredményekkel és sérelmekkel, saját nemzeti mítoszokkal, hősökkel és árulókkal, közösségi élményekkel és célokkal. Egy évtizeddel később, évekkel Štúr halála után már világosan látszottak ennek az eredményei. A szlovák community az 1860-as évek legelején elindult a társadalommá válás útján: létrejött egy szlovák értelmiségi elit, amelyben a papok mellett immár a racionálisabban gondolkodó ügyvédek, orvosok, mérnökök is szerepet kaptak, létrejött egy tehetősz szlovák vállalkozói kör, a három szlovák gimnázium révén egy szélesebb, szlovák nemzeti érzelmű iskolázott réteg, létrejött egy fragmentált, bár nem túl erős sajtópiac, amely termékeit nemcsak egy szűk értelmiségi közeget, hanem öntudatos mesterembereket, szlovák költődéseiket még őrizgető kismesek, írni-olvasni tudó földművelők forgatták. Azaz a *Matica slovenská* és a gimnáziumok 1874–1875-ös bezárásakor már létrejött az összmagyarországi társadalomtól független és attól intézményesülten elkülönülő szlovák nemzeti társadalom.

Ludovít Štúr, amikor 1855 telén halálos sebével feküdt a modori Emresz-ház földszinti szobájában, állítólag azt mondogatta: „*Nem szeretnék meghalni, még rengeteg dolgom van.*”³⁸ Štúr halála pillanatában alighanem valóban nem tudatosította az általa vezetett szűk közösség jelentőségét. Az a fajta közösség azonban, amelyet ő is létrehozott, azaz a community már magában hordozza egy később létrejövő társadalom keretfeltételeit. Ahogy Turner írja, a community olyan, akár „*egyfajta intézményes kapszula vagy egy olyan zseb, amely a jövő társadalmi fejleményeinek vagy változásának csiréjét tartalmazza*”.³⁹

Források és szakirodalom

- Bakoš* 1957 Bakoš, Ludovít: Ludovít Štúr ako výchovateľ a bojovník za slovenskú školu. Školské pomery na Slovensku v tridsiatych až päťdesiatych rokoch 19. storočia. Bratislava, 1957.
- Bernolák* 1825 Bernolák, Anton: Slowár Slowenski, cesko, latinsko, nemcecko, uherski seu lexicon slavicum bohemicum, latino, germanico, ungaricum. 6. Budae, 1825.
- Chmel* 2007 Chmel, Rudolf: Prvý intelektuál v slovenskej politike. In: Ludovít Štúr – mýtvy alebo živý. OS – Občianská spoločnosť, 2007/1.
- Coman* 2008 Coman, Mihai: Liminality in Media Studies: From Everyday Life to Media Events. In: Victor Turner and Contemporary Cultural Performance. Ed.: Graham, St. John. New York, Oxford, 2008. 94–108.
- Cottle* 2008 Cottle, Simon: Social Drama in a Mediatized World: The Racist Murder of Stephen Lawrence. In: Victor Turner and Contemporary Cultural Performance. Ed.: Graham, St. John. New York, Oxford, 2008. 109–126.
- Daly* 1990 Daly, Robert: Liminality and Fiction in Cooper, Hawthorne, Cather, and Fitzgerald. In: Victor Turner and the Construction of Cultural Criticism: Between Literature and Anthropology. Ed.: Kathleen M. Ashley, Bloomington and Indianapolis, 1990. 70–85.

³⁸ Lačný, 2012.

³⁹ Turner, 1982. 45.

- Demmel* 2011 Demmel József: A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Pozsony, 2011.
- Demmel* 2013 Demmel, József: Príbeh jedného hlavybôľu. Jozef Justh a martinské memorandum. In Forum Historiae, 2013/2. <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/326431/demmel.pdf>
- Demmel* 2014a Demmel József: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Békéscsaba, 2014.
- Demmel* 2014b Demmel József: Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története. Pozsony, 2014.
- Förendiházi* 1861 Förendiházi napló, 1861 1. kötet.
- Golán* 1956 Golán, Karol: Ludovít Štúr. Bratislava, 1956.
- Holec* 2007 Holec, Roman: Aké dejiny máme a aké potrebujeme? In: <http://www.forumhistoriae.sk/>
- Hučko* 1984 Hučko, Ján: Život a dielo Ludovíta Štúra. Martin, 1984.
- Juriček* 1971 Juriček, Ján: Ludovít Štúr. Stručná biografia. Bratislava, 1971.
- Kamenec* 2007 Kamenec, Ivan: Bitka o buditela. In: Ludovít Štúr – mŕtvy alebo živý. OS – Občianská spoločnosť, 2007/1.
- Katona* 2014 Katona Csaba: recenzia: Kövér György: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. In: Kor/ridor, 2014/4. 81–88.
- Kiss* 2007 Kiss Szemán Róbert: Az emblematicus nemzetrajz: földrajz, néprajz, növény- és állatrajz Ján Kollár művében. In: Uő.: Magyarország panaszától Szlavia panaszáig. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 2007.
- Kiss* 2008 Kiss Szemán Róbert: Ján Kollár, avagy a szláv nemzet jó tulajdonságai? In: Uő.: „...garázda emberek az Etymológusok”. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 2008.
- Kiss* 2010 Kiss Szemán Róbert: Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között. Budapest, 2010.
- Kodajová* 2005 Kodajová, Daniela: Politický testament Ludovíta Štúra? In: Mýty naše slovenské. Zost. Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová. Bratislava, 2005.
- Kodajová* 2007 Kodajová, Daniela: Posmrtný život. In: Ludovít Štúr – mŕtvy alebo živý. OS – Občianská spoločnosť, 2007/1.
- Kövé* 2011 Kövér György: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Budapest, 2011.

- Kövér* 2014 Kövér, György: „*Po polemike lepšie rozumieme stanovisku toho druhého než pred ňou*”. Predstavujeme historika Györgya Kövéra. In: Kor/ridor, 2014/4. 69–80.
- Lačný* 2012 Lačný, Daniel: Adalék Ludovít Štúr életrajzához. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Launer* 2012 Launer István: A Stúr-féle tótság veszedelmes iránya. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Maróthy* 2012 Maróthy, Daniel: Szép ifjúságom napjainak emléke. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Mráz* 1948 Mráz, Andrej: Ludovít Štúr. Bratislava, 1948.
- Nowak* 2008 Nowak, Margi: Dramas, Fields, and „Appropriate Education”: The Ritual Process, Contestation, and Communitas for Parents of Special-Needs Children. In: Victor Turner and Contemporary Cultural Performance. Ed.: Graham, St. John. New York, Oxford, 2008. 258–271.
- OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1952. Haan Lajos békécsabai evangélikus lelkész naplója.
- Passia* 2009 Passia, Radoslav: „*Ako to klokočom vrelo v peknom duchu Štúrovom...*” K „diskusii” o monografickom spracovaní osobnosti L. Štúra. In: Slovenská literatúra, 2009/3.
- Pichler* 1998 Pichler, Tibor: Národovci a občania: o slovenskom politickom myslení v 19. storočí. Bratislava, 1998.
- Pichler* 2014 Pichler Tibor: A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti gondolkodás. In: Kor/ridor, 2014/3.
- Rajská* 2012 Rajská, Bohuslava: Bohuslava Rajská visszaemlékezései és levelezése 1839–1844-ből. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Rowe* 2008 Rowe, Sharon: Modern Sports: Liminal Ritual or Liminoid Leisure. In: Victor Turner and Contemporary Cultural Performance. Ed.: Graham, St. John. New York, Oxford, 2008. 127–148.
- Ruttkay* 1971 Ruttkay, Fraňo: Ludovít Štúr (1815–1856). Bratislava, 1971.

- Ruttkay* 1982 Ruttkay, Fraňo: Ludovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej žurnalistiky. Martin, 1982.
- St. John* 2008 St. John, Graham: Trance Tribes an Dance Vibes: Victor Turner and Electronic Dance Music Culture. In: Victor Turner and Contemporary Cultural Performance. Ed.: Graham, St. John. New York, Oxford, 2008. 149–173.
- Štefanovič* 2012 Štefanovič, Samuel: Az 1848–49-es szlovák felkelés. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Štúr* 1954 Štúr, Ludovít: Listy Ludovíta Štúra 1. 1834–1843. Pre tlač pripravil a poznámky napísal dr. Jozef Ambruš. Bratislava, 1954.
- Štúr* 1956 Štúr, Ludovít: Listy Ludovíta Štúra 2. 1844–1855. Pre tlač pripravil a poznámky napísal dr. Jozef Ambruš. Bratislava, 1956.
- Štúr* 1956 Ludovít Štúr. Život a dielo. 1815–1856. Bratislava, 1956.
- Štúr* 2007 Štúr, Ludovít: Dielo. Ed.: Rudolf Chmel. Bratislava, 2007.
- Štúr* 2012a Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Štúr* 2012b Štúr, Ludovít: Egy magyarországi szlovák levele a Tygodnik literacki szerkesztőségének. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Štúr* 2012c Štúr, Ludovít: A szlávok megmozdulásai 1848-ban. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Štúr* 2012d Štúr, Ludovít: Elmélkedések S. Vozár a Tatra hangja című írásáról. In: Ludovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Štúr* 2012e Štúr, Ludovít: A szlávok és a jövő világa. In: Štúr, Ludovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Šutaj* 2014 Šutaj, Štefan: Szlovák–magyar történelmi párhuzamok és konfliktusok (a nemzeti történelmek közép-európai kontextusban) avagy a közös szlovák–magyar szövegek írásáról. In: Kor/ridor 2014/1.
- Tibenský* 1958 Tibenský, Ján: Juraj Papánek – Juraj Sklenár. Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. Storočí. Martin, 1958.

- Turner* 1969 Turner, Victor: The Ritual Process: Structure and Anti-structure. Chicago, 1969.
- Turner* 1974 Turner, Victor: Dramas, Fields and Metaphors. Itaca, 1974.
- Turner* 1982 Turner, Victor: From Ritual to Theatre: the Human Seriousness of Play. New York, 1982.
- Turner* 2002 Turner, Victor: A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra. Budapest, 2002.

MATUS LÁSZLÓ

„*Akkor érhetjük el legszentebb céljainkat,
ha nem csupán szlovákok,
hanem össz-szlávok leszünk.*”¹

Ludovít Štúr és a törzsi nacionalizmus

2012-ben jelent meg *A szlávok és a jövő világa* címmel egy reprezentatív Štúr-kötet.² A címválasztás azt sugallja, hogy a „Štúr-jelenséget” leginkább a posztumusz megjelent, eredetileg német nyelvű *Slawenthum und die Welt der Zukunft* fejezi ki. Erősíti ezt az egyébként a gyűjteményes kötetek szerkesztési elveivel ellentétes döntés is, miszerint teljes, százhatvanöt oldalas terjedelmében közli Štúr leginkább vitatott írását, amelyet a „Nyugat” le- és a „Kelet” felértékelése, a szláv világpolgárság, a deterritorizált haza-fogalom, s ugyanakkor a cári állam abszolutizálása jellemez. Végül is mindegy, hogy ezt az 1848-as forradalmak vagy a Habsburg-politika miatti csalódásnak, a politikai életút kudarcainak, esetleg mentális összeomlásnak tulajdonítjuk, Štúr oda pozicionálta magát, ahova a korszak szlavofiljei közül is csak nagyon kevesen jutottak el: a pravoszlávia, az autokrácia és a nemzetiség egységén alapuló a pán-orosz ideológiához.³ Nem meglepő, hogy a politikai pamflet 1993-as szlovák kiadása élénk vitát váltott ki, amely során Štúrt nevezték egyesek a cári despotizmus hívének, hitvallása elárulójának, a pánszlávizmus beteges hívének is.⁴

A magyar nyelvű gyűjteményes kötetben azonban a tulajdonképpen találó címadás – amellyel a pánszlávizmus reprezentatívává válik Štúr életművére – ellenére sem szorul háttérbe a „nemzetébresztő” Štúr

¹ Evangélikus Országos Levéltár, Zsilinszky Mihály hagyaték, 332/13. Kivonatok szláv kéziratokból.

² Štúr, 2012.

³ Pichler, 2011. 23–33.

⁴ Sojková, 2006.

alakja. Az utószóban többek között ilyen mondatokat olvashatunk Rudolf Chmel tollából: *„Hiszen Štúr, említsük csak föl gyakrabban, a szlovák nemzetet, mint politikai nemzetet szó szerint elgondolta, megalkotta és kinevelte, még hozzá olyan időben, amikor ez nem ment olyan egyszerűen, ahogy ma gondoljuk. Nemcsak a nyelvről és nemcsak a kultúráról volt szó, hanem leginkább a történetiség közös tudatáról, a nemzetudatról. A nemzet egységesülésének tényleges befejezéséről. [...] Maga Štúr pedig egyenesen kanonizálta a modern szlovák nacionalizmust, a nemzeti ideológiát.”*⁵

Az ellentmondást, amely a „pánszláv”, illetve a szlovák „nemzetéberesztő” Štúr között feszül, többen próbálták feloldani, s tulajdonképpen ez a szlovák újkori történetírás egyik nagy dilemmája. Vladimír Matula termékeny életműve jelentős éveit szánta annak a feladatnak, hogy igazolja: nincs ellentét Štúr 1840-es évekbeli eszméi és a „Slawenthum”-ban kifejtett nézetek között.⁶ Hasonló kísérlet született Marcela Bednárová tollából, aki Matulával összhangban úgy véli, hogy Štúr műve ugyanannak szláv koncepciónak a folytatása, amelyet már negyvenes években írt munkáiban is fejtegetett, s ennek a lényege az orosz hegemónia a szláv világban.⁷ Hasonló úton haladt a pamfletet szlovákul kiadó Svetoslav Bombík is, amikor kimutatta, hogyan specifikálta Štúr a szlovákokat, mint külön szláv törzset: azt állította, hogy a szlovákoknak saját szellemi szubsztanciájuk van, amely eltér a csehtől, vagyis önálló nemzet a szlovák. Sőt, egy Francisci-levellet idézve gondolja úgy Bombík, hogy Štúr, mint szlovák érezte küldetésének a szlávokat vezetni, mert ez a szlovákok hivatása.⁸

Ezeknek a tanulmányoknak fontos tanulsága, hogy a szlovák tudományban nem csupán releváns, hanem hangsúlyos állítás Štúr pánszlávizmusa, azonban csak azzal a feltétellel, ha ez a nemzeti mozgalom kontextusában fogalmazódik meg. Valami olyasmiről van szó, miszerint Štúr a

⁵ Štúr, 2012. Utószó, 686–687. és 688.

⁶ Matula, 2000. 53.

⁷ Bednárová, 2006. 120.

⁸ Bombík, 1993. 8.

szláv pánmozgalom kereteit használta fel a szlovák nemzeti célok érvényesítésére, ami lényegében mentség *A szlávok és a jövő világában* megfogalmazott, Hannah Arendt rosszemlékű törzsi nacionalizmusát felidéző gondolatokra. Ebben a kontextusban utasítják vissza a Štúr-kutatók azt az egyébként nyilvánvalóan túlzó következtetést, hogy Štúr, a szlovák nemzeti mozgalom emblematikus alakja igazából egy, a nyugati kultúrát elutasító, felekezetét és anyanyelvét megtagadó, hazátlan szláv világpolgár volt.

Az a metódus, ahogyan a történészek az „*autochton, szuverén modern nemzetet*” és az új szlávágkonceptiót Štúr életművén keresztül integrálják, problematikus, mert valójában a nemzeti emlékezetkultúrába foglalt Štúr életműnek az egységét igyekeznek megteremteni. A helyes kérdésfelvetés – szerintem – a következő: vajon Štúr életművéhez nem illeszkedik ez az írás, vagy az emlékezetpolitika által kialakított Štúr-képhez? Konkrétan arra gondolok, hogy hiteles lehet-e Štúr, mint nacionalista agitátor? Hiszen Štúr mégiscsak egy olyan korszak politikai szereplője, amelyben a szlovákok különböző mozgalmait nem nacionalisták, tehát a nemzet értékeinek minden más értékkel és érdekekkel szemben abszolút elsőbbséget biztosító agitátorok vezették. Vagy számos egyéb ellenmondás mellett, maradvány a szláv pánmozgalom problémánál, autentikus-e azt gondolni, hogy Štúr, a „*národovec*” lemond egyebek mellett a „nemzeti” nyelvről? Problémák vannak a visszavetített nemzetfogalommal is, mert Štúr esetében nyilvánvalóan még szóba sem jöhet az állam és állampolgár viszonyaként felfogott nemzet, mint kollektív politikai részvételen alapuló szuverenitás.⁹ Az ő kontextusában azonban a közös kulturális identitással felruházott etnikai nemzetértelmezés is problematikus, hiszen műveiből ez egyértelműen nem olvasható ki, ráadásul még partikuláris, versengő szlovák kulturális identitáskonceptiók léteztek.¹⁰ A nemzeti emlékezetpolitikához igazodáson kívül vajon mi okozhatja, hogy nem vagy csak elvétve vetnek fel a kutatók korszerű szempontokat? Így pl. azt, hogy a „nemzetiek” a politikai

⁹ Hroch, 2000. 6.

¹⁰ Verdery 2004. 380.

diskurzusban olyan célok érdekében használják a „nemzeti” érvrendszer valamelyik értelmezését, amelyek valójában nem a nagy nemzetteremtési projektek irányulnak, hanem akár politikai karrier építésére.¹¹ Ehhez kapcsolódva érdemes végiggondolni Hroch megfigyelését, miszerint az etnonacionalista nyelvezet felerősödése annak a következménye, hogy az adott csoportelit nem rendelkezik elég fejlett politikai kultúrával és politikai tőkével a hatalmi redisztribúcióhoz.¹²

A közelmúlt szakirodalmában a fenti dilemmák miatt érdemel kiemelt figyelmet Alexander Maxwell újítása, amikor a szlovák nemzeti mozgalom előőrseit (tehát nem csak a Štúristákat) tribalistának nevezi, azzal a különbségtétellel, hogy amíg pl. Kollár csehszlovák, Štúr szlovák tribalista volt. A fogalmat a szlavisztikában aktualizáló kezdeményezés szinte teljesen visszhangtalan maradt, talán azért is, mert annak ellenére, hogy Maxwell több utalás mellett egy egész fejezetet szentelt Štúrék hungaro-szláv tribalizmusának, az általa használt tribalizmus fogalmat nem definiálta, valójában még körül sem írta.¹³ Maxwell egyszerűen csak tribalistának tekintette azokat a korabeli szlovákokat, akik magukat az össz-szláv nemzet egy-egy törzsének tagjaként tartották számon. S valóban, a kor szláv értelmiségiei magukról sokszor ily módon beszéltek.¹⁴ Azzal, hogy Maxwell nem érezte megfelelőnek az etnikum terminust, feltehetőleg egy minőségi, a „nyugat-európai” tudós számára szembeszökő jelenséget, az etnikai differenciálatlanságot akarta hangsúlyozni. Hogy mi a jelentősége ennek az újításnak? Maxwell úgy véli,

¹¹ Ebből a szempontból tanulságos a zólyomi képviselőség ügye. Politikai befolyást konvertált egyéni célra vagy mozgalmi céljai eléréséhez szerzett pozíciót? Demmel, 2011. 238–239.

¹² Hroch, 2000. 14.

¹³ Maxwell Tilmann Bergertől vette át a fogalmat. Maxwell, 2009. 123. A törzs terminus differenciálatlan használata a legújabb szlovák munkákat is jellemzi. Martinkovič, 2015. 108. 118.; Bednárová, 2015. 84–85.

¹⁴ A hungaro-szláv terminus használata korábbi korszak gyakorlatát tükrözi, amikor más szláv törzsek esetében (a szlovákokéban nem) predikátum szolgált a pontos megnevezésre (Bohemo-Slavi, Polono-Slavi, Russo-Slavi). A Szlovák-Slovan terminusok konfúziójáról lásd Sýkora, 1992. 79–83.

hogy nem is volt szó nemzeti mozgalomról, az csak a történészek konstrukciója. A törzsi attitűd, Maxwell kifejezésével a hungaro-szláv tribalizmus, ebben az esetben arra utal, hogy a nemzeti mozgalomban nem létezett az etnikai–territoriális azonosság, mint feltétel.

Azonban a modern társadalomtudományban a tribalizmus fogalma, s még inkább a tribális-törzsi nacionalizmusé, vitatott. Politológusok és antropológusok körében használatuk elterjedt, mint posztmodern neo-tribalizmus, a kolonializáció kontextusán kívül azonban már a fogalom körülhatárolása is problematikus. A törzseket a kutatók manapság etnikai csoportnak nevezik, s a terminológiai változás egyben szemléletváltást is hordoz. Egyrészt az etnikumok esetében előtérbe került a kölcsönös érintkezés szempontja a törzsi izoláltsággal szemben, másrészt meghaladottá vált a modern társadalmakat a törzsiség tradicionális vagy primitív szervezetével szembeállító szemlélet. Utóbbi legismertebb példája Hannah Arendt fent említett elmélete: Arendt a totalitarizmus kontextusában tárgyalja a fogalmat, arra utalva, hogy a 20. századi diktatúrák a pánmozgalmaknak az államhatárokat nem méltányoló és az állampolgári helyébe a nemzeti közösséggel való azonosulást állító törzsi nacionalizmusa alapján építkeztek.¹⁵ Az elméletet kritizálták, mert egy egyébként a funkcionalisták körében gyakori értékítélet rejtőzik mögötte, amely szerint a faj vagy a törzsiség diszfunkcionális volt az ipari társadalmakban, mert az előző korszakok folyamatosan erodáló maradványait képviselte. A kritikusok szerint a tribalizmussal valójában a kolonizálók stigmatizálták az általuk létrehozott multinacionális kreációk nemzeti mozgalmait.¹⁶ Ez a (pán)európai univerzalizmus meggyőzően működött a 19. században a belső regionális és etnikai kolóniákkal szemben a nagy nyugati nemzeteken belül is, amelyek az emberiség avantgardjának tartották magukat.¹⁷

¹⁵ Arendt, 1992.

¹⁶ Berghe (van den), 1987. 3. Van den Berghe szerint a *tribes* és a *tribalism* teljesen haszontalan fogalmakká váltak, mert valójában nemzetet és nacionalizmust jelentenek. I. m. 62.

¹⁷ Barsa–Strmiska, 1999. 66. A törzsi fogalomhoz lásd még: Eriksen, 2008. 36–27.

Amikor tehát a modern tudomány az etnikum terminust, illetve képzett formáit használja, éppen hogy elhatárolódik az esszéisztikus publicisztikában időnként jellemző szemlélettől, amely leminősíti a törzsinnek és tribálisnak elnevezett kollektív, többnyire kirekesztő emóciókat – s ilyen leminősítő szemlélet volt Arendté is. Ráadásul az 1960-as évektől egyre inkább hangsúlyos állítás lett a fejlődéselvű asszimilacionizmus társadalomtudományi kritikájában, hogy nemcsak a nemzeti, hanem az etnikai identitás is a modernizációs folyamatoknak a terméke, ellentétben a törzsisel. A „tribális” használata ezért nehezen védhető Maxwellnél, ha viszont helyette etnikumról beszélünk, kétségkívül elvész az a plusz jelentésem, amely kifejezi a nacionalista narratíva egyébként aktuális megkérdőjelezését.

Azonban azt, hogy a problémakör jelentőségére Maxwell helyesen érzett rá, igazolja – a vele szemben hazai pályán játszó – Miroslav Hroch, amikor a cseh nemzeti mozgalom fő támasztópillérei között nevezi meg a pánszlávizmust. Elméletét kiterjesztve: a szláv egység eszméje a premodern társadalom recessziója során kialakuló identitásváltság¹⁸ megoldására szolgáló alternatívák egyike volt, amely párhuzamosan és bizonyos mértékig a cseh, a szlovák, a magyar vagy éppen az osztrák identitással konkurenciában született meg. Egyrészt erősítette a szlovák öntudatot azzal, hogy rámutatott a nagy szláv közösséghez tartozására, másrészt nehezítette a szlovák identitás világos elhatárolását a szlávságtól, mint fölérendelt kollektív kategóriától. Ez a hátrányos hatás azonban csak addig érvényesülhetett, amíg a szláv identitás igazolható alternatíva lehetett vagy hierarchikusan a szlovák fölé volt rendelve.¹⁹ Tehát a pánszlávizmust – elvileg – meg kellett haladnia egy „národovec”-nek, amit viszont Štúr nem tett meg, legalábbis nincs rá egyértelmű jel.

Vajon akkor mivel igazolható, hogy Štúr mozgalma mégis nemzeti volt? Az alapkérdésre, vagyis a Štúr-mozgalom nemzeti jellegének alá-

¹⁸ Lásd ehhez Hroch 1999. „Kam vlastně patříme” (Hová tartozunk tulajdonképpen?) című alfejezetét. 236–237.

¹⁹ Hroch, 1999. 248–249.

támasztására szolgáló magyarázatok abból a tényből indulnak ki, hogy létezik szlovák nemzet, sőt szlovák nemzetállam, ezért nyilvánvalóan léteznie kellett szlovák nemzeti mozgalomnak és mobilizációnak is. A modern politológiai szakirodalom alapján azonban a nem domináns etnikai csoportok nemzetalkotó folyamatainak megértése – függetlenül attól, hogy sikeresek-e vagy sem – csak úgy lehetséges, mint „... meghatározott interakciók specifikus terméke”. Ezen interakciók kontextusát (tehát ahol lejátsszódik) pedig „... különböző predispozíciók partikuláris konfigurációi és különböző tényezők kombinált működése jellemzik”. Vagyis, a nemzetalkotó folyamat beteljesedésének titkát a helyi perifériális társadalom fogékonyságainak és adott társadalmi és politikai folyamatoknak a „szerencsés” kombinációja jelenti.²⁰ A folyamat képlékeny és esetleges voltát igazolják az olyan megfigyelések, miszerint az új társadalmi kontextusban egyes fontos tulajdonságoknak az eredeti kontextusban esetleg nem volt semmilyen relevanciájuk, vagy: egy etnikai csoport olyan embereket fogott össze, akik más szituációban különböző csoportokba tartoztak volna.²¹ Nagy elvi hiba tehát egy izoláltan felfogott tényezőt vagy folyamatot kiragadni, s még rosszabb lehetőség valamely előre adott esszenciát feltételezni, amelynek kiteljesítése egyenes vonalúan elvezet a strukturált nemzeti közösséghez és a demokratikus nemzetállamhoz.²² Egy partikuláris vagy perifériális etnikai rezisztencia ugyanis nem feltétlenül nemzetalkotó, illetve nem feltétlenül reprezentálja a nemzeti mozgalmat, hiszen korlátozódhat részaspektusokra, mint például a birtokok vagy a szolgáltatások újraosztása. Ahhoz, hogy nemzetalkotó legyen, rendelkeznie kell alkalmas identitással és minden feltétellel az identitás mobilizálásához és politizálásához.²³ Az identitás sorsdöntő abban a folyamatban, ahogyan az objektív kulturális sajátosságokkal, mint dialektus, viselet, szokások stb. jellemzett, pusztán etnikai kategóriákból, az etnikai összetartozás öntudatával és annak elismerte-

²⁰ Barsa–Strmiska, 1999. 181.

²¹ Uo. 67–68.

²² Uo. 182. összefoglalása: 205.

²³ Uo. 189.

tése iránti vágygal jellemzett, társadalmi, kulturális és politikai igényeket érvényesítő etnikai közösség létrejön. Egy ilyen közösség, esetünkben a szlovák etnikai társadalom, a történeti forrásokban nem látszik, csak az elitcsoportok, amelyek közösségi igényeket reprezentálnak. Vizsgálódásaink során csak rájuk támaszkodhatunk, az általuk megfogalmazott igényekre. A megfogalmazás módja kardinális kérdés, mert ha az elit a közösség tagjainak individuális jogaiért küzd, akkor etnicitásról, pusztán etnikai csoportról beszélünk. Amennyiben viszont a kollektívum politikai realizálása a politikai diskurzus tárgya, nemzetiségről vagy etnonacionalista csoportról van szó. Ezen utóbbi kategóriát a modern politológia már a nemzetalkotó, a nemzetállapot megszerzéséért és elismertetéséért folytatott törekvések szintjeként tartja számon, ahol a közoktatás és a társadalmi élet más területei feletti kollektív kontroll, politikai rendszer vagy területiális adminisztratív alrendszer kiépítése, esetleg saját állam alapítása a cél. Jellemző még a szubetnikus kulturális változatosság nivellálása, a külön dialektusok, szokások, szimbólumok, vallási praktikák szelektálása, s ezeknek, mint általánosan elismerteknek a csoportszintre helyezése.²⁴

Az etnonacionalista kategória fent felsorolt kritériumai közül a legtöbbet regisztrálhatjuk Štúrék törekvéseiben. Štúr mozgalma ezért mint identitáspolitikai, vagyis identitást teremtő politikai mozgósítás potenciálisan valóban nemzetalkotó, amelyben azonban az össz-szláv gondolat volt és maradt az integráns identitáselem. Utóbbi tényező megenged egy olyan narratívát is, amely szerint Štúr a differenciálatlan szláv kollektívum kereteiben gondolkodott, vagyis a szlovák nemzeti emlékezetkultúrában emblematikusnak tartott nyelvkodifikáció helyett valóban a szláv egység eszméje a reprezentatív Štúr életművében. Amint pl. egyik főművében is olvasható, a nagy dilemma nem az volt, hogy csehszlovákok vagy szlovákok legyenek-e, hanem abban, hogyan legyenek pánszlávok.²⁵

²⁴ Barsa–Strmiska, 1999. 79.

²⁵ Štúr, 1846. 14–15. és tovább is.

A pánszlávizmussal mint ideológiával persze óvatosan kell bánni, már csak politikai konnotációi okán is. Eredeti értelemben mindössze annyit jelentett, hogy minden szláv ugyanazon a nyelven fog beszélni. Az ezt a célt megalapozó vagy támogató ideológiák nem vonták kétségbe, hogy a közös nyelvnek lesznek (irodalmi) dialektusai. A korszak irodalmában számtalan, még nem rögzült formában megnevezett szlovákok esetében a nyelvi környezet különösen meghatározó volt, mert Felső-Magyarország szláv nyelve gazdag változatosságot mutatott. Ahány régió, annyi nyelvvariáció, amelyek ráadásul keveredtek cseh, lengyel és ruszin irányban.²⁶ A megosztottságot fokozták a felekezeti és földrajzi adottságok is, és akkor még nem szóltunk a nem felső-magyarországi szlovákokról. Ennek a nagy kulturális változatosságnak az esetében a nagy kérdés, vagyis Štúr kérdése a következő volt: vajon sikerül-e egy elég nagyszámú „klienscsoportban” olyan közös identitást létrehozni, amely az adott kontextusban reprezentatív lehet, s ha a csoport vezetőjeként Štúr megnyilvánul, az nem a magánvéleménye, hanem a mozgalom álláspontja lesz. Ezután sikerül-e ezt a kulturális befolyást politikáivá konvertálni, aminek révén a „csoport” új, „alternatív társadalmi elit” karaktert szerez. A sikeresség kritériuma egyrészt a fennálló elitek passzivitása vagy döntésképtelensége, amellyel teret nyitnak, másrészt az új elit felkészültsége, hogy aktivitásával betöltse ezt a teret.²⁷

Izgalmas kérdés mindkettő, jelen előadásom kontextusában azonban a második kritériummal, pontosabban annak feltételeivel foglalkozom. Kollektív identitáselemet létrehozni egy olyan változatosságban, amely a szlovákokat jellemezte, szinte lehetetlen küldetés volt. A vállalkozás nehézségeit pregnánsan mutatja, hogy rögzült etnonímáról sem beszélhetünk még. A nyelvtudomány eredményeit most nem idézem, de számtalan példát olvashatunk erről pl. a történész Maxwell könyvében vagy Sykora tanulmányában is. Részletesen – Maxwell nyomán – Jungmann szótárát néztem meg, amelyből kiderül, hogy a cseh értelmiség, de leg-

²⁶ Maxwell, 2009. 79.

²⁷ Štaif, 2009. 14–16.

alábbis Jungmann és köre számára a szláv és a szlovák jelentések még nem váltak el egymástól. Slowansko még ugyanúgy jelentett *Slawenland*-ot, mint *Slowakei*-t (*Stolice hornjch Uhrů, kde Slowáci bydlejí* [Felső-Magyarország vármegyéi, ahol szlovákok élnek]), nyelvüket pedig *slowenčinának* és *slowančinának* egyaránt nevezték. A *Slowan* szócikknél Jungmann a *slowenský* (értsd szláv, ma viszont szlovákot jelent) törzsek felsorolásánál a szlovákot *Slowanként* (értsd: szláv) említi, és csak zárójelben pontosítja, hogy *Slowák*. A *Slowák* definíciója: *Slowan Uherský nad Dunagem, okolo Prešpurku a Nitry atd.* [Magyarországi szláv a Duna felett, Pozsony és Nyitra környékén stb.], ugyanakkor a *čirý Slowák: verus, genuinus Slavus*. Ráadásul a *Slowák* jelentésváltozata volt a *Slowan ze Slawonie* is, a mai szlovénok. Hogy még bonyolultabb legyen a dolog, a *Slowenec*, amely a szlovéneket jelöli, jelentette a szlovákokat is, mert a szlovák és a szlovén (*Slowák, Slowenec*) csak keleten különült el. S mivel a *Slowenský* és a *Slowanský* sem vált még el, a *slowenska řeč* akár szláv nyelvet is jelenthetett.²⁸ A „*slovenský*” szlováknak, a „*slovanský*” szlávnak fordítása modern tradíció, így aztán az olvasónak magának kell feloldania a kétértelműséget, holott ez még a kutatók számára is nehéz feladat.²⁹

Önmagában ez a mából zűrzavarnak látszó fogalmi változatosság is kétségessé teszi, hogy a Štúr-mozgalom esetében valamilyen jól differenciált etnonacionális identitást feltételezzünk. A káoszban Štúr maga sem tett rendet. Nem dönthető el sokszor, hogy Štúr éppen a szláv vagy a szlovák mozgalom érdekében lép-e fel, sőt, sokszor kétséges nála, hogy a kettő egyáltalán elkülönült-e. A közhiedelemmel ellentétben ikonikus munkája, a *Nářečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nářeči* is az össz-szláv eszméről értekezik elsősorban. Maga a szerző, Nikanor Grujićhoz írott levelében ezt a művét a szláv kölcsönösségről szóló könyvnek nevezte.³⁰ Akár egy konkrét példát is felvillanthatunk Štúr késői éveiből. Szreznjevszkijhez írt, szinte minden fontosabb for-

²⁸ Jungmann, 1837.

²⁹ Maxwell, 2009. 85.

³⁰ Matula, 1998. 53.

rásgyűjteményben idézett levelében a szlovák nyelv, mint az egyik szláv nyelvjárás kodifikációját tisztán szláv ügyként mutatja be, és Bernolák, valamint a saját írásrendszerét szembeállítva éppen azt emeli ki, hogy Bernoláké nem volt szláv, az övé viszont igen.³¹ A levélnek ez a szakasza egyébként más fontos mondatokat is tartalmaz: a cseh és az illír mozgalmat a szlávoktól idegen szeparatizmusként ítéli el, amit nem várnánk egy národovectől.³²

Viszont a szlovákkal szemben egy integráns össz-szláv identitás meglétét igazoló momentumokat Štúr esetében viszonylag könnyű összegyűjteni. A csehszláv társaság levelezésének egyik legmarkánsabb vonása a szláv egységmozgalom szervezése. Ismerjük Štúr előadásainak anyagát is: Szláviáról adott elő. A szláv egység gondolata domináns 1848-ban is, hiszen a szláv kongresszuson Štúr, valamilyen szláv együttműködés reményében az ausztrószláv koncepciót is megtorpedózta. S ha jobban belegondolunk, a forradalmi év őszén induló szlovák önkéntes akciók vajon szlovák akciók voltak? Szlovákok, lengyelek, csehek, morvák vettek benne részt, akár egy szláv idegenlégió. Az 1849-es kiábrándulás is értelmezhető össz-szláv kontextusban: a partikuláris ambíciók készte-többnek bizonyultak, mint a közös szláv érdek, azaz a „törzsi” érdekek aláaknáztak egy szláv együttműködést. Az 1850-es évek legelején aztán Štúr megírta a *Szlávság és a jövő világát*, amelyben lemondott arról, hogy a szláv nyelvnek lehetnek irodalmi dialektusai: „*az irodalmi sokszínűség csak gátolja a megértést, a lélek/szellem fejlesztését, a közös cselekvést*”. „*A másik dolog, amire a szlávoknak fel kell készülniük, a közös irodalmi nyelv, mert ki ne értené meg, hogy az irodalmak sokasága csak fékezi a megértést, a szellem fejlődését és a közös cselekvést?*”³³ Ebben az időszakban adott ki Štúr egy másik művet is, egy összehasonlító tanulmányt a szláv folklórról. Mivel nem talált szlovák kiadót, kénytelen volt a cse-

³¹ Štúr, 2012. 549. *slovenský* nyelvet ír, Lenko, 1948. 136. és Bokeš, 1962. 130. is *slovenský*-t. Viszont a Tatrín által kiadni tervezett műveket Bokeš ugyanitt *slovenský*-nak, Lenko *slovenský*-nek írja. A magyar fordítás itt Lenko gyakorlatát követi.

³² Uo.

³³ Štúr, 2012. 411.

heknél próbálkozni, s ekkor olyan érvet használt, ami igazolta Kollár érveit a Hlasowe-vitában,³⁴ vagyis hogy a szlovák irodalom önmagában nem áll meg: „*A szlovákok kevesen vannak Hungáriában, nem éri meg az erőfeszítést egyedül nekik írni és könyvet kiadni. A szlovák szerzőknek muszáj tágitani horizontjukat.*”³⁵ A fentiekből következő tanulságot Štúr levonta, s ennek szimbolikus aktusa volt, amikor 1850-ben újra politikai lapot akart kiadni Nagyszombatban, mely ugyan szlovák nyelven, de a következő címmel jelent volna meg: *Slovan, národnje novini* (Szláv, nemzeti újság). A szlovák nemzeti nyelv megszületése körüli elmentéket dokumentáló, s ezért a szakirodalomban gyakran idézett Hlasowe-vita szintén beilleszthető a szláv egység eszméjének kontextusába. Akárcsak Kollár, valójában Štúr sem akart független szlovák államot és nyelvet, hiszen mindketten a nagy szláv „nemzet” részének tekintették a szláv nyelvet beszélő szlovákokat: a vita arról folyt, hogy a szlovák a cseh törzs része-e, egy cseh dialektust beszélve, vagy egy saját szlovák nyelvjárást használó külön törzs.³⁶ A szláv pánmozgalom, mint integráns elem köré tehát szervezhető hiteles narratíva.³⁷ A partikuláris törekvéseket Štúr annak alapján ítélte meg, hogy erősítik vagy gyengítik egy szláv „szupernemzet” megszületését.

Az elmondottakra támaszkodva gondolom azt, hogy megkérdőjelezhető az a történetietlen gyakorlat, amely következetes nemzeti poli-

³⁴ 1846-ban, Prágában Jelent meg a „Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky” című kiadvány, melyben szlovák és cseh értelmiségiek érveltek Štúr nyelvreformja ellen. A kötet szerkesztője Ján Kollár, a biblikus cseh nyelv híve volt. A kötet élénk polémiát váltott ki a sajtóban és a magánlevelezésben is.

³⁵ Maxwell, 2008. 60–61.

³⁶ Uo. 59.

³⁷ Önmagában az egység-gondolat egyáltalán nem is volt extremitás. Már a modern nemzetek megalapításának pillanatában létrejött az összetartozásnak az etnikai-törzsin és az etnonacionális-nemzetin átívelő harmadik típusa, melyet a fejlődést a hőszembei testvériségig vezető pán-eszmék képviseltek. A szláv egység mellett a humanista utópiaprojektek egyike volt egyébként a (nyugat-) európai civilizációs küldetésstudat is. Barsa–Strmiska, 1999. 64.

tikusként interpretálja a valójában inkább szláv, mint szlovák identitását Štúrt. Kétséges, hogy bármikor is gondolkodott volna független szlovák nemzetben. Ugyanilyen visszafogottsággal kezelendő az az egyébként gondolatébresztő felfogás, amely viszont a Štúristák politikájának tribális jellegét fejtegeti, mert ugyan helyesen utasítja el és ellenpontoszza a retrospektív és esszencialista nemzeti értelmezést, ám – szerintem – a szükségesnél kisebb súllyal tárgyal egyes tényezőket, pl. az evangélikusok politikaivá konvertálható egyházi autonómiáját, valamint túlhangsúlyozza a diskurzus sok esetben nem kardinális ellentmondásait. Ez a metódus pedig azt a benyomást kelti, mintha Štúrék identitáspolitikai mozgalmának csupán „elképzelt”, „félreértett” szerepe lenne a szlovák nemzet és nemzeti identitás kialakulásában.

A Štúr-mozgalom esetében nyilvánvalóan megfelelő kiindulópontnak tekinthetjük a szinte minden témába vágó munkában már-már közhelyszerűen idézett, valójában azonban csak mechanikusan vagy felületesen alkalmazott Hroch-modellt a nem domináns nemzetek mozgalmairól. A modell a modern politológia elméleteket is inspirálta, amelyekre támaszkodva a 19. század első felének szlovák társadalmát általában formálódó etnonacionalista közösségként, azaz regionális etnikai nagycsoportként írhatjuk le, amelynek egyes – tehát nem az összes – identitáspolitikai mozgalmait az autonómiakövetelések és a független államiság reménye mobilizálja. Ezt a helyzetleírást nehéz lenne megvédeni, ha nem lett volna az 1848-as lipótszentmiklósi program, amelyet tekinthetünk a függetlenség/autonómia irányába mutató etnonacionalista törekvésnek, s amelynek megfogalmazásában jellemző az etnonacionalista nyelvezet. Amennyiben viszont tekintetbe vesszük, hogy a forradalmi időszak, mint hirtelen változás, éppen hogy nem a társadalomtörténeti kontinuitást tükrözi,³⁸ a Štúr-mozgalmat az etnopolitikai konfliktusok szakirodalmának egy másik kategóriájával is leírhatjuk. Az etnonacionalista mobilizációval sok hasonlóságot mutató, az etnikai

³⁸ Ezt mutatja egyébként kifejezetten konfrontatív jellege is. Zhrnutie a záver. Memorandum kontra Žiadosti. Holly, 2009.

vagy kulturális közösség nevében fellépő elitek mozgalmát ajánlom megfontolásra, annál is inkább, mert azt nem sikerült még igazolni, hogy Štúrek össz-szláv koncepciója erős szlovák háttérrel épült volna. Ez a típus jellemző a soknemzetiségű államokban, ahol nem az autonómia, hanem a hatalomból való részesedés az elsődleges cél, de a mozgalom bizonyos körülmények között radikalizálódhat. A Štúristáknak, mint szlavofil értelmiségű, laza szövésű, 1848-ban radikalizálódó csoportnak az identitáspolitikai mobilizációja számára a legígéretesebb hosszú távú stratégiai cél az elhúzódó és eredménytelen szecessziós harc utáni hatalommegosztásos megoldások kivívása volt.³⁹ Štúr eddig a felismerésig nem juthatott el, mert nem partikuláris szlovák nemzeti, hanem szláv szupernemzeti keretekben gondolkodott. *A szlávok és a jövő világa* a politikai életút kudarcát szimbolizálja: utolsó éveiben Štúr kikoszorúzta – Maxwell kifejezésével élve – a csehszlovák után a szlovák „tribalizmust” is, és ruszofil prófétává vált.⁴⁰

Visszatérve a bevezető Chmel-idézetekhez, Štúr a modern nacionalizmust, mint nemzeti ideológiát nem kanonizálhatta. Egyik vezető alakja volt egy szláv egységre alapozott identitáspolitikai mozgósításnak, amely potenciálisan nemzetalkotó volt ugyan, de Štúr ezt nem ismerhette fel...

Jogos kérdés persze, hogy kell-e mindig eszmei megfontolásokat keresnünk a döntések háttérében? Sok híve volt a szláv egységnek, s ennek praktikus okai is lehettek, amint ezt olykor igazolják történeti források: *„Vannak néhányan a cseh nyelvért rajongók közül, akik oly annyira gyűlöltek a németeket, hogy inkább orosz kormányzat alá akartak állni, mint a német-osztrák alá. Ez a káros gondolkodás veszélyezteti a cseh irodalmat, ezért arra kell majd törekednünk, hogy inkább németesedjen el minden cseh hazafi. Ezzel kapcsolatban az uralkodói rendőrségtől átirat érkezett a legfelső helytartóhoz, hogy engem egy ószláv nyelvtan kiadására bízassanak, hátha szlávjaink ezt a nyelvet jobban megkedvelik, mint az oroszot.”*⁴¹

³⁹ Salat, 2001. 32–33.

⁴⁰ Maxwell, 2009. 137.

⁴¹ J. Dobrovský V Zahradníknak, 1819. Idézi Hroch, 1999. 249.

Egy ilyen idézet gyakran többet sejtet a korabeli viszonyokról, mint számos tanulmány. Ugyan nem szlovák a kontextus, mégis azt gondolom, gondolatébresztő lehet akár Štúr esetében is. Azt az áthallást, mely egy esetleges kormányzati ösztönzésű nyelvreformra utal, nem kommentálok.

Források és szakirodalom

- Arendt* 1992 Arendt, Hannah: A törzsi nacionalizmusról. In: *Létünk*, 22. (1992.) 2–3. sz. 116–130.
- Barša–Strmiska* 1999 Barša, Pavel–Strmiska, Maximilián: Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva. Brno, 1999.
- Bednárová* 2015 Bednárová, Marcela: Slovakia a slovanská integrácia pohľadom Ľudovíta Štúra. In: Macho, Peter–Kodejová, Daniela a kolektív: Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život, dielo, doba verzus historická pamäť. Bratislava 2015. 69–85.
- Bednárová* 2006 Bednárová, Marcela: Slovanský kontext v spoločensko-politických postojoch Ľudovíta Štúra. In: *Historický časopis*, 54. (2006.) 1. 105-120.
- Berghe (van den)* 1987 van den Berghe, Pierre L.: The ethnic phenomenon. Westport, Connecticut London. 1987.
- Bokes* 1962 Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. I. 1848–1867. Zostavil a poznámkami opatril František Bokes. Bratislava, 1962.
- Bombík* 1993 Bombík, Svetoslav: Das Slawenthum ... ako Štúrovo odmietnutie západu. In: Štúr, Ľudovít: Slovanstvo a svet budúcnosti. Bratislava, 1993.
- Demmel* 2011 Demmel József: A szlovák nemzet születése. Ľudovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Pozsony, 2011.
- Eriksen* 2008 Eriksen, Thomas Hylland: Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák. Budapest–Pécs, 2008.
- Hollý* 2009 Holly, Karol: Historická narácia ako politický program. Analýza obrazov minulosti v programových textoch slovenského národného hnutia z rokov 1848 a 1861. In: *Forum Historiae*, 3. (2009.) 2. sz.

- Hroch* 2000 Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: *Regio*, 11. (2000.) 3. sz. 3–26.
- Hroch* 1999 Hroch, Miroslav: Na prahu národní existence. Touha a skutečnost. Praha, 1999.
- Jungmann* 1837 Slownjik česko-německý Josefa Jungmanna (...) Djl III. P-R. W Praze, 1837.
- Lenko* 1948 Zore nad Krivánom. Sborník o minulosti Liptova z príležitosti stého výročia Žiadostí slovenského národa v Lipt. Sv. Mikuláši 10. mája 1848. Red.: Lenko, Julius. Martin, 1948.
- Martinkovič* 2015 Martinkovič, Marcel: Slovanstvo, Európa a Rusko v myslení Ludovíta Štúra. In: Macho, Peter–Kodejová, Daniela a kolektív: Ludovit Štúr na hranici dvoch vekov. Život, dielo, doba verus historická pamäť. Bratislava, 2015. 100–114.
- Matula* 2000 Matula, Vladimír: Slovanský rozmer slovenskej politiky 1848–1849. In: Slováci v revolúcii 1848–1849. Zost.: Imrich Sedlák. Martin, 2000. 52–67.
- Maxwell* 2009 Maxwell, Alexander: Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism. London, New York, 2009.
- Maxwell* 2008 Maxwell, Alexander: Ján Kollár's Literary Nationalism. In: Kollár, Ján: Reciprocity between the Various Tribes and Dialects of the Slavic Nation. Ed. Alexander Maxwell, Bloomington, Indiana, 2008. 1–67.
- Pichler* 2011 Pichler, Tibor: „Západ” a „Východ” v etnickom romantizme Ludovíta Štúra. In: Pichler, Tibor: Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia. Bratislava, 2011. 31–47.
- Salat* 2001 Salat Levente: Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai. Marosvásárhely, 2001.
- Sojková* 2006 Sojková, Zdenka: K problematice Štúrova spisu Slovanstvo a svet budúcnosti. Elhangzott a 2006. 10. 29-én, Prágában megtartott Štúr-konferencián.) <http://www.litcentrum.sk/36710>
- Sýkora* 1992 Sýkora, Peter: Úvod do mytológie slovenského národa I–II. Literárny týždenník 5 (11-12): 12-13, 1992.

- Štaif* 2009 Štaif, Jiří: František Palacký. Život, dílo, mýtus. Vyšehrad, Praha, 2009.
- Štúr* 2012 Štúr, Ludovít: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Štúr* 1846 Štúr, Ludovít: Nářečja slovenskuo alebo potreba písanĳa v tomto nárečí. V Prešporku 1846.
- Verdery* 2004 Verdery, Katherine: „Nemzet” és „nacionalizmus”. Merre tovább? In: Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Kántor Zoltán. Budapest, 2004. 379–386.

Utószó

Kánontól kánonig. Ludovít Štúr (újra)értelmezései

Jelen írás nem közvetlenül Ludovít Štúrral, hanem az emlékezetével kíván foglalkozni. Ehhez a lehetőséget az teremti meg, hogy több mint kétszáz éve, 1815-ben született, és bő másfél évszázada, 1856-ben halt meg. Ennyi idő bőségesen elegendő ahhoz, hogy az egykor élő emberről leváljon és önálló „életre keljen” saját emlékezete, pontosabban leváljanak emlékezetei. Miért van ez így? Gyáni Gábor szerint az újragondolt történeti tudást a permanens újraértelmezés alapozza meg.¹ Általánosan elfogadott alapigazság, amire többek között Takács Tibor mutatott rá, hogy a múltat tökéletesen rekonstruálni lehetetlen: *„A források nem önmagukért beszélnek, ha így volna, semmi szükség sem lenne a történet-szekre. A múlt eseményei akkor válnak történelemmé, ha jelentést társítunk hozzájuk. Ez a jelentésadó tevékenység a történész fő feladata, ami óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel is jár.”*²

Értelmezések születtek és születnek egy személy esetében is (ezek közül az elsők a közvetlenül a halál után megjelenő nekrológok), amik egy ideig, amíg a kortársak élnek, személyes élményekből is táplálkoznak. Azután az idő előrehaladtával csak közvetett emlékekből, nyomokból, hagyományokból lehet rekonstruálni az egykori életutat. Egy darabig még az őt személyesen ismerők elbeszélései csiszolják azt, idővel ezek a „nyomok” elkopnak.

Alapesetben viszont egy történész érdeklődése a ráakódott ideológiai tartalmú hozadékoktól megtisztított személyiséget övezi, nem egy

¹ Gyáni, 2010. 14.

² Takács, 2007. 24.

szoborrá vagy ikonná „nemesedett” alakot. Egy történeti személyiség életét nem „illik” szakmaiatlan módon kiragadni korának viszonyai közül és más, későbbi értékrendek mentén kikristályosodott prioritások mentén mérlegelni. Így a Štúrt körülvevő fizikai és szellemi környezet ismerete nélkül a valódi megértés esélye csekély. Ezt figyelmen kívül hagyni szakmai hiba, tekintetbe vétele ellenben további részletesebb ismeretekre sarkall.

Ugyanakkor érdekes kutatási terület az is, hogy mit őrzött meg és mit hagyott el, sőt mit akart megőrizni és mit óhajtott elvetni egy már lezárt életműből a változó emlékezet. Bizonyos mértékig, mint már esett róla szó, természetes erózióról beszélhetünk. De ezt a jelenséget számos tényező befolyásolhatja, így az emlékek foszladozásán túl – közeleti szereplő esetében különösen – a mindenkori politika és az ahhoz tapadó, azt megalapozó ideológia. A személyiség és alkotása könnyen válhat egyfajta kánon részévé, igazodva ahhoz, szükségszerűen torzulva is ezáltal. Ez a folyamat pedig, az átalakuló, sőt inkább átformált személyiség és életmű létrejötté, változása éppoly érdekes lehet egy történéshöz, mint a valós alak.

Štúrral ez történt: 1856-ban élete fizikai és tudati síkon egyaránt véget ért. Ám azzal jószereivel egy időben kelt útra és vált önállóvá, elhalványítva, háttérbe szorítva a valós alakot, a szlovák nemzet lánglelkű vezetőjének mítosza. Mintha a 19. századi német irodalom egyik ismert és elterjedt toposza, a Doppelgänger lépett volna színre. A megkettőzött én, amelyikből azután az egyik, történetesen a másolat, az árnyék bizonyul erősebbnek. Képi hasonlattal élve: mintha az élő alak árnyékot vetett volna, amely szükségszerűen hasonlít rá, hordozza vonásait, tükrözi kontúrjait, mivel belőle fakad. De a „minta” megsemmisülésével az árnyék nem tűnik el nyomtalanul, engedelmeskedve a természet törvényeinek, hanem leszakad „tulajdonosáról”, önálló életre kel, saját jellemrajza és története formálódik.

A döntő különbség az, hogy az egykor élő személyiség egy valódi entitás, míg az árnyék/legenda tulajdonságait mások határozzák meg, töltik meg az alakot újra és újra tartalommal és idomítják a maguk el-

képzeléseikhez. Valahogy úgy, ahogyan Jevgenyij Svarc (1896–1958) orosz/szovjet író gondolta tovább egykor Hans Christian Andersen (1805–1875) dán meseíró történetét, ami pedig Adalbert von Chamisso (1781–1838) Schlemihl Péterének hatására született meg. Svarc *Az árnyék* (*Тень*) című, 1940-ben írt munkájában a főszereplő tudós árnyéka önálló életre kel és cselekedeteit legkevésbé sem befolyásolja az igazi tudós gondolatai, akarata, szándéka. Károly Sándor (1894–1964) aradi újságíró, író Mata Hari/Margaretha Geertruida Zelle (1876–1917) kapcsán e folyamatot ekképp jellemezte alig egy évtizeddel a szerencsétlen kimenetelű kémkedése miatt kivégzett táncosnő halálát követően: „Mata Hari halála után tizenkét évvel misztikumná finomulva, justizmord áldozatává nemesedve áll a világ előtt.”³

Visszatérve Štúrhoz: Demmel József közelmúltban megjelent, vele foglalkozó kötetei⁴ komoly szakmai visszhangot váltottak ki mind Szlovákiában, mind pedig Magyarországon. Magyar történész ilyen mélységben nem kutatta Štúrt, éppenséggel szlovák sem sok. A köteteket övező figyelem egyik fő oka, hogy az újraértelmezés/újraértékelés Štúr személyét illetően több mint aktuális. Miközben a szlovák társadalom túlnyomó többsége a legismertebb történelmi alakjaként, ikonikus hőseként tekint rá, életművének évtizedek óta egyik legkiválóbb kutatója, Rudolf Chmel okkal vetette fel,⁵ hogy a Štúr nevet Szlovákiában jószerivel mindenki ismeri, ám hogy mik voltak gondolatai, nézetei, cselekedetei, megválaszolatlan kérdés a többség számára.⁶ Mert létezik ugyan egy kanonizált Štúr-alak, ám erre az ideológiák számos rétege (nacionalista, kommunista) rakódott rá és lepte be, közhelyszerűvé torzítva azt.

³ Károly, 1929.

⁴ Demmel, 2011.; Štúr, 2012.; Demmel, 2015.

⁵ Chmel nevéhez fűződik a legújabb szlovák Štúr-szövegkiadás is: Štúr, 2007. Magyar nyelvű ismertetése: Vesztróczy, 2009.

⁶ „Még egy olyan alapvető fontosságú személyiség is, mint Ludovít Štúr, a szlovákok jelentős, ha ugyan nem teljes többsége számára inkább iskolásan formális, majdhogynem halott szimbólum, semmint értelemmel bíró, inspiratív, élő jelkép. S ez annak ellenére van így, hogy az ezredfordulón egy anket során a szlovák közvélemény a legjelentősebb szlováknak nyilvánította.” Chmel, 2009. 3.

Ehhez társult még egy szinte spontán hozadék is, hasonló ahhoz, ami talán Batthyány Lajos (1807–1849) esetével hozható párhuzamba magyar viszonylatban. Batthyány nevéhez „*két olyan dolog kötődik, amely tökéletesen alkalmas arra, hogy elfedje személyiségét és cselekedeteit: az, hogy ő volt az első magyar miniszterelnök, illetve koncepción alapuló kivégzése. E két, könnyedén memorizálható tény ismerete azt látszik sugallni, hogy jelentős tudás birtokában vagyunk öt illetően, többnyire azonban közhellyé merevült mondatok ismételtetése tapad nevéhez, szigorúan a fentiek mentén körözve. Ha valaki bármiben az első, az eleve alkalmas arra, hogy más, meglehetősen fontosabb tényezők háttérbe szoruljanak, így a gróf esetében reformkori politikai szerepe. A mártirhalál ugyanakkor glóriát von alakja köré. Meglehetősen groteszk, hogy az igazságtalan ítélet és a brutális kivégzés érdemmé nemesedik...*”⁷ A két fenti tényező tehát jószerivel mindent elfed, ismeretük ugyan a megalapozott tudás érzetét kölcsönözheti, ám Batthyány alakja homályban marad, a felszínesség tort ül. A közelmúltban (2007) Batthyány születése kétszázadik évfordulójának messze nem volt akkora visszhangja, mint az azt pár évvel (2003) megelőző Deák Ferenc-bicentenáriumnak.

Štúrra is igaz Stéfán Ildikó Batthyányival kapcsolatos sommás értékelése: „*Alakja üres: minden kor megtöltheti valami jelentéssel.*”⁸ Tényleg megtölti: a Štúr iránt mostanában megélelnkülő szlovák érdeklődést, mi több az ehhez tapadó, szemtelenül humoros önreflexiót jelzi pl. a szlovákiai Shtoor (sic) Pub kocsmahálózat működése vagy a fiatal komáromi/komárnói magyar filmrendező, Molnár Csaba ironikus hangvétellű, ám nagyon is komoly kérdéseket feszegető, 2010-ben készült rövid játékfilmje (*Posledné dni Ľudovíta Štúra/ Ľudovít Štúr utolsó napjai*).⁹

Nem írható hát a véletlen számlájára, hogy Štúr újraértékelésének szándéka a szlovák és magyar történettudomány berkein belül is látvá-

⁷ Katona, 2007. 560–561.

⁸ Stéfán, 1993. 15.

⁹ Utolsó napjai, 2011.

nyosan tetten érhető. A budapesti Szlovák Intézet 2012. április 24-én például konferenciát rendezett Štúr értelmezéseiről, szlovák és magyar történészek részvételével.¹⁰ A házigazda igazgatónő, Jana Tomková megnyitójában külön kiemelte, hogy az érdeklődés a ráakódott ideológiai tartalmú hozadékoktól megtisztított Štúrt övezi, nem egy szobrot vagy ikont. Hangsúlyozta, hogy a történeti alak életét nem szabad önkényesen kiragadni a maga korának viszonyai közül és más, későbbi kánonnak megfelelő prioritások mentén értékelni. Így az előadók valamennyien Štúrról és koráról beszéltek, amikor szűkebben vett témájukat tárgyalták.

Ennek szellemében a Demmel-féle monográfia nem mellőzi az alapvető életrajzi adatokat, a szerző mégis karakteresen súlypontoz és kiemel meghatározó elemeket, ezeket és hátterüket tárgyalja részletesebben, miközben rámutat, hogy kibékíthetetlen ellentét van a magyar és szlovák nemzeti narratívák kánonjai között.¹¹ Ami azonban itt és most a legfontosabb: felhívja a figyelmet, hogy a korábbi (cseh)szlovák Štúr-értelmezések egyik legnagyobb hibája volt, hogy élete minden ismert elemét „a hozzá kapcsolódó megkérdőjelezhetetlen nemzeti történeti kánon irányából értelmezték”.¹² Nem véletlen, hogy a *hagiografia* szót is használja. A későbbiek tükrében is érdekes adalék, hogy Daniel Lačný, Štúr egyik modori ismerőse (aki aztán közeli bizalmasaként igyekezett felüntetni magát) szinte ereklyeként teszi el a halott Štúr néhány csontját, amelyeket kifőzött. Egyik darabját később Štúr öccsének, a másikat bizonyos Šimek könyvkötőnek adta, a harmadikat pedig magánál tartotta.¹³ Még érdekesebb azonban ez, ha nem a már megkötött Štúr-ká-

¹⁰ A résztvevő történészek az előadások sorrendjében: Matus László (MÁV Központi Irattár), Peter Macho (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Hermann Róbert (Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Daniela Kodajová (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Katona Csaba (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet).

¹¹ Demmel, 2011. 14.

¹² Uo. 21.

¹³ Uo. 33.

non felől közelítünk hozzá. Štúr egyedülálló nemzeti váteszként való megjelenítése halálakor ugyanis még korántsem öltött formát. A fenti mozzanatban éppen e mítosz (az egyik Doppelgänger) születésének egyik első jelét láthatjuk, nem pedig a már létező kultusz megnyilvánulását.

A Demmel-kötet tehát épp arra tett határozott kísérletet, hogy Štúrt kiragadja mind a heroizáló szlovák, mind a diabolizáló magyar nemzeti történeti narratíva erőteréből. Arra, hogy azok retrospektív, szélső esetben anakronizmusba hajló, a kánonba ágyazott alakot visszamenőleg viszonyítási ponttá alakító, annak mindent alárendelő, történelmietlen megközelítése helyett Štúrt a maga korának viszonyai között értelmezze. Vagyis: nem az eredmény (Štúr lezárult életműve) felől, hanem a kezdetektől indul ki, azon kérdések mentén, amelyekre Štúr maga is kereste a választ. Ez a törekvés ütközik a mindenkori kánon Štúrról alkotott képével: *„Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a kánon megkérdőjelezésével nem kifejezett mítoszrombolás, Štúr személyének dehonesztálása a célunk, hanem hogy a kegyelet és tisztelet által (még a szigorú értelemben vett szakmai munkákban is) alapvetően meghatározott képet a források valóságához közelebb álló portréra cseréljük.”*¹⁴

Ehhez a kulcsot leginkább az egykorú források jelentik. A Demmel által szerkesztett Štúr-forráskötet¹⁵ alapvetően kétféle szöveget foglal magába: a Štúr által keletkeztetett (és ezekhez kapcsolódóan a Štúrnak vagy Štúrról szóló) kortárs forrásokat (röpiratok, beszédek, levelezések stb.), továbbá a Štúrról szóló, ám későbbi évekből származó dokumentumokat. Ezek igencsak megerősítik azt a képet, amit az előzőekben felvázolunk. Azt, hogy a történeti Štúr (akinek alakját a források özönéből kell kihámozni), mennyire más, mint a szlovák pantheon Štúrja(i), és mennyire összetettebb, mint a nem éppen árnyalt magyar Štúr-felfogás.

A kánon(ok) változásai is jól nyomon követhetőek. Ugyanis míg magyar oldalon meglehetősen egyoldalúan „el lehetett intézni” a hatá-

¹⁴ Demmel, 2011. 21.

¹⁵ Štúr, 2012.

lyos magyar közjog és a történeti Magyarország területi integritása felől közelítve a kérdést, a szlovák „térfélen” Csehszlovákia létrejötte bonyolulttá tette Štúr szellemi örökségének „kezelését”. Az első, még a kortársaktól származó emlékező szövegek nem jelenítik meg az első és egyetlen vezért, a tévedhetetlen harcost, aki megingás nélkül tör célja felé. Kritika, személyes ellenszenv, viták emlékei bontakoznak ki e korai források nyomán. Az idealizált hős képe lassan formálódva az 1880-as évekre ágyazódott be a szlovák értelmiség tudatába, döntően Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) 1881–1884 között írt, folytatásokban megjelent műve¹⁶ nyomdokain, ami aztán tovább transzformálódott 1920 után, Csehszlovákia létrejöttével, ahol Štúr csehekkel folytatott vitái hirtelen kényelmetlenné váltak. Nem véletlen, hogy a magyar országgyűlés szlovák képviselőjeként Milan Hodža (1878–1944) számára politikai eszménykép volt Štúr 1907-ben, míg ugyanő 1920-ban, csehszlovák egyesítésügyi miniszterként (ministr unifikací Československa) már felrótta Štúrnak az önálló szlovák utat, amely a csehektől elválasztott szlovákok feletti magyar nemesi uralom konzerválásához járult hozzá – szerinte. A két háború közötti Csehszlovákiában valóban nehéz volt kezelni a szlovák önállóság érdekében a csehekkel is konokul szembenálló Štúrt, hiszen fellépése ellentétben állt a csehszlovák nemzetegység ideájával.

Ide kívánczik Štúr egyik legnagyobb szabású munkája (*A szlávok és a jövő világa*). Nem véletlen, hogy sokáig nem látott napvilágot szlovákul. Annak ellenére, hogy az 1851-ben írt munka az első olyan politikai koncepcióként értékelhető, amely felvázolta a szlovák és a magyar nemzet teljes különválását. Nehéz ugyanis bármiféle ideológia sérelme nélkül arról értekezni, hogy egy alapvetően liberális felfogású férfi nemzetiségi alapon szembekerül az ugyancsak szabadelvű forradalmi Magyarországgal, amely számára elfogadhatatlan a szlovákság önálló nem-

¹⁶ Az első olyan munka, amely tisztán a kanonizált Štúrt állítja előtérbe, innentől jószereivel megkérdőjelezhetetlen vezető szerepe, noha ez korábban egyáltalán nem így volt. Hurban, 2016.

zeti léte, és bizalmát az abszolutista Bécsbe veti. Majd ebbéli reményeiben súlyosan csalatkozva az ultrareakciónak nevezhető Oroszország felé fordul és mintegy megtagadva korábbi nézeteit, egyesült szlávsgot, pravoszláv hitű és orosz nyelvű államot vizionál: mintha azt a pánszláv egyesülést vázolná, amitől magyar ellenfelei korábban – irreálisan – leginkább viszolygtak.

Ám ez az elképzelés szlovák és csehszlovák szemmel nézve is elfogadhatatlannak bizonyult – épp attól, akit a szlovák önállóság és függetlenség első számú harcosaként tartanak számon. Ez a mű szemléletesen példázza a kikristályosodott mítosz lendületes hérosza és a kétségek között vergődő, utat kereső, csalódásoktól megedzett, egyúttal meghasonlott ember közötti különbségeket.¹⁷ Štúr talán leginkább vitatott írásos munkájának sajátos sorsa arra szolgáltat példát, hogy miként került az írója halála után önálló útra lépett mű az újabb és újabb ideológiák hálójába, hogyan változott annak értékelése, ahogy megkísérelték a különféle eszmerendszerek struktúrájába illeszteni azt. Csakúgy, mint Štúr alakjának egészét.

Az válik tehát egyértelművé a források alapján, hogy a mindenkori politika magához ragadott egy-egy szeletet a gazdag és nemegyszer elmentmondásos Štúr-életműből, majd azt Štúr egészeként igyekezett felmutatni, piedesztálra emelni. Az „*Ipse dixit!*” elvét pedig arra felhasználni, hogy saját ideológiáját ezzel a torzult emlékezetű Štúrral támassza alá. Szélsőséges azonosulási törekvésre is hozható példa. Ez Jozef Tisóé (1887–1947), akinek nagyon is kapóra jött az önálló szlovákság štúri gondolata, és aki olyan helyen, nevezetesen Bánon (Bánovce nad Bebravou) állítatott fel 1936-ban Štúr-emlékművet (az első Štúr-emlékmű), ahová Štúr nem is kötődött. Ám ő maga korábban itt volt káplán, majd plébános.

¹⁷ Nem véletlen, hogy Daniela Kodajová történész *A szlávok és a jövő világa kanyargós útja a szlovák olvasóhoz, avagy miként befolyásolta a szlovákok generációinak Štúrhoz való viszonyát e mű deformálódó emlékezete* címmel tartotta meg előadását a fentebb már említett budapesti konferencián.

Ennél világosabban kevés dolog mutatja meg, hogy mennyire esz-
közzé tud silányulni egy életmű. Más kérdés, hogy aztán a tetteiért éle-
tével lakoló Tiso Štúr iránti elkötelezettsége nem volt összeegyeztethető
a soron következő, történetesen kommunista ideológiával, ami termé-
szetesen egészen máshogy viszonyult Štúrhoz, mint akár a Tiso- és
Tuka-féle Szlovák Állam, akár az azt megelőző csehszlovák polgári ál-
lamalakulat. Ekkor már az elnyomott nép felszabadításáért küzdő harcos
szerepét kapta Štúr, az internacionalista világforradalom jegyében. Her-
fried Münkler megállapítása, amelyet a német politikai mítoszok kap-
csán tett, szélesebb téren is igaznak bizonyult tehát: „*A második világ-
háború után [...] olyan mítoszpolitikai fordulat következett be, amelynél
radikálisabbat elképzelni sem lehet.*”¹⁸

Összességében három plasztikus kép rajzolódik ki a štúri örökség
sorsát vizsgálva. Egyfelől ott egy élet kettős fénytörésű olvasata: az utat
kereső Štúré, majd az erről mindinkább leváló és távolodó, töredezett
sziluettű kánoni Štúr(ok)é. A két (vagy több) alak háttérében pedig
mind erősebb kontúrokkal felsejlenek a nagyobb dimenziók: a megszü-
lető, majd formálódó 19., sőt 20. századi szlovák kultúr- és politikai nem-
zet. Štúrnak nem jutott hosszú élet, de a pár évtized, amikor formálhatta
nemcsak a maga, hanem nemzete sorsát, oly korban, az európai naciona-
lizmus virágkorában adatott meg neki, amely felszabadította és egy célra
fókuszálta kiapadhatatlannak tűnő energiáit. Ennek nyomán született
a szlovákokból szlovák nemzet és több mítosz is. A saját mítoszai, amelyek
oly teherként nehezedenek rá, hogy nem is látjuk őt valóságában.

A harmadik kirajzolódó kép pedig az, hogy valós személyisége és a
kanonizált alakok összevetése mégis kudarcok soráról vall. A kanonizáció
kudarcairól. Štúrt ugyanis lehetetlen volt bármiféle ideológiai alapú
történetírásba csonkítatlanul elhelyezni. Mindig akadt életének olyan
eleme, amely szétfeszítette a kereteket. Ez nem feltétlen Štúr személyi-
ségéből fakad, hanem a kanonizáció műfaji sajátossága. Huizinga írta
A középkor alkonyában, hogy a történész feladata az élő embert keresni

¹⁸ Münkler, 2012. 8.

a poros iratok között. Egy élő ember azonban semmiféle mátrixba nem illeszthető be maradéktalanul. Ez pedig igaz Štúrra is, éppúgy, ahogy bárki másra, akit kanonizálni akarnak.

A tanulság az, hogy végre nem valamiféle éppen aktuális ideológia, eszme, irányzat diktálta rendszerhez kellene idomítani a történeti tényeket. Demmel Józsefet idézve: „*A választott módszertan következetes érvényesítésnél fontosabb törekvésem ugyanis, hogy Ludovít Štúrt elhelyezzem a kor társadalmi valóságában, lefejtve róla a kánon által utólagosan ráruházott szerepeit.*”¹⁹ Szándékával nincs egyedül. A szlovák és magyar történészek között mind többen tartják fontosnak a közös történelem ellentmondásosnak látszó elemei, vitatott személyiségei lehetőségek szerinti valós megértését. Štúr e téren is úttörő lehet, hiszen a „*várakozási horizont és a megélt valóság rövid életű egybeolvadása*”²⁰ még nem következett be.

Katona Csaba

Források és szakirodalom

- Chmel* 2009 Chmel, Rudolf: Ludovít Štúr a szlovákok emlékezetében. In: Fórum, 11. (2009) 1. sz. 3–26.
- Demmel* 2011 Demmel József: A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Pozsony, 2011.
- Demmel* 2015 Demmel, József: Ludovít Štúr. Bratislava, 2015.
- Gyáni* 2010 Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In: Gyáni Gábor: Az elveszített múlt. Budapest, 2010. 12–31.
- Hurban* 2016 Hurban, Jozef Miloslav: Ludovít Štúr. Rozpomienky. Bratislava, 2016.
- Katona* 2007 Katona Csaba: „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemtésének háttere. In: Kisebbségkutatás, 16. (2007) 3. sz. 539–562.

¹⁹ Demmel, 2011. 24.

²⁰ Münkler, 2012. 6.

- Károly* 1929 Károly Sándor: Mata Hari. In: *Korunk*, 3. (1929) 3. sz.
http://epa.oszk.hu/00400/00458/00241/1929_03_4800.html
- Münkler* 2012 Münkler, Herfried: *A németek és mítoszaik*. Budapest, 2012.
- Stéfán* 1993 Stéfán Ildikó: Batthyány Lajos halála és temetése. In: *Sic Itur ad Astra*, 7. (1993) 2–4. sz. 6–17.
- Štúr* 2012 Štúr, Ludovít: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012.
- Štúr* 2007 Ludovít Štúr: *Dielo*. Ed. Chmel, Rudolf. Bratislava, 2007.
- Utolsó napjai* 2011 <http://www.bumm.sk/61841/ludovit-stur-utolso-napjai.html> (a letöltés ideje: 2016. április).
- Vesztróczy* 2009 Vesztróczy Zsolt: *Ludovít Štúr művei*. In: *Pro Minoritate*, (2009) 2. sz. 145–150.

Szerkesztői megjegyzések

A kötetben szereplő tanulmányok a 2015. szeptember 24-én, Budapesten, a Szlovák Intézetben, „*Ludovít Štúr – magyar tükörben*” címmel, Ludovít Štúr születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett konferencia előadásainak írott változatai. Bár valamennyi írás szerzője magyar történész, a konferencia és a kötet koncepciója nem Štúr „magyar értelmezésének” a reprezentálása, életrajzának magyar szempontú „korrekciója” volt, hanem az, hogy a szerzők saját, szűkebb szakterületükből kiindulva érdemben reagáljanak a Štúrral kapcsolatos, az emlékévé kapcsolásán amúgy Szlovákiában kifejezetten megélt tudományos diskurzusra. A tanulmányok Eva Kowalská elő- és Katona Csaba utószavával, külön szlovák és magyar nyelvű kötetekben jelennek meg a Kor/ridor Könyvek között.

A szerzőkről

Deák Ágnes (1960) történész (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modernkori Magyar Történeti Tanszék). Kutatási területe a Habsburg Birodalom 19. századi története.

Demmel József (1982) történész, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete tudományos munkatársa. Kutatási területe a 19. századi szlovák társadalom története Magyarországon.

Katona Csaba (1971) történész, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke, a Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja, több folyóirat szerkesztője.

Kertész Botond (1971) történész, az Evangélikus Országos Múzeum tudományos munkatársa. Kutatási területe a 19–20. századi evangélikus egyháztörténet.

Matus László (1966) történész, levéltáros (MÁV Központi Irattár). Kutatási területe a 19. századi evangélikus egyháztörténet, amelynek keretében elsősorban Ján Kollár pesti éveit kutatja.

Névmutató

- Albrecht főherceg 24
Ambrózy János 20
Andersen, Hans Christian 90
Angyal Dávid 15, 31
Arendt, Hannah 73, 75–76, 85
Attems, Heinrich 15, 19–24, 28–29
Bach, Alexander 13–14, 19–22,
28–29, 32
Bakoš, Ludovít 51, 66
Ballagi Mór 42
Balogh Margit 35–36, 48
Barša, Pavel 75, 77–78, 82, 85
Batthyány Lajos 91, 97–98
Bednárová, Marcela 72, 74, 85
Belcredi, Richard 12
Beniczky Lajos 24–25, 29, 31
Benža, Mojmír 36, 48
Berger, Tilmann 74
Berghe (van den), Pierre L. 75, 85
Bernolák, Anton 55, 66, 81
Bokes, František 81, 85
Bokrányi János 23
Bombík, Svetoslav 72
Bórik, Daniel Jaroslav 15, 19
Bossányi Simon 28
Chamisso, Adalbert von 90
Chmel, Rudolf 90, 97
Coman, Mihai 53, 66
Cottle, Simon 53, 66
Čunderlík 25
Daly, Robert 53, 66
de la Motte 14–15
Deák Ágnes 5, 8, 11, 18, 20, 31
Deák Ferenc 65, 91
Demmel József 5, 7, 11–12, 15–16,
25–26, 31–36, 48, 50, 55,
57–58, 60, 62, 64, 67–69, 74,
85, 87, 90, 92–93, 97–98
Eötvös József 65
Eriksen, Thomas Hylland 75, 85
Fabiny Tibor 33, 48
Fándly, Juraj 54
Ferenc József 20
Forgách Antal 19, 23
Francisci, Ján 27, 72
Gergely Jenő 33, 35–36, 48
Geringer, Karl Freiherr von 14,
18–20, 23, 27–28

¹ A névmutatóban Ludovít Štúr nevét nem tüntettük fel külön, mivel a kötet csaknem minden oldalán szerepel.

Golán, Karol 51, 67
 Görgey Albert 33, 48
 Görgey Artúr 33
 Grujić, Nikanor 80
 Grünwald Béla 65
 Gyáni Gábor 88, 97
 Haan Lajos 61, 68
 Hánrich, Fraňo 21
 Hermann Róbert 92
 Hetényi István 42
 Hlaváč, Ján 23
 Hodža, Michal Miloslav 11, 22, 24,
 27–28, 36
 Hodža, Milan 94
 Hodža, Ondrej 17, 20, 25
 Holec, Roman 50, 67
 Hollý, Ján 25, 27
 Holly, Karol 83, 85
 Horváth, Jozef 24, 25
 Hroch, Miroslav 73–74, 76,
 83–84, 86
 Hučko, Ján 51, 67
 Hurban, Jozef Miloslav 11, 15,
 17–22, 24–28, 30, 36, 56,
 94, 97
 Jesenský, Ján 21–22, 24, 27
 Jozeffy, Pavol 55
 Jungmann, Josef 79–80, 86
 Juriček, Ján 51, 67
 Kamenec, Ivan 51, 67
 Kantek, Karol 16, 30–31
 Károly Sándor 90
 Katona Csaba 5, 91–92, 97, 99
 Kempen 13–15, 20–21, 24–26, 28
 Kertész Botond 5, 33–34, 37, 48
 Kiss Szemán Róbert 56, 67
 Kodajová, Daniela 51, 67, 92, 95
 Kolář, František 4
 Kossuth Lajos 33, 48
 Kotz 24
 Kovács Anna 4
 Kowalská, Eva 5, 7, 99
 Kövér György 53, 67–68
 Krauß, Karl 22, 28
 Kusendová, Dagmar 36, 48
 Lačný, Daniel 12, 63, 66, 68, 92
 Lang, Johannes 39
 Launer István 58–59, 68
 Lenko, Julius 81, 86
 Luther Márton 38–40, 43, 45, 49
 Macho, Peter 85–86, 92
 Mailáth János 39–41
 Marczali Henrik 32
 Maróthy, Daniel 62, 68
 Martinkovič, Marcel 74, 86
 Matovčík, Augustín 11, 31
 Matula, Vladimír 72, 86
 Matus László 5, 8, 71, 92
 Maxwell, Alexander 74–76,
 79–80, 82, 84, 86
 Mescha 24–25
 Minich, Daniel 28
 Molnár Csaba 91
 Mráz, Andrej 51, 68
 Münkler, Herfried 96–98
 Nowak, Margi 53, 68
 Obermayer, Juraj 25
 Oross András 12
 Osztroluczky Géza 15
 Osztroluczky Miklós 15
 Osztroluczky, Erzsébet 60
 Palacký, František 87

Palárik, Ján 25
Palkovič, Juraj 55
Papánek, Juraj 54
Passia, Radoslav 51, 68
Petőfi Sándor 33
Pichler, Tibor 54, 60, 68, 71, 86
Podolski, Joseph 29
Protmann, Joseph 24
Rajevszkij, Fjodorovics 30
Rajská, Bohuslava 62, 68
Rapant, Daniel 47, 49
Révay Simon 64
Rowe, Sharon 53, 68
Ruttkay, Fraňo 51, 68–69
Salat Levente 84, 86
Sashegyi, Oszkár 11, 18, 32
Sklenár, Juraj 54
Škultéty, August 60
Slabey, Matej 21
Sojková, Zdenka 71, 86
St. John, Graham 53, 66, 68–69
Štaif, Jiří 79, 87
Stéfán Ildikó 91, 98
Štefanovič, Samuel 21, 62, 69
Steier Lajos 18–19, 31–32
Strmiska, Maximilián 75, 77–78,
82, 85
Štúr, Ján 15, 24–25
Štúr, Karol 31
Štúr, Samuel 28, 34
Štúr/Sztur, Daniel 15
Šutaj, Štefan 50, 69
Svarc, Jevgenyij 90
Sýkora, Peter 74, 79, 86
Szarka László 19, 32
Szeberényi Gusztáv Adolf 48, 67
Szeberényi, Ján 34, 55
Szrezyevszkij, Izmail Ivanovics
30, 56, 80
Szvatopluk 56
Tábori Kornél 12, 32
Tibenský, Ján 55, 69
Tiso, Jozef 95
Tisza Kálmán 65
Tomaskovics 25
Tomková, Jana 92
Tóth-Szöllös Mihály 33, 49
Tuka, Vojtech 96
Turner, Victor 52–53, 56–57,
59–60, 63–64, 66, 68–70
Verdery, Katherine 73, 87
Vesztróczy Zsolt 90, 98
Viktorín, Jozef 25, 29, 31
Zászkaliczky Péter 33, 49
Zay Károly 33–34, 41, 44, 49,
57
Zelle, Margaretha Geertruida/
Mata Hari 90

Kor/ridor Könyvek– Kor/ridor knihy

1. Demmel József: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Békéscsaba, 2014.
2. Korunovácie a pohreby. Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku. Ed. Tünde Lengyelová – Géza Pálffy. Békéscsaba – Budapest, MTA BTK TTI – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
3. Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon. Békéscsaba – Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI, 2016.
4. Eva Kowalská – Karol Kantek: Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
5. Demmel József: Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872). Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
6. Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról. Ed. Demmel József. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
7. Neznámy Ludovít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákov. Ed. József Demmel. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.

Előkészületben

8. Luboš Kačírek: Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875. Békéscsaba, MSZKI, 2016.
9. Haan Lajos levelei/Listy Ludovíta Haana. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.